T. C
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GELENEKSEL TÜRK EL SANATLARI ANA SANAT DALI

21400

BURSA VE İSTANBUL'DA DOKUNAN VE GİYİMDE KULLANILAN 17. YÜZYIL SARAY KUMAŞLARININ YOZLAŞMA NEDENLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

OYA SİPAHİOĞLU

TEZ DANIŞMANI

Yard. Doç. Dr. İsmail ÖZTÜRK

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

İZMİR - 1992

İ Ç İ N D E K İ L E R

ÖNSÖZ II
GİRİŞ IV

I. BÖLÜM
OSMANLI DÖNEMİ TÜRK DOKUMACILIĞI, KUMAŞ TİCARETİ VE KUMAŞ TİCARETİ VE KUMAŞ SANATI 1

1.1 -OSMANLI DÖNEMİ TÜRK DOKUMACILIĞINA GENEL BAKIŞ 1

1.2 - OSMANLI DÖNEMİ KUMAŞ TİCARETİNE ETKİ EDEN UNSURLAR 5

1.2.1.-İplik ve Hammadde Ticareti 6

1.2.2 -Kumaş Ticareti 11

1.2.2.1.- Pamuklu ve Yünlü Kumaşlar 12

1.2.2.2 - İpekli Kumaşlar 17

1.2.3 -Kumaş Ticaretine Etki Eden Unsurlar 21

1.2.3.1 - Doğu Ülkeleri İle Olan Ticari İlişkiler ve Önemi.....21

1.2.3.2 - Batı Ülkeleri İle Olan Ticari İlişkiler ve Önemi.....27

1.3 - 17. YÜZYIL OSMANLI KUMAŞ SANATI.....30

1.3.1 - Saray Kumaşlarında Kullanılan Hammaddelerin Hazırlığı.....30

1.3.1.1.- İpek İpliğinin Hazırlığı.....35

1.3.1.2 - Altın ve Gümüş Tellerin Hazırlığı.....35

1.3.2 - Kumaş Boyama.....37

1.3.3 - Üretim.....40
1.3.3.1 - Üretime Hammadde Saglayanlar.....40
1.3.3.2 - Üreticiler.....41
1.3.3.3 - Dokuyucular.....45
1.4 - ÜRETİM MERKEZİ OLARAK BURSA VE İSTANBUL.....48
1.4.1 - Bursa.....49
1.4.2 - İstanbul.....51

II. BÖLÜM

17. YÜZYIL SARAY KUMAŞLARI VE BU KUMAŞLARIN TEKNİK, RENK VE DESEN ÖZELLİKLERİ.....54
2.1 - 17. YÜZYIL SARAY KUMAŞLARININ TEKNİK ÖZELLİKLERİ.54
2.1.1 - Kemha Kumaşlar.....55
2.1.2 - Kadife Kumaşlar.....59
2.1.3 - Altın ve Gümüş Telli Kumaşlar.....59
2.1.3.1 - Seraser Kumaşlar.....65
2.1.3.2 - Hatayi Kumaşlar.....68
2.1.3.3 - Zerbaft Kumaşlar.....68
2.1.4 - Atlas Kumaşlar.....68
2.1.5 - Kutluğ Kumaşlar.....71
2.1.6 - Tafta Kumaşlar.....72
2.1.7 - Vale Kumaşlar.....73
2.1.8 - Düz Parlak Kumaşlar.....74
2.2- 17. YÜZYIL SARAY KUMAŞLARININ RENK VE DESEN ÖZELLİKLERİ.....75

2.2.1 - 14. Yüzyıldan 17.Yüzyıla Kadar Görülen
Desenler.....75
2.2.2 - 17. Yüzyılda Kullanılan Desen
ve Kompozisyonlar.....81
.2.2.2.1 - Oval Madalyonlu Desenler.....82
2.2.2.2 - Dikey Dalgalı Dal Üslûbu.....90
2.2.2.3 - Diğer Motifler.....92
2.2.2.3.1 - Üçlü Benek Motifi.....92
2.2.2.3.2 - Ay ve İçiçe Ay Motifi.....93
2.2.2.3.3 - Yelpaze Karanfil Motifi.....93
2.2.2.3.4 - Çınar Yaprağı Biçimindeki
Palmet Motifi.....94
2.2.2.3.5 - Lale Motifi.....95
2.2.2.3.6 - Sekiz Yapraklı Çiçek Madalyonu.....95
2.2.3 - 17. Yüzyıl Kumaş Desenlerinde Görülen
Yabancı Etkiler.....96

III. BÖLÜM

17. YÜZYILDA SARAY KUMAŞLARINDA YOZLAŞMA
NEDENLERİ.....99
3.1.- 17. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİNİN TOPLUMSAL YAPISI
EKONOMİK DURUMU VE DIŞ ÜLKELERLE OLAN İLİŞKİLERİ-
NİN GERİLEMEYE ETKİSİ.....99
3.1.1 - 17. Yüzyılda Osmanlı Devletinin
Toplum Yapısı.....99

3.1.2 - 17. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik Durumu ve Dış Ekonomik İlişkiler 107
3.2 - 17. YÜZYILDA OSMANLI DOKUMA SANAYİİNDE ÖRGÜTLENME BOZUKLUKLARI 114
3.2.1 - Esnaf ve Sanatkarların genel Yapısı.....114
3.2.2 - Dokumaların Bozulması ve Dokuyucu Etkisi 119
3.2.3 - Gayrımüslimlerin Dokuma Sanayiindeki Yeri 126
3.3 - DOKUMADA HAMMADDE VE DOKUYUCU SORUNLARI 130
3.3.1 - Hammaddelerin Bozulması 130
3.3.2 - Dokumaların Bozulması ve Dokuyucu Etkisi.... 134
3.3.2.1 - Dokumaların Bozulması 134
3.3.2.2 - Dokumaların Bozulmasında Dokuyucu Etkisi 137
3.3.3 - Avrupa İpekli Dokumacılığının Türk Dokumacılığına Etkisi 140
VESİKALAR 142
IV BÖLÜM
HAZIRLANAN KUMAŞ TASARIMLARI AÇIKLAMALAR VE ÖNERİLER 167
4.1 - KUMAŞ TASARIMLARI HAKKINDA GENEL BİLGİ 167
4.1.1 - Orijinal Desenler 167
4.1.2 - 17. Yüzyıl Kumaş Desenlerinden Kaynaklanan Yorum Desenler 170
4.2 - DESENLERİN ÇALIŞMA AŞAMASI 171

4.2.1 - Orijinal Desenler 171
4.2.2 - Yorum Desenler 171

SONUÇ 172
KAYNAKÇA 177
FOTOĞRAFLAR

ONSÖZ

Osmanlı Türk dokumacılığı, Yüzyıllar boyunca toplumun ve devletin ekonomik ve sosyal yapısında çok önemli bir rol oynamıştır. Bu nedenle, kumaş sanatı 17. Yüzyılın ortalarına kadar özenle korunmaya çalışılmıştır.

Ancak, buna rağmen, 17. Yüzyıl ortalarından itibaren kumaş sanatı hızlı bir gerileme ve yozlaşma sürecine girmiştir. Bu yozlaşmanın ana nedenlerinden bazıları olarak örgütlenmedeki çözülmeler, hammadde ve dokumalarda ortaya çıkan eksiklikler görülmüştür.

Kumaş sanatımızın en güzel örneklerinin verildiği saray kumaşları da bu yozlaşma karşısında tutunamamışlar ve 18.Yüzyılın sonuna doğru da tamamen yok olmuşlardır.

Saray kumaşlarındakı yozlaşma nedenlerinin tez olarak ele alınması, ticari ve geleneksel üretim biçimi açısından değerlendirilmesi önemli görülmüş ve dolayısıyla "Bursa ve İstanbul'da Dokunan ve Giyimde Kullanılan 17. Yüzyıl Saray Kumaşlarının Yozlaşma Nedenleri, Teknik, Renk ve Desen Özellikleri" başlıklı bir çalışma yapılmıştır.

Bu tezin oluşmasındabüyük yardımlarını gördüğüm tez da-

nışmanım Sayın Yard. Doç. Dr. İsmail ÖZTÜRK'e, zaman zaman bilgisine başvurduğum Sayın Yard. Doç. Şerife SEZGİN'e, eski Türkçe vesikaları günümüz Türkçesine çeviren kayınpederim Sayın Feridun SİPAHİOĞLU'na, Araştırma Görevlisi Sayın Elvan ANMAÇ'a ve Geleneksel Türk El Sanatları Bölümünde çalışan tüm arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Oya SİPAHİOĞLU

GİRİŞ

İnsanlık tarihinin en eski sanat dallarından biri, kuşkusuz dokumacılık sanatıdır. Kumaş dokumacılığı, insanların soğuktan korunma, giyinme, örtünme ve süslenme gereksinmeleri sonucunda doğmuştur. Zamanla dokumacılık gelişmiş; her ulusun refah düzeyine, sanat ve teknik yeteneklerine göre ilerleme sağlamıştır.

Türk kumaşları, gerek dokunma, gerek malzeme ve gerekse desen zenginliği açılarından dünya kumaşları arasında çok önemli bir yere sahip olmuş ve Türk sanatçısının zevkini bütün inceliklerivle yansıtır hale gelmiştir.

Tarihsel gelişimi içinde Türk kumaş dokumacılığı, Selçuklu'dan Osmanlı' ya yeni teknikler ve biçimler kazanarak ulaşmış ve sonuçta ortaya adına "Osmanlı Saray Kumaşları" denilen çok zengin malzeme, desen ve yüksek teknikle dokunan bir kumaş türü çıkmıştır. Sözü edilen kumaşlar, Sultan ve saray mensupları için önce Bursa dokuma atelyelerinde, daha sonra da İstanbul saray atelyelerinde büyük bir incelik ve itina ile dokutturulmuştur.

Osmanlı sarayından yönlendirilen ve denetlenen kumaş sana-

tı oldukça komplike bir sanat dalıdır. Çünkü, fiziksel güç yanında büyük beceri istemektedir. Saray nakkaşları tarafından çizilen desenlerin dokuma ustaları tarafından iyi yorumlanması ve uygulanması gereklidir. Bu da, deseni çizen sanatçı dahil, tüm ketnik elemanların - yani usta ve çırakların - işbirliğinden meydana gelen sıkı bir maddi ve manevi bir ilişkiyi gerektirir.

Ekonomik, ticari ve toplumsal nedenlerden ötürü dokuma sanatı Osmanlı İmparatorluğunun yükselmesine paralel olarak gelişmiş ve sonuçta dünyada az rastlanır bir düzeye erişmiştir.

Altın ve gümüş telleri ile dokunmuş ipek kumaşlar, dönemin saray yaşamında çok önemli bir yer tutmuş ve bir hazine malı olarak görülmüştür. Kıymetli kumaşlar, yalnızca gereksinim için değil; manevi açıdan da çok önemli olmuş, imparatorlugun güç ve görkemini yansıtan birer simge haline dönüşmüşlerdir. Kumaşlar saray törenlerinde yolları ve çevreyi süslemek için kullanılmış, Sultanın yabancı ülke hükümdar ve devlet adamlarına ve misyonlarına sundukları hediyeler arasında daima ön sırada yer almışlardır.

Bütün bunların yanısıra, ipek, altın ve gümüş teller ile dokunan kumaşlar devlet hazinesine en fazla kâr getiren metalar olmuştur. İmparatorluk, ipek ve ipekli kumaşlardan defalarca aldığı vergilerle hazineye büyük gelir sağlamış, bu nedenle

Türk dokumacılık sanatı sürekli olarak devlet denetimi altında tutulmuştur. Bu nedenle de yapılacak her işlem inceden inceye kanunlarla belirlenmiştir. Bu da kumaşlarda belirli bir standardizasyonun oluşmasını sağlamış ve kumaş sanatında herhangi bir yozlaşmaya karşı önlem işlevini görmüştür.

Osmanlı İmparatorluğu, güçlü bir merkezi idare ile yönetilmekte olan büyük bir imparatorluktu. Toplumsal yaşamın hemen her alanın da olduğu gibi, esnaf örgütleri de çok sıkı bir düzen içinde çalışmaktaydılar. Elimizde, dokumacılık sanatının çalışma şekline ve örgütlenmesine ilişkin pek çok sayıda belge bulunmaktadır. Özellikle, Fahri DALSAR'ın "Bursa'da İpekçilik" adını taşıyan kitabında yer alan 15, 16, 17 ve 18. Yüzyıllara ait mahkeme kayıtları, dokumacılık sanatının durumu hakkında çok önemli bilgiler icermektedir. Çünkü, Ahi Teşkilatı içinde yer alan esnaf gruplarının en kalabalık bölümünü dokumacılık esnafı oluşturmaktaydı. Bu nedenle, konuyla ilgili kayıtların kabarık olması doğaldır.

Tez çalışmamda adı geçen kitap ve içinde yer alan belgeler önemli bir kaynak işlevini görmüşlerdir. Bunlar, Osmanlı kumaş sanatına ışık tutması açısından son derece değerli belgelerdir.

Bu çalışmada, kaynaklarda orijinal metinleri latin harfleriyle yayınlanmış olan Eski Türkçe vesikalar günümüz Türkçesine çevrilerek verilmiştir. Ayrıca, İzmir Milli Kütüphanede ya-

pılan çalışmalar sırasında incelenen "Bursa Uludağ" dergilerinde de dokumacılık sanatıyla ilgili birçok orijinal vesikadan yararlanılmıştır.

Birinci Bölümde, Türk kumaş sanatının gelişmesi ve dokumacılık sanatı hakkında genel bir bilgi yer almakta; İkinci Bölümde Türk kumaş desenleri ve 17. Yüzyılda görülen desenler incelenmekte ve bu dönemde görülen kumaş cinsleri konusunda bilgi verilmektedir. Üçüncü Bölümde ise, Türk kumaşlarının ve Saray kumaşlarının bozulup, yozlaşmasına neden olan unsurlar ele alınarak, açıklanmaya çalışılmıştır.

Tezin uygulama kısmında ise, iki adet orijinal ve iki adet de yorum olmak üzere dört adet desen çalışması yapılmış; ancak birtakım teknik olanaksızlıklar nedeniyle, desenlerden birini kumaş olarak dokutturabilme imkânı bulunamamıştır.

Konuya ilişkin fotoğraflar her bölümün sonunda yer almış ve bunlara sayfa numarası verilmemiştir.

I. BÖLÜM

OSMANLI DÖNEMİ TÜRK DOKUMACILIĞI
KUMAŞ TİCARETİ ve KUMAŞ SANATI

1.1. OSMANLI DÖNEMİ TÜRK DOKUMACILIĞINA GENEL BAKIŞ.

Anadolu topraklarında birbirini izleyen büyük uygarlıklardan birini kuran Selçuklu'ların Anadolu'ya sürekli gelmeye başlamaları 1071 Malazgirt zaferi ile olmuştur. Selçuklu Devletinin Anadolu'daki ikiyüzyıldan az olan ömrüne rağmen, Türk kökenli ilk büyük göçebe kültürü dalgasının Anadolu'ya ayak basması ve kendisinden sonraki Osmanlı kültürünün kaynağı ve öncüsü olması açısından önem taşır.

Selçuklular'ın Anadolu'daki egemenlik dönemi, aynı zamanda bölgedeki geçmiş kültürlerle bir kaynaşma ve uzmanlaşma dönemidir de. (1)

12. yüzyıldan itibaren Bizans İmparatorluğu ile iç içe yaşayan Selçuklu'lar, kendilerinden önce zaten Anadolu'da var olan dokumacılık sanatına önemli bir ivme kazandırmışlardır. Gerçekten de süsleme sanatlarında çok ileri olan Selçuklular' da dokuma kumaşlar, işlemeler, halı ve kilimler gerek teknik gerekse sanatsal açıdan oldukça gelişmişti. Ancak bu çok de-

---

(1) ÇAGMAN, Filiz; Anadolu Selçuklu Sanatı, Avrupa Konseyi 18. Avrupa sanat sergisi kataloğu, Anadolu medeniyetleri III. Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul 22 Mayıs-30 Ekim 1983. Kültür Bakanlığı Yayınları, 5-7 s.

ğerli dokuma parçalarından müzelerimizde yeterli ve sağlıklı örnek bulunmamakla birlikte Avrupa müzelerinde bazı örneklere rastlanabilmekte, tarihi kaynaklardan da Selçuklu dokumacılığı hakkında birtakım bilgiler edinilebilmektedir. (2) (Resim 1-2)

1279 yılındaki Moğol istilasından sonra Anadolu Selçuklu devletinin parçalanması, yeni beyliklerin ortaya çıkmasına neden olmuş, bu beyliklerden olan Osmanlı'lar, Batı Anadolu'da Bursa çevresine yerleşerek 14.yüzyıl başlarında bağımsız bir devlet haline gelmişlerdir. Siyasal ve kültürel açıdan hızlı bir gelişme gösteren Osmanlı'lar kısa sürede topraklarını genişletmişler ve üçyüzyıl içerisinde Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları üzerinde güçlü bir imparatorluk kurmuşlardır.(3)

Bu yükselmeyle birlikte dokumacılık sanatı da gelişmiş ve 15. yüzyıldan itibaren hem sanatsal hem de teknik açıdan mükemmel bir seviyeye ulaşmıştır.

Anadolu topraklarının, Osmanlı dönemi ve öncesinde uluslar arası ticaretin merkezi durumunda olması sonucunda dokumacılık sanatı çeşitli ülkelerin etkilerine açık olarak gelişmiştir. Osmanlılar, Selçuklular'dan gelen sanat anlayışı ile

---

(2) YAĞAN, Şahin Üksel; Türk Dokumacılığı, İş Bankası Yayınları, 1978 Ankara. 60-61 s.

(3) ÇAĞMAN, Filiz; 18. Avrupa Sanat sergisi kataloğu, Anadolu Medeniyetleri III. A.G.K. 97 s.

birlikte, Doğu ve Batı etkilerini de değerlendirecek bir senteze ulaşmış ve özgün türk dokuma sanatının yaratıcısı olmuşlardır. (4)

Anadolu Selçuklularının tekstil sanatı Osmanlı kumaşlarının 15. yüzyılda en güzel örneklerini vermesine temel oluşturmuş, bu yüzyılda Bursa'da toplanan kumaş sanayii güçlü bir gelişme göstererek Bursa'nın büyük bir dokuma merkezi haline gelmesini sağlamıştır.

O yıllarda dokumacılık sanatını geliştirmek ve standardı koruyabilmek amacıyla Devlet tarafından kanunlar çıkartılmış, Narh(x)lar konulmuş ve fermanlar yayınlanmıştır. Kumaşa gösterilen bu devlet ilgisinin başlıca nedenlerinin başında, kumaş ticaretinden elde edilen gelirin çok yüksek olması, dolayısıyla devlet hazinesine büyük kârlar sağlaması gelir. Osmanlı devleti için ipekli kumaşlar öylesine kıymetli bir metadır ki, ekonomik darboğazlara girildiği dönemlerde ülke dı-

---

(4) Öztürk, İsmail; Yayınlanmış Narh Defteri Işığında 16.yüzyıl Osmanlı Kumaş Sanatı ve Standardizasyon, IX.Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi,

(x) NARH: Bir mal veya hizmet için, ilgili resmi makamların tesbit ettiği fiyat. Osmanlı İmparatorluğunda her türlü mal ve hizmet narha tabi tutulmuştur.

şına para olarak altın ve gümüş çıkmasını engellemek için bir çok ticari alışverişlerde para yerine kumaşlar kullanılmıştır. (V.1) (X)

1550 yılından başlayarak ikinci dokuma merkezi olarak Bursa'dan sonra İstanbul'un adı geçmeye başlamıştı. Ayrıca Edirne, Konya, Halep, Şam ve Bağdat'ta da ipekli dokumacılık yapılmaktaydı.

Onaltıncı yüzyılın ortasından sonra uluslararası ününü arttıran Türk kumaş sanatı, 17. yüzyılın ilk yarısında da başarısını sürdürmüştür. Ancak bundan sonra gerek Batıdan gelen kumaşların etkisiyle gerekse de Osmanlı ekonomisindeki olumsuz değişmeler nedeniyle kumaşların kalitelerinde düşüşler başlamıştır. 17. yüzyıl ortalarında kadifelerin çözgü telleri o kadar azalmıştır ki, 2400 telden yapılmış olan kadife iyi kalite sayılmıştır. Oysa 16. yüzyılda kadifenin 4200, hatta 5000 çözgü teli olması emri, tarihi kaynaklarda belirtilmiştir. (V.2)

Onaltıncı yüzyılda ve 17. yüzyılın doku başında elde edilen başarılara karşın 17. yüzyılın ortalarından itibaren İmparatorlukta Siyasette olduğu gibi sanat ve kültür alanlarında da gerilemeler başlamıştır.

---

(5) GÜRSU; Nevber; Türk Dokumacılık Sanatı, Redhouse Yayınevi, İstanbul 1988, 17.s.

(X) Vesika 1: Bakınız Vesikalar Bölümü, 142. sayfa.

1.2. OSMANLI DÖNEMİ KUMAŞ TİCARETI ve TİCARETE ETKİ EDEN UNSURLAR

14. yüzyıla kadar merkezi İstanbul (Konstantinapolis) olan ipek ticareti, Bursa'nın Osmanlı devletinin başkenti olmasıyla birlikte yön değiştirmiş ve Bursa 14.y.y.dan itibaren işlek bir ticaret merkezi olmuştur.

Doğu ülkelerinden gelmekte olan ipekler aynı şekilde Bursa'ya gelişini sürdürmüştür. Çünki, Batı ülkelerinde dokunmakta olan ipekli kumaşların hammaddeleri daima doğu ülkelerinden gelmiş veya getirtilmiştir.

İpeklerin Doğudan Bursa'ya gelip, buradan Avrupa'ya geçmesi sırasında alınan vergiler, Osmanlı Devletine önemli bir gelir kaynağı olmuş, aynı zamanda Anadolu'da, özellikle de Bursa'da gelişmekte olan dokumacılık için gerekli olan ipekler kolayca sağlanmıştır.

16. yüzyılın sonlarına kadar Doğu memleketlerinden gelen ipeğin satışını bu ülkelerin halkı ile bir kısım tüccarlar yapmaktaydılar. İpek maddesinin Anadolu'da kumaş olarak geniş çaplı işlenmeye başlanmasından sonra, sırasıyla bükükçüler, boyacılar, ipek satıcıları, dokumacılar, kumaşçılar ve tüccarlar gibi yeni meslek grupları oluşmuştur. Bu gelişmeyle birlikte artan kumaş üretimi hem iç piyasanın talebini karşılamış, hem de bir miktar dış piyasaya gönderilmesine olanak sağlamıştır.

Kumaş ticaretinin çok kâr getirmesi nedeniyle Saray mensupları da bu işin ticaretiyle yakından ilgilenmişlerdir. Ayrıca Sarayın oldukça yüksek miktarlarda olan kumaş ihtiyacının bulunması, (V.3) Saray mensuplarının dokumacılığa olan ilgisini daha da arttırmıştır.

Osmanlı imparatorluğunda ipekli kumaşlar yalnız giysilik ve mefruşat olarak değil, özellikle ordu ile hareket eden Devlet Reisinin çadırlarında, donanmasında bol miktarda kullanılmıştır. (V.4)

Osmanlı Devlet ve Toplumsal yaşamında büyük maddi önem taşıyan kumaş ticaretini Hammadde ve kumaş ticareti ve bu ticarete etki eden unsurlar olarak üç gruba ayırabiliriz.

1.2.1. İPLİK VE HAMMADDE TİCARETİ.

14. yüzyıldan itibaren gelişen ve 16. yüzyılda büyük bir sanaayii dalı haline gelen ipekli dokumacılık için gerekli olan ipek iplikleri tamamen doğu ülkelerinden sağlanıyordu. Osmanlı topraklarında gelişmiş bir ipek dokumacılığı olmasına rağmen hammadde üretimi 16.yüzyıl sonlarına kadar yapılamamıştır. Bunun en önemli nedeni, böyle bir gereksinim duyulmamış olmasıdır. Çünki Bizans döneminden başlayarak doğu ülkelerinden Anadolu yoluyla Batı ülkelerine büyük miktarlarda

---

(6) Geniş Bilgi için Bkz. DALSAR, Fahri: Bursa'da İpekçilik, İstanbul Üniversitesi Yayınları İstanbul 1960.

ipek akışı olmaktaydı.

Yüzyıllar boyunca İran'ın ipeği Bursa'ya gelmiş, buradan da Avrupaya yollanmıştır. Dolayısıyla Türk dokumacılığı da hammadde gereksinimini bu yoldan kolayca sağlamış oluyordu.

Anadolu dokumacılık sanayiine büyük imkanlar sağlayan transit ipek ticareti 1550 tarihinde başlayan ve ikiyüz yıl kadar, aralıklarla süren İran-Osmanlı savaşları yüzünden kesintilere uğramıştır. Böylece yeterli hammadde bulamayan Türk dokumacılık sanayii büyük sıkıntılara düşmüştür.

Ancak, İran savaşları her iki tarf için de yıkıcı olmasına karşılık Anadolu'da kazacılığın başlaması ve gelişmesi açısından yararlı olmuştur.

Bilindiği gibi, 16.yüzyılın başında Fatih'in mağlup ettiği Uzun Hasan'ın memleketi, Osmanlılarla İran'lılar arasında paylaştırılması sonucunda bu durum iki ülke arasında sürekli huzursuzluk kaynağı olmuştur. Anadolu'ya İran'lılar tarfından yapılan saldırılar sonucunda, Sultan I.Selim (1512-1520) sert tedbirler almıştır. Önce Anadolu'da büyük ölçüde yayılmış bulunan İran'lılar, Aleviliği yaymaları gerekçesiyle ülkeden çıkartılmış, daha sonra da, İpek ticaretinin en önemli kısmını ellerinde bulunduran ve Anadolu'ya yerleşmiş olan İran'lı tüccarların varlıkları yasaklar ve sürgünlerle tamamen ortadan kaldırılmıştır. (V.5)

Bu olayın yerli dokumacılık üzerinde olumlu ve olumsuz etkileri görülmüştür. Doğudan gelen ipek birden kesilmiş, dokumacılar bu yoldan sağladıkları ham ipeği bulamayınca ipek fiyatları yükselmiş ve ipek kaçakçılığı yapılmıştır. (V.6) İpekçiliğin içine düştüğü bu darboğazda ülkeye Avrupa ipekli-leri girmeye başlamış ve yerli dokumalarla rekabet ederek Türk dokumacılığında çözülmelere neden olmuştur.

I. Selim'in aldığı önlemlere kadar yalnızca doğulu-ların getirdiği ipekleri kullanan yerli halk, ipek ticaretini ellerine geçirmeye çalışmı, Erzurum, Trabzon ve Diyarbakır üzerindem Tebriz'e ve daha ilerilere uzanarak Anadolu'ya ipek taşımaya başlamışlardır. Bunun yanında hammadde sağlanmasında ortaya çıkan güçlükler, yerli kozacılığın gelişmesine de yardımcı olmuştur.

Sürgün edilen İran'lı tüccarların devlet elinde kalan ipekleri ise devlet için yeni bir iş kaynağı olmşturmuş ve piyasa da en büyük ipek tüccarı olarak devlet görülmüştür.(V.7) Aynı zamanda bükülmüş ipek ve ibrişim gibi işlenmiş ipek yaptırıp sattığını düşündürecek kayıtlarda vardır. (V.8)

Doğu ülkelerinden gelen ipeklerin hepsi Anadolu'da sarfedilmiyordu. Yerli dokumacıların ihtiyaçlarından artan kısımlar, Avrupa kıtasından gelen tüccarlara satılıyordu. Özellikle 16.yüzyılda gelişmeye başlayan İtalyan ipekli dokumacılığı için gerekli olan hammaddeyi, İtalyan'lar kendi ülkelerinde

yeteri kadar elde edemediği için, doğu memleketlerinden almak zorunda kalıyorlardı. Bu nedenle, Bursa'daki ipek satışlarında Avrupa'lı tüccarların fazla fiyat vermesi nedeniyle, yerli ipek tüccarlarının mallarını, daha çok bu tüccarlara satmak istediklerine dair kayıtlar vardır. (V.9)

16. yüzyılın ortalarından sonra ülkede ipekli dokumacılığın sarsılmaya başladığı sıralarda doğulu ipek tüccarlarının vergilerden kurtulmak için, mümkün olduğu kadar, mallarını Bursa'ya uğramadan İzmir'e veya Trabzon'a kaçırdıkları ve buradan gemilere yükleyerek Avrupa'ya göndermeye çalıştıkları anlaşılmaktadır.(V.10) Avrupa'ya ipek götüren sadece yabancılar değildi. Türk Tüccarlarından da büyük partiler halinde Avrupa'ya ipek satmaya çalışanlar vardı. (V.11)

Ancak yine de Anadolu'da en önemli ipek ticareti Avrupa'dan gelen tüccarlar tarafından yapılmıştır. (7)

İpekli dokumacılık dışında, Osmanlı topraklarında, halkın kendi gereksinimini karşılayacak kadar pamuklu ve yünlü dokumacılık da yapılmıştır. Hatta bu dokumaların bir kısmı doğu ve batı ülkelerine ihraç edilmiş ve bu dokumalar için gerekli olan pamuk ve yün hammaddesi ve ipliği tamamen Anadolu'dan sağlanmıştır.

---

(7) Geniş Bilgi için Bkz: DALSAR, Fahri: Bursa'da İpekçilik A.G.E.

Örneğin: Büyük bir pamuklu yapım bölgesi olan Hamid-Elin'den (Isparta, Eğridir, Bartın, Senirkent, Ağlasun) boğası ve büründükler Bursa'ya gelir burada boyanırdı. İstanbul'a Gelibolu, Manisa, Bergama, Kırkağaç, Akhisar bölgesinden ham pamuk ve pamuklu gelirdi, Kayseri, Tokat ve Amasya'da büyük boyahaneler vardı. Bu şehirlerde aynı zamanda gelişmiş bir pamuk el sanayii de mevcuttu. Pamuk yetiştiren bölgelerden (Batı Anadolu, Hamid-Eli, Silifke, Beypazarı ve Yeşilırmak vadisinden), bu büyük merkezlere pamuk veya pamuk ipliği ithal olunurdu. (8) Pamuk ipliği yapımında, Tire bölgesi çok gelişmiş ve İmparatorluk pazarlarına hakim olmuştu. Bazı Tuna limanlarındaki gümrük defterleri, 16. yüzyıl başlarında Tuna'dan Kafkasya'ya kadar kuzey ülkelerinin Anadolu ve Rumeli pamuklularını geniş ölçüde ithal ettiklerini gösterir. (9)

Osmanlı imparatorluğu, yünlü kumaş üretimi için gerekli olan hammaddeyi de kendi sınırları içerisinden sağlıyordu. İmparatorluğun, özellikle 15. yüzyıl sonlarına doğru askeri ve ekonomik gücünün yükselmesiyle birlikte ordunun artan giyim

---

(8) İNALCIK, Halil; Osmanlı Pamuk Pazarı Hindistan ve İngiltere Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü, O.D.T.Ü. Gelişme Dergisi, 1979-1980 Özel Sayı 4.s.

(9) İNALCIK, Halil; A.G.K. 4.s.

ihtiyacını karşılamak amacıyla büyük bir giyim sanayii oluşturulmuştur. Ordunun, en önemli giyisilik kumaşı olan çuhanın yapımı için her yıl üçbin kantar yapağıya ihtiyaç vardı. Bu yapağı, Rumeli'nden sağlanmaktaydı. Üçbin kantar yapağı sağlanıncaya kadar memleket içine ve dışına gönderilmesi yasaktı. Ancak ihtiyaç fazlası olan yapağılar iç ve dış pazarlara sürülebilirdi. (10)

1.2.2. KUMAŞ TİCARETİ.

İstanbul'un fethinden önce Osmanlı Bursa'sı, genişleyen Osmanlı devletinin siyasi merkezi olarak hızla gelişmiş, aynı zamanda yalnız Anadolu ile Rumeli arasındaki ticaretin bir merkezi haline gelmekle kalmamış, Batı ile Doğu arasında milletlerarası ticaretin en önemli antrepolarından biri seviyesine yükselmişti. (11)

Özellikle 15 ve 16. yüzyıllarda İran üzerinden Bursa'ya getirilen Doğu ülkelerinin değerli ticaret malları Gelibolu ve İzmir Limanlarından kolayca Venedik sahillerine geçmiş; Almanya, İngiltere ve Lehistan'dan gelen mallar da Gelibolu ve İstanbul Limanlarından Bursa'ya gelip, buradan da Doğuya doğru

---

(10) ÖZTÜRK, İsmail; A.G.K., 6.s.

(11) İNALCIK, Halil; XV.Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar, T.T.K., Belleten XXIV.C, 93. sayı, 1.1960, 45.s.

yayılmıştır. Bu faaliyet ülkenin diğer bölgelerini de içine almış, uzun zaman her türlü değerler burada mübadele edilmiştir.

Denizli, Karaman ve Balıkesir dokumaları; Trabzon, Amasya, Erzurum ve Erzincan ipekleri; Ankara tiftikleri ve sofları daima Bursa'ya gönderilmiş, bunlar Bursa'da dokunan kumaşlarla birlikte iç ve dış piyasa da önemli bir yer tutmuştur. (12)

Kumaş ticareti bölümün Osmanlı giyim kuşamında önemli yer tutan pamuklu ve yünlü kumaşlar, İpekli kumaşlar olarak iki bölümde ele alınacaktır.

1.2.2.1. PAMUKLU VE YÜNLÜ KUMAŞLAR

Osmanlı tarihi boyunca Ege ve Marmara denizinin kıyıları, her iki kıtada dokumacılığın geliştiği yöreler olmuştur. Ege denizinin Anadolu yakası pamuklu dokumalarda ün kazanmıştı. Denizli, Bergama, Akhisar ve Tarhala dolaylarında pamuklu bez dokunurdu. Avrupa yakası da aynı durumdaydı. Gelibolu'nun yelken bezi, çağdaşı Avrupa ülkelerinde dokunandan daha üstündü. (13)

---

(12) DALSAR, Fahri; 15 ve 16. Asırlarda Bursa'da Ankara safları, ÜLKÜ (yeni seri) III.Cilt, 27.sayı, 11/1942,10 s.

(13) SAHİLLİOĞLU, Halil; 15. yüzyıl Sanunda Bursa'da dokumacı köleler, T.T.K. Yayınları, XVII.Dizi, 8.Sayı, Atatürk Konferansları VIII, 1975-76, Ank. 1983, 217.s.

Pamuklu kumaşların Osmanlı toplumunda, giyim, kuşam ve döşemelik olarak çok geniş bir kullanım alanı vardı. Saray eşya defterleri, ölmüş kimselerin mahkemece saptanan eşya listeleri ve gümrük kayıtları bunu açıkça ortaya koymaktadır. Sarıklarda ve kadın başlıklarında kullanılan tül ve tülbent çeşitlerinden, şalvar, kaftan, iç çamaşırı, yorgan, mendil ve havlulara kadar çok çeşitli eşya, pamuklu bez ve kumaşlardan yapılmaktaydı.

1640 tarihli narh defterinde 24 çeşit tülbent sayılmıştır. Bu geniş talep, memleket içinde köylerde ve kentlerde çok çeşitli ve çok yaygın bir el dokuma sanayii ile karşılanırdı. Anadolu'da pamuklu sanayiinde uzmanlaşmış belli bölgeler iç talebi karşılar v bir dereceye kadar dış pazarlara, özellikle pamuk yetişmeyen kuzey bölgeleri ve Avrupa için de üretim yaparlardı.

1550-1580 yılına ait Osmanlı gümrükleri üzerinde yayınladıkları materyaller, Macaristan'a pamuk, bopasi, bürüncük, takye, teğelti, tülbent, pamuk ipliği, kirbas, meyanband, yorgan gönderildiğini ortaya koymaktadır. (14)

Ancak Osmanlı topraklarındaki bu pamuklu üretiminin bolluğuna rağmen, 17. yüzyılın başından başlayarak Osmanlı pazar-

---

(14) İNALCIK, Halil; Osmanlı Pamuk Pazarı, Hindistan ve İngiltere, O.D.T.Ü. Gelişme Dergisi, 1979-80 Özel Sayı, 1-7 s.

larına ithal pamuklu kumaşlar büyük rağbet görmeye başlamıştı. İthal malı pamuklu kumaşların hemen hepsi Hindistam kaynaklıydı.

Osmanlı ülkesine giren Hint pamukluları genellikle çok pahalı ve lüks çeşitlerdir. Hindistan'da, sarayın ve yüksek tabakanın talebiyle renk, desen ve dokuma teknolojisinde büyük ilerlemeler olmuş, Hint lüks tülbentleri ve basmaları eşsiz bir kalite üstünlüğüne ulaşmıştı.

17, ve 18. yüzyıllarda yalnız yüksek tabaka arasında her zaman alıcı bulan çok pahalı kumaşlar değil ucuz Hint basmaları ve Hint pamuk ipliği de Osmanlı pazarında tutunmuş bulunuyordu. (15)

Ancak gerek bezzaz(x) stoklarında gerek diğer ev eşyası kumaşlar arasında Hint kökenli kumaşlar Anadolu, Bağdat, Bursa, Halep ve Şam kumaşlarına nazaran önemsiz bir miktardadır. Fakat 1640 tarihli Narh defterine ve Basra gümrük defterine göre Hint tülbentleri özellikle sarıkları piyasada önemli yer tutmaktaydı. (16)

---

(15) İNALCIK, Halil: A.G.K. 13-15 s.

(16) İNALCIK, Halil: A.G.K. 37 s.

(x) BEZZAZ: Kumaş alım satımı yapan ve dükkan sahibi olan kimse.

Osmanlı devletinde pamuklu dokumacılık yaygın olarak yapılmasına karşılık, yünlü dokumacılık daha az bir gelişme göstermiştir. Ancak Ankara ve Kastamonu saflarının inceliği ve kalitesi iç ve dış pazarlarda çok biliniyordu.

17. yüzyılda Anadolu piyasasında bulunan yünlülerin büyük bir kısmı Avrupa kökenlidir. Daha 15. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı vesikalarında "Londura" kumaşına rastlanmaktadır ki bu kumaşın ismi 1640 tarihli Narh defterinde "Londura Çukası" olarak geçmektedir.

Avrupa'dan Bursa'ya gelen yünlü kumaşlar burada ipek ile takas edilerek doğu ülkelerine yayılmaktaydı. Avrupa'lıların en önemli ihraç mallarını yüksek kalitede ince yünlüler oluşturmaktaydı. Avrupa yünlü dokumacılığının gelişmesinde bu Doğu pazarlarının önemli rolü olmuştur. (V.11) (17)

Anadolu'da yünlü dokumacılık 15. yüzyıldan sonra Rumeli dolaylarında özellikle Selanik'de gelişmiştir. Bu bölgeden Ordunun bütün kışlık yünlü kumaş ihtiyacı karşılanmaktaydı. Yeniçerilere çuha yapılabilmesi için her yıl üçbin kantar yapağıya ihtiyaç vardı. Çuhanın sağlanması için gerekli olan

---

(17) KÜTÜKOĞLU, Mübahat; Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 tarihli Narh Defteri, Enderun Yay. İst. 1983. 59 s.

para bazı yerlerin gümrük gelirleriyle, cizye(x) gelirlerinden sağlanırdı. Yeniçeri ve acemi ocaklarıyla, zabitlerine ve yeniçeri yetimlerine verilen kışlık çuhaların hemen hepsi Selânik'de yahudilere dokutulmaktaydı.

Osmanlı imparatorluğunun diğer bölgelerinde de yünlü dokumacılık yapılmaktaydı. Bu dokumaların en önemlisi Ankara saflanıdır. Kuşkusuz Ankara ve çevresinin geçmiş zamanlarda en önemli ticari malı, tiftik keçisi ve bunun yapağısı ile dokunan parlak soflardı. 16.yüzyılın sonuna doğru (1570) yazılan bir eşya listesinde kürklü bir ferace 246 Akçe olduğu halde, bir sof ferace 375 Akçe değerinde gösterilmiştir.

1598 tarihli bir vesikada da (V.12) Bursa'ya Ankara'dan gelen sofların bir yahudi tüccar tarafından alındığı buna karşılık bazı mallar verildiği görülmektedir. Demek ki soflar Bursa'da, diğer yabancı tüccarların malları ile takas edilerek diğer ülkelere gitmekteydi.

Yine sicillerden öğrenildiğine göre, Ankara sofları Bursa'ya muntazam olarak gelmekte ve daimi alıcıları bulunmaktadır. Budönemde Bursa'da sadece sof işiyle uğraşan dükkânların oluşturduğu bir sof pazarı bulunmaktaydı.

Ayrıca Ankara sofları önemli bir ihraç maddesiydi de.

(x) CİZYE: Gayrı Müslüm Halkın ödediği vergi.

Soflardan bu nedenle gümrük alınmış olmalıydı. Çünki Osmanlı ülkesi içinde dokunup dış memleketlere gönderilen kumaşlardan gümrük alınmadığı halde, sof bunların dışında tutulmuştur. (18)

Osmanlılarda saray mensupları ve yüksek tabaka halk Avrupa yünlüleri giymekteydiler. Ve talep çok fazla idi. Bursa'da Floransa'lı bir firmanın ajanı olan Maringhi (1501), Osmanlı ülkesinde imal edilen yünlü kumaşların Avrupa yünlüleri ile asla rekabet edecek kadar kaliteli olmadığını işaret etmekteydi. Ancak, Ankara ve Kastamonu sefları, İtalyan tüccarları tarafından Bursa pazarında çok aranan bir mamuldu. (19)

1.2.2.2. İPEKLİ KUMAŞLAR

15. Yüzyılda Bursa'da yapılan ulslararası ipek ticaretiyle birlikte ipekli dokumacılık sanayii de kurulmuştu.

Ülke içinde kıymetli ipekli kumaşların en önemli alıcısı saray mensupları olmuştur. (V.3) Saray için alınan kumaşların çok yekün tutması nedeniyle hepsinin parasını, aynı anda ödemek mümkün olmazdı. Bu nedenle kumaş tuccarları bir kısım alacaklarını daha sonra tahsil edebilmişlerdi. (V.13) Bazı

---

(18) DALSAR, Fahri; 15 ve 16 Asırlarda Bursa'da Ankara Sofları, Ülkü 3. Cilt, 27.Sayı, 10-11.s.

(19) İNALCIK, Halil: 15. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine dair Vesikalar, Belleten XXIV.C, 93.Sayı, 1/1960 55.s.

kayıtlardan, yalnızca saraya kumaş dokumak için anlaşmalar yapıldığı, bunun için (sermaye) adı altında peşin para verildiği anlaşılmaktadır. (20)

Bursa'dan saray için kumaş satın alınması Bursa kadısı ve Hassa Harç Emiri(x) aracılığıyla yapılırdı. Hassa Harç Emiri, merkezden gönderilen havalelerle Bursa'daki Mukataalardan(xx) para sağlar ve kumaşı bununla alırdı. (21) Bursa'dan saray için alınan bu kumaşların hepsi sarayda kullanılmamış, bir kısmı hazinede muhafaza edilmiştir. Bu kumaşlar diğer ülkelere hediye olarak gönderildiği gibi; yurt dışından alınan çeşitli mallara karşılık olarak ta verilmekteydi. (V.1)

16.yüzyıl ortalarına kadar doğrudan gelen ipekler altın ve gümüş paralar verilerek alınıyordu. Sonradan dokumacılığın ilerlemesi ve doğu ülkelerinden gelen ipeklerin fazla para çekmesi, devlette önlem alma gereksinimini ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle Doğudan gelen ipek tüccarlarına para yerine ipekli kumaşlar verilmesi zorunluluğu konmuştur. Aynı zamanda Anadolu'dan doğuya ticarete gidenler de para yerine kumaş ile alışveriş

---

(20) DALSAR, Fahri; Bursa'da İpekçilik, İstanbul Ünüversitesi Yay. İstanbul 1960, 153-155 s.

(x) HASSA HARÇ EMİNİ: Devletin vergi memuru

(xx) MUKATAA: Bir yerin belli bir kira karşılığında birine verilmesi.

(21) İNALCIK, Halil; A.G.K. 64.s.

yapmışlardır. (V.1) Bu mecburiyet Türk ipekli kumaşlarının sürümü açısından yararlı olmuş ve Türk ipekli kumaşlarının doğu ülkelerinde tanınmasına ve yayılmasına yardım etmiştir.

Türk kumaşlarının doğu ülkelerinde bu şekilde satılması kolay ipek alımını sağlamış, ayrıca Türk saraylarında olduğu gibi, İran saray mensupları da kendileri için gerekli olan ipekli kumaşların bir kısmını Anadolu'dan almışlardır.(V.14)

Bununla beraber 16.yüzyıl ortalarından itibaren Anadolu'dan ipekli kumaş olan en önemli müşteri Polonya olmuştur. Bu yıllarda yapılan anlaşmalarla, Leh kralının şahsı ve Polonya'lılar için ipekli kumaşlar Bursa'dan yollanmıştır. (V.15) Türk kumaşlarının diğer bir müşterisi de Rusya idi. Hazar çevresinde oturan Ermeniler, özellikle Bursa'dan aldıkları kumaşları Hazar boylarına ve Kırım taraflarına götürmüşlerdir. Rusya ile ticaret, değerli kürkler karşılığında ipekli kumaşlar verilmesi şeklinde olmaktaydı. (22)

Bursa müzesinde bulunan mahkeme sicillerinde, Macaristan, Lehistan, Rusya, Polonya, İran, Venedik, Floransa ve Hollanda'lı tüccarların Bursa'ya gelip ipek ve kumaş ticareti yaptıkları görülmektedir.

Edirne saraylarından başlayarak İstanbul'da devam eden kıymetli kumaşa ilgi ve bu kumaşların diğer ülkelere gönderilen hediyeler arasında önemli yer tutması, kumaş dokumacılığının İstanbulda da gelişmesini sağlamıştır. (23) İstanbul

---

(22) DALSAR, Fahri: A.G.K. 152-159 s.

(23) ÖZ, Tahsin; Türk Kumaş ve Kadifeleri, I.Cilt, M.E.B. Basımevi, İstanbul 1946, 44. s.

kumaş imalathanelerinin büyük bölümü, saray mensupları tarafından işletilmiştir. Bu atölyelerde saray sanatkarlarının direktiflerine ve saray nakkaşları tarafından hazırlanan modellere göre çalışılmış ve altın-gümüş telli kumaşların dokunma müsadesi yalnız bunlara verilmiştir. (24)

Yüzyıllar boyunca ipeğin ve ipekli kumaşların alım satımında devlet büyük bir ilgi göstermiş, her kumaşın atkı ve çözgülerinin sayısı, ağırlığı, boyası belli ölçülerle tesbit edilerek bir standart oluşturmuştur.

Bundan başka kumaşların çarşılarda satış şekli de bir nizama bağlanmıştır. Dokumacılar tarafından üretilen kumaşlar, Bedestan'da toplanır, fiyatları belirlendikten sonra alıcılarına dağıtılırdı. Dokunan kumaşlar devlet görevlileri tarafından damgalanırdı. Bu işlem kumaşın kalitesini tesbit etmek amacıyla yapılırdı. Kalitesiz kumaşlar damgalanmaz böylece satışı da yapılamazdı. (25)

Türk kumaşlarının üstün kalitesini korumaya ve bir süreklilik sağlamaya yönelik bu tür uygulamalar, 17.yüzyıldan sonra bir çok nedenlerden dolayı gevşemeye başlamış ve giderek uygulanamaz olmuştur.

---

(24) ÖZ, Tahsin, A.G.E. 62.s.

(25) DALSAR, Fahri; A.G.E, 159. s.

1.2.3. KUMAŞ TİCARETİNE ETKİ EDEN UNSURLAR.

Bursa, 14. yüzyılda Osmanlı devletinin başkenti olduktan sonra, ipek yolunun üzerinde bulunması nedeniyle ticari açıdan büyük öneme sahip bir merkez olmuştu. Sözkonusu ticaretin temelini ipek ve ipekli kumaşlar oluşturmaktaydı.

Kıymetli kumaşların hammaddesi olan ipek Anadolu'da ve Avrupa ülkelerinde yeterince sağlanamamaktaydı. Bu ülkelerde gelişmiş bir dokuma sanayii olmasına rağmen ipek hammaddesi açısından büyük ölçüde doğu ülkelerine bağımlıydılar. Böylece Doğunun ipeği sürekli olarak Anadolu'ya ve buradan da Avrupa ülkelerine geçmekteydi.

Bursa'da ipekli dokumacılığın, ipek ve kumaş ticaretinin gelişmesinin başlıca nedeni doğu ve batı ülkeleri arasında yapılan ipek ticaretinin merkezi olmasıydı.

Doğunun ipeği Bursa'ya gğlir ve burada iş yapan batılı tüccarlar aracılığı ile Avrupa ülkelerine gönderilirdi.

Devlet geliri açısından da çok kârlı olan ipek ve kumaş ticareti iki grupta toplanabilir. Birincisi Doğu ülkeleri, diğeri de Batı ülkeleri ile olan ticari ilişkilerdir. Çünki Bursa, yüzyıllar boyunca Coğrafi ve ticari açıdan Asya ve Avruyayı birleştiren önemli bir geçit olmuştur.

1.2.3.1. DOĞU ÜLKELERİ İLE OLAN TİCARİ İLİŞKİLER ve ÖNEMİ.

Osmanlıların Anadoluya hakim olmalarından önce, İran'ın ticaret malları ve özellikle çok aranan ince İran ipeği Trabzon'da, İskenderun körfezinde, Payas'da batı tüccarlarının eli-

ne geçiyordu. Bu devirde Memlükler'le İran Moğolları arasındaki mücadele nedeniyle Mısır ve Suriye ticaret sahası aleyhine, Anadoludaki ticaret yollarının önemi artmıştı. Osmanlı devletinin yükselmesine paralel olarak Bursa, İran müslüman tüccarlarının güvenle gelebildikleri, İslâm dünyasının batıda en gelişmiş merkezi olmuştu. İran ipeğinin önemli bir kısmı, Galata ve İstanbul'da ki İtalyan tüccarlarına çok yakın bulunan bu yeni pazara gelmeye başlamıştı.

14. yüzyılın sonlarında Bursa önemli bir ipek ticaret ve sanayii merkezi olmuştu. (26)

Türk'ler, Anadoluya yerleşmeden önce de Doğu ülkelerinin ipekleri İstanbul pazarına kadar gelir ve burada yerli ve yabancı tüccarlar tarafından satın alınırdı. Anadoluda, İstanbul'a en yakın yer olan Bursa'da Türklerin hakim bulunmaları, İstanbul ipek pazarının Bursa'ya kaymasına neden olmuştur.(27)

Tebriz-Bursa kervan yolu, biri kuzeyden Bolu-Kastamonu, diğeri güneyden Ankara-Çorum olarak iki istikamet takip ettikten sonra Amasya-Tokat-Erzincan-Erzurum ve Aras vadisi üzerinden Tebriz'e kavuşuyordu.

İpek yolu, Doğuya doğru Osmanlı fetihlerinin yönünü belirleyen etkenlerden biri olarak görünmektedir. Osmanlılar, daha I.Murat (1362-1389) zamanında Çorum-Osmancık yönünde ilerlemişler ve Yıldırım Beyazıd (1389-1402) devrinde Erzincan'a

---

(26) İNANCIK, Halil; Türk Ticaret Tarihine dair Vesikalar, Belleten, XXIV.C, 93. sayı, 1/1960,59 s.

(27) DALSAR, Fahri; A.G.E, 126 s.

kadar bu yol üzerindeki bütün önemli merkezleri ele geçirmişlerdi. Candar-Oğulları ile mücadelenini eksenini bu yol üzerindeki merkezlerin Osmanlı kontrolü altına sokulması konusu oluşturmaktaydı.

Bursa'nın siyasi ve ticari bir merkez olmasına paralel olarak Anadoluyu çaprazlamasına kateden eski yol, tekrar önem kazanmaya başlamış ve İstanbul yerine son nokta olarak Bursa'ya yönelmiştir. Bu yoldan 15. yüzyılda Şam-Halep-Adana-Konya-Akşehir-Karahisar-Kütahya yolu ile elli günde Şam'dan Bursa'ya gelinmekteydi.

1468 yılında Konya'nın kesin olarak işgali ile Osmanlılar Şam-Bursa ticaret yolu üzerindeki kontrollarını tam olarak ele geçirmişlerdir.

1478 ve 1500 yılları arasında Bursa kadı sicillerinde, Halep'li ve Şam'lı tüccarların Bursa'da faaliyette bulunduklarını ve Frenk tüccarları ile Bursa pazarında baharat ve kumaş alışverişi yaptıklarını gösteren vesikalar bulunmaktadır.

Yalnız Arap tüccarları değil, aynı yolla gelen Hint tüccarları da Bursa'da faaliyet göstermekte ve buradan ticaret için Rumeli'ne geçmekteydiler.(28)

Osmanlı pazarlarında Hint kumaşlarının ithaline ait vesikalar 15. yüzyıla kadar gider. Hindistan'da, Behmeni'lerin meşhur veziri Hoca Mahmud Gavan (1403-1481), ticaret vekilleri ve ajanları aracılığıyla Osmanlı ülkesiyle doğrudan ticari

---

(28) İNALCIK, Halil; A.G.K. 45-60 s.

ilişkiler kurmuştu. Sonraki yıllarda da vesikalar, bu ticaret ilişkilerinin sürekli olduğunu göstermektedir. 16.yüzyılda Basra körfezi ve Kızıldeniz yolu ile Hindistan'la faal ticari ilişkiler kurulmuştur.

I.Süleyman (1520-1566) dönemine ait bir bac(x), Bağdat-Ana-Hit-Halep yolunun işlek bir ticaret yolu olduğunu gösterir. Bu belgede, Bağdat'tan gelen kumaşlardan sözedilmektedir. Ayrıca Mısır,Halep ve Şam'dan gelen ipekli ve diğer çeşit kumaşlarında buradam geçtiği belirtilmektedir.

Basra körfezinde ve onu çevreleyen bölgelerde Osmanlı'lar ile Portekizliler arasında 16.yüzyıl boyunca egemenlik için uzun çekişme döneminde, özellikle 1550 den başlayan Osmanlı saldırı siyaseti denizde başarısızlığa uğradıktan sonra kendiliğinden bir uzlaşma durumu ortaya çıkmış, Osmanlılar Hürmüz'de Portekiz egemenliğini fiilen tanımak zorunda kalmışlardı. Hürmüz 16.yüzyılın ikinci yarısında Basra-Bağdat-Halep ve İran ticaretinin bir antreposu halini almıştı.

Safevilerin İngiliz yardımı ile 1622 de Portekizlilerden Hürmüz'ü ve ertesi yıl Osmanlılardan Bağdat'ı zaptetmeleri üzerine Kızıldeniz yolu önem kazanmıştır. Özellikle İsfahan'lı Ermeni tüccarlar Isfahan- Kandıhar yolunu kullanmışlardı. Onlar, yalnız İran'dan Halep ve İzmir pazarlarına İran

---

(x) BAC - Bir yerden başka bir yere getirilen mallardan alınan vergi.

ipeği değil, aynı zamanda Acem ve Hint kumaşları getirmekteydiler. İran ile Osmanlılar arasında olan savaşlar bu ticareti tamamen engellememiş, özellikle Ermeni tüccarlar iki taraf arasında ticaretin sürmesini sağlamışlardı.

1690 yılında İngiliz East İndia Company, Hindistan ile Osmanlı ülkeleri arasında ticaret yapan Ermeni tacirlerine Halep ve Akdeniz yolunu bırakmalarını istediklerinde Onlar, bu kârlı ticaretten vazgeçemeyeceklerini bildirmişlerdi (29)

Bursa mahkeme sicilleri Doğulu tüccarların tam bir hukuki garanti ile burada iş yaptıklarını gösteren vesikalar ile doludur. Böylece doğu ülkeleri ile yapılan ticarette bir süreklilik olmuştur. Hatta birçok doğulu tüccar, koşulların uygunluğu nedeniyle Anadolu'ya yerleşerek işlerini yürütmüşlerdir.

Doğu ülkeleri ile olan ticari ilişkilerin, ilk zamanlardan başlayarak Osmanlı devleti için önemi çok büyük olmuştur. Doğu ülkelerinden Anadolu'ya gelen en değerli ticaret maddesi ipekti. Elde bulunan birçok vesikadan anlaşıldığına göre, Osmanlı imparatorluğu, kuruluşundan bu yana Doğu ülkelerinden gelmekte olan ipeğin gördüğü rağbetten yararlanmayı düşünerek, bunun bir devlet geliri halinde idare edilmesini uygun görmüş ve devamlı olarak üzerinde durmuştur.

---

(29) İNALCIK, Halil; Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere, O.D.T.Ü Gelişme Dergisi, 1979-80 Özel Sayı, 8-10. s.

Osmanlı devleti tarafından ticaret merkezlerinde kurulan hanlarda, satılan malların tartılmasından ve ölçülmesinden belirli bir miktar para alınıyordu. Herhangi bir tüccarın malını istediği yerde satması yasaktı. Bu iş ancak devlete ait biryerde yapılırdı. Hanlardaki terazilerin ve kantarların adı "mizan"dı. Mizanlardan elde edilen gelirin çok yüksek olması nedeniyle, ipek mizanlarını satın almak üzere devlete çok fazla müracaat olurdu.

15.yüzyılın sonlarından itibaren 17.yüzyılın ortasına kadar, bazı yıllara ait mizan satışları (mukataaları), bir çok yılların arada eksik olmasına rağmen ipekçilik hareketleri hakkında önemli bilgi vermektedir. (30) (bak.Tablo 1.)

YIL	
1508	5.420.000 Akça
1512	7.350.000 "
1513	7.400.000 "
1523	3.000.000 "
1531	3.100.000 "
1542	2.700.000 "
1560	4.000.000 "
1598	9.000.000 "
1606	5.200.000 "

Tablo 1.

(30) DALSAR, Fahri; Bursa'da İpekçilik, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1960, 238-240 s.

1.2.3.2. BATI ÜLKELERİ İLE OLAN TİCARİ İLİŞKİLER VE ÖNEMİ

Daha Ortaçağdan beri Avrupada tekstil sanayiinin merkezleri olan Venedik ve Floransa'nın, Osmanlı imparatorluğu ile ticari ilişkiler içinde olduğu kaynaklarda belirtilmektedir.

Osmanlı topraklarına Venedikliler deniz yoluyla, Floransalılar kara yoluyla gelirlerdi.

Venedikliler 16.yüzyılda özellikle İzmir'in Foça iskelesinden çıkarak Manisa'ya geçerler ve buradan Bursa'ya ulaşırlardı. Venediklilerin kullandıkları diğer bir yol ise Gelibolu iskelesinden Lapseki'ye çıkarak Balıkesir üzerinden Bursa'ya ulaşırdı. Bu nedenle Foça ve Gelibolu 15 ve 16. yüzyıllarda birer gümrük merkeziydi. Venedikliler gümrüklerini burada öderler, Bursa'dan ipek ve ipekli kumaş alır buna karşılık kâğıt, Frenk sabunu, Venedik kumaşları ve özellikle yünlü kumaş (çuka) getirirlerdi. (V.11)

Bursa'dan Floransa'ya, her ay kalkan ticari kervanlarla gidilmekteydi. Mallar Bursa'oan Gelibolu yoluyla veya gemi ile İstanbul yönünden Edirne'ye, oradan, o zamanki İtalyanca ismi Ravgia olan Dubrovnik şehrine, oradan gemilerle Ancona'ya götürülür ve buradan alınan mallar da aynı yoldan Anadoluya getirilirdi.

Floransa'dan yünlü, ipekli ve çok az miktarda pamuklu kumaş gönderilirdi. Bunların bir kısmı İstanbul'da bir kısmı da Bursa'da satılırdı. Karşılığında Bursa'ya doğudan gelen

ham ipek veya Bursa'da üretilen kıymetli ipekli kumaşlar alınarak Avrupa'ya sevkedilirdi.

Bütün bu kentlerde (Bursa, Edirne, Dubrovnik, Ancona) büyük ticari firmaların daimi ajanları ve bazılarının da konsolosları vardı. Bu ticaret iki ucundan, İstanbul ve Floransa'dan idare edildiği için mallar gönderilirken ticaret yolu üzerinde bulunan ajanların her birine talimatname kabilinden birer mektup gönderilirdi.

Şirketlerin İstanbuldaki temsilcileri Floransa'dan gelen siparişleri yerine getirmeye çalışırlardı. Bursa'daki daimi ajanları aracılığıyla çeşitli şirketler hesabına büyük miktarda ipek satın alıp gemi ile İstanbul'a getirterek veya doğrudan doğruya Edirne'ye ve oradan İtalya'ya gönderirlerdi. Ayrıca gönderilen mallardan balya başına 100-150 Akça komisyon alırlardı. Şirketlerin amaçaları kendi kuruluşlarına, mümkün olduğu kadar yüksek kaliteli ve bol miktarda ipek temin ederek üretimin artmasına yardım etmek ve bu sayede yine oradan daha çok kumaş getirerek satışa sunmaktıdı.(31)

Bu kadar serbestçe gidip gelen ve ticaret yapabilen Floransa'lı tüccarlar Osmanlı Devletinin tam bir himayesinden yararlanırlardı. Bazılarının ellerinde pasaport yerine geçen ve çok büyük geçerliliği olan fermanlar vardı. Mahkemeler yabancı tüccarların işlerine her zaman adaletle bakarlardı.

---

(31) TİETZE, Dr. Andreas; 450 Sene Evvelki Enternasyonal Tekstil Borsası, Türk Tekstil Mecmuası, Bursa, Sayı 5, 5/1947, 20-21. s.

Bir Osmanlı ticaret kervanı ile 1432 yılında Şam'dan Bursa'ya gelen Bertrandan de La Broquiere, Bursa'da yerleşmiş Floransa'lı ve Ceneviz'li tüccarlardan sözeder. Bu tüccarlar Bursa'dan Pera'ya giderek ticari alışveriş ve ilişkilerde bulunurlardı. Broquiere, Pera'nın Türklerle sıkı ticari ilişkileri bulunduğundan ve Türklerin burada büyük serbestliğe sahip olduğundan bahsetmiştir. Broquiere'in notlarından anlaşıldığı üzere, 15.yüzyıl başlarında eski Osmanlı başkenti Batılı tüccarlar için doğu mallarının bir antreposu durumundaydı. Broquier, Bursa'nın zengin pazarlarında her çeşit ipekli kumaşın, ucuz ve bol miktarda inci ve pamuklunun ve sayılamıyacak kadar çeşitli ticaret eşyasının bulunduğunu ilave eder.

1470 tarihinde, Floransalı ajan Benedetto Dei, vatandaşlarının Bursa pazarında yalnızca adı geçen malları değil, aynı zamanda baharat da bulduklarını, tüccarların Bursa'da, Venediklilerin Mısır ve İskenderiye'de oldukları durumdan daha rahat olduklarını belirterek, Venediklilerin Mısır ve İskenderiye'de yaptıkları alışverişlerde altın ve gümüş vermek zorunda oldukları halde, Floransalıların Bursa'da kumaş karşılığı alışveriş yaptıklarını yazmıştır.

İtalyan tüccarları, ipek alışverişlerini bazan altın ve gümüş para ile yapmakta fakat daha çok, Avrupa'dan bol miktarda getirdikleri yünlü kumaşlar ile ipeği trampa etmekteydiler. (32)

---

(32) İNALCIK, Halil: 15.Asır Türk Ticaret Tarihine Dair Vesikalar, Belleten XXIV.C, 93. Sayı, 1/1960, 45-54.s.

Osmanlı devleti Avrupa ülkeleri ile yaptığı ticaretten en önemli geliri gümrükler vasıtasıyla sağlamaktaydı.

Dışarıdan gelen ipek ve kumaştan mizan resmi (BAC) dan başka ayrıca gümrük alınmaktaydı. Yabancı tüccarlar, Osmanlı topraklarına getirip sattıkları kumaş için kıymet üzerinden, değerine göre yükde üç gümrük verirlerdi. Yabancı tüccarlar (Frenkler) Bursa kumaşı alıp gittikleri takdirde bunun için de yüzde üç gümrük öderlerdi. (33).

1.3. 17.YÜZYIL OSMANLI KUMAŞ SANATI.

1.3.1. SARAY KUMAŞLARINDA KULLANILAN HAMMADDELERİN HAZIRLIĞI

Osmanlı kumaş sanatı denince ilk akla gelen, Padişah üst giyisilerinde kullanılan ve herbiri birer sanat eseri olan ipekli kumaşlardır.

Kıymetli kumaşlar olarak nitelenen dokumalar, ipek ipliği ve altın-gümüş teller kullanılarak meydana getirilmiştir.

Bu kısımda, sözkonusu kumaşların hammaddeleri olan ipek ipliği ve altın-gümüş tellerin hazırlanması genel olarak verilecektir.

---

(33) İNALCIK, Halil, A.G.K. 59. s.

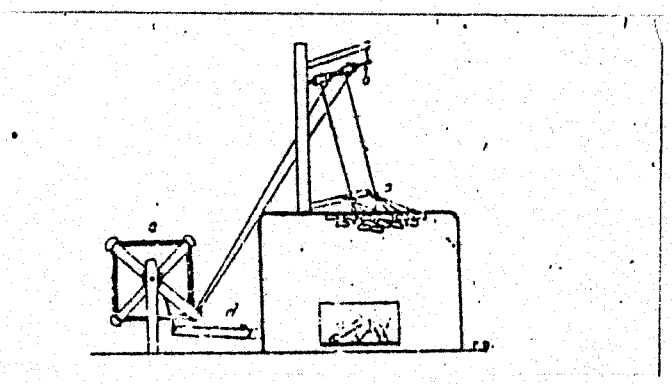
1.3.1.1. İPEK İPLİĞİNİN HAZIRLIĞI

Yüzyıllar boyunca değerli bir sanat ve kârlı bir iş hayatını kendi varlığında toplayan ipekçilik, dokuma sanatında önemli gelişmelere neden olmuştur.

İpekçiliğin ilk adımı kozadan iplik çekme işlemidir. Asırlar boyu kozadan el mancınıkları vasıtasıyla iplik çekilmiştir. (Şekil 1) Bu mancınıklardan çeşitli kalınlıklarda ipekler çekildiğine dair oldukça eski vesikalar vardır. Eskiden İran'dan ve Suriye'den gelen ipekler, incelik ve kalınlık derecesine göre ikiye ayrılırdı. İnce ve iyi olan ipeklere (Tilân), kalın olan ipeklere (Kenar) deniliyordu. Kumaşların çözgü ipekleri ince ve iyi cinsten atılır, atkıları da kalın olarak kullanılırdı. 16. yüzyılda 100 ve 120 arşın(x) üzerine hazırlanan çözgü tellerinin sayıları belli olurdu. Örneğin: 120 arşın boyunda çözülmüş olan ipeklerin tel sayıları 6.600 olduğu takdirde, bu kadarlık ipek telinin 1260 dirhem(xx) olması gerekirdi.

(x) ARŞIN: Yaklaşık 1 metrenin üçte ikisine eşit uzunluk ölçüsü.

(xx) DİRHEM: 31.desigrama eşit ağırlık ölçüsü.
1 Okkanın 400 de biri.
1. okka= 1283 gr.

Şekil I. EZ MANCINIKLARI

A-) Yumuşatma kazanı ve içindeki kozalar, B-) İpek tellerinin kolayca sağılmasına yardım eden makaralar C-)İpeklerin sarıldığı döner çark D-) İşçinin ayağı ile işlettiği pedal.

Kozadan iplik çekme işleminden sonra ipekler dolaplara gelirdi. Dolaplar iki kısımdan ibaretti. Birinci kısım mancınıktan gelen ipekleri açmaya ve onları masırlara (makaralara) sarmaya yarardı. Bu çözme ve sarma aletinde, yere çok yakın olan çözgü çarkları (elemiyeler), elle dönen bir makara kolu ile döndürülmekteydi. Bir kişi kolu çevirirken diğeri de ipeklerin akışını idare etmekteydi.

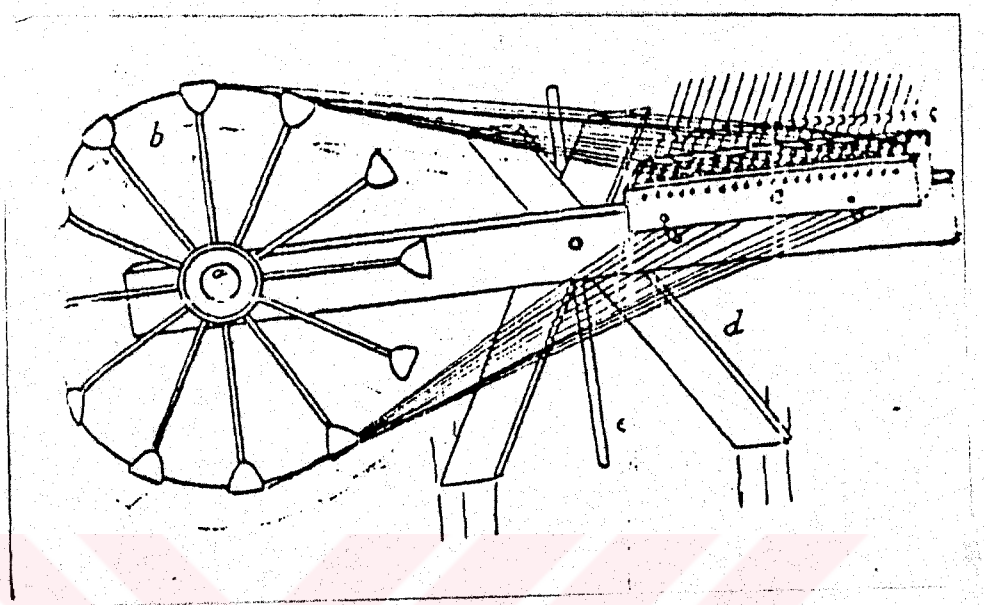
Çözme çarklarında açılan ve makaralara sarılan ipekler, katlanmak ve hafifçe bükülmek üzere dolaba alınmaktaydı. Tahminen üç metre çapında olan dolap çıkrığı, üzerine atılmış ip-

lik teller vasıtasıyla, bir çok küçük iğleri çevirmektedir. İplikler bu iğlerin dönmesiyle bükülmekteydi.

Dolaplarda genellikle dokuma için gerekli olan ipekler hazırlanırdı. Ancak renkli oyalar, kaftanlar, klaptanlar için gerekli olan ipekleri devdahlar meydana getirirdi. Devdahların büktükleri ipeklere ibrişim denirdi.

Devdahlar 50-60 m. uzunlukta birer damdan ibaret olan çalışma yerlerinde, damın bir uçundan diğer ucuna kadar uzatılmış olan ipek tellerini şöyle bükerdi; iki işçiden biri çıkrığın kolunu hızla çevirmekte, çıkrığın üzerine bağlı olan ipekler bükülmektedir. İpekler bükülürken, bükümün etkisiyle kısalacağından, bükücü bunu gözönüne alarak, birkaç çevirmeden sonra çıkrığı azar azar ileri itmekteydi.

Devdahların meydana getirdikleri ipeklerin uzunlukları, çalıştıkları damın iki misli olmaktaydı. 20-30 telin bükülmesi tamamlanınca, bükülmüş teller makaraya (Cehriye) sarılmaktaydı. (Şekil II)

ŞEKİL II. Devdah Yıkrığı.

Daha sonra, hazırlanan dokuma telleri taharcı ve tarakçılara gelir, burada teller örgü cinsine göre taraklara geçirilir, böylece ipekler dokumaya hazır olurdu.

Bütün bu işlemlerde, herşeyden önce hazırlanan ipeklerin cinsi önceden belirlenirdi. Kalite bakımından iyi ve kötü ipekler ayrı ayrı bükülürdü. İyi cins ipeklere kötü cins ipeklerin katılması yasaktı. (V.16)

Katlatmak suretiyle bükülerek ipeklerin kaçar telden hazırlanması gerektiği de önceden belirtilmekteydi geçmiş yüzyıl-

larda bükülmüş ipekler genellikle 4 - 6 - 8 kat olurdu. Kalın ipekler daha çok teğel ve dikiş için kullanılırdı. (V.17)

İpekli kumaş dokunmak üzere hazırlanan ipekler iki kısıma ayrılırdı. Bunlardan çözgü olanlarına (Meşdüd) atkı olanlarına (Pot) denirdi. Dokunacak kumaşların ne kadar uzunlukta birer top olacağı önceden tesbit edilmekteydi. Bu uzunluk 120 zira'arşın (90 metre) olurdu.

Çözgüler 80 telden ibaret çileler halinde olur ve 20 çilesine bir çözgü denirdi. Böylece hazırlanan çözgüler ilk zamanlar 1600 telden ibaret olurken, daha sonra 20 çile 2400 tele kadar çıkmıştır. (34)

Çeşitli cins ipekli kumaşların çözgü tellerinin ne kadar olması gerektiğini belirten mahkeme kararları Vesikalar bölümünde verilmiştir. (V.2, V.27)

1.3.1.2. ALTIN ve GÜMÜŞ TELLERİN HAZIRLIĞI

Türk kumaş sanatında, özellikle Saray kumaşları için kullanılan altın ve gümüş tellerin önemli bir yeri vardır.

Dokumada kullanılabilecek incelikte tel çekme sanatına "simkeşlik" denirdi. Çekilen tel gümüşten olduğu takdirde beyaz olur ve yaldızlanabilirdi. Türkiye'de 17. yüzyılda yaldız için Venedik altını kullanılırdı. Her yüz dirhem gümüş tel yaldızı için bir Venedik altını kullanılmaktaydı.

---

(34) DALSAR, Fahri; Bursa'da İpekçilik, 377-383 s.

Eğer tel, gümüş yerine bakırdan ya da çok düşük ayar gümüşten çekilip sonra gümüş veya altına batırılırsa bu tel sahte olurdu. Altın işlemeli kumaşların çoğu saray ihtiyacı için kullanıldığından, sahte teller hazineye zarar vermekteydi.

Gümüşten çekilen yaldızlı veya yaldızsız tel, çok sıkı ve cilalı iki silindir arasından geçirilerek ince bir şerit haline getirilir, sonra şerit ipek veya pamuk ipliğine sarılırdı. Bu ipliğe "klabdan" denirdi.

Gümüş, saf olarak tel çekmeğe elverişli olmadığı için, potaya konup tel çekilebilecek yumuşaklığa gelinceye kadar ısıtılması gerekmekteydi. Bir defa da potaya 5000 dirhem ağırlığında gümüş konurdu. 5000 dirhem gümüş bu işlem sırasında 600 dirhem fire verirdi, geriye kalan 4400 dirhem gümüş, çubuk haline getirilirdi.

Gümüş tel çekme ve altın yaldızlama işlemleri İstanbul'da simkeşhanede yapılırdı. Simkeşhane, para hammaddesi olan altın ve gümüşü kullanan bir sanayii dalıydı. Simkeşter hammaddelerini darphaneden almak zorundaydılar. Başka yerden almaları yasaktı.

Darphanede maden azaldığı dönemlerde, simkeşhanelerin de üretimleri kısıtlanmaktaydı. (35)

---

(35) SAHİLLİOĞLU, Halil; 17 yüzyılın ortalarında Sırmakeşlik ve altın gümüş işlemeli kumaşlarımız, Belgelerle Türk tarihi, 16.sayı, 1/1969, 50-51. s.

1666 tarihli Bursa kadısına yazılan bir hükümde; Simkeş dükkanlarının devlet tarafından kapattırılmasından sonra simkeş esnafının düştüğü zor durumdan bahsedilir. Bunun sonucunda simkeş dükkanlarının sıkı kontrolde olması ve sahte tel işlenmemesi şartıyla tekrar açılmasına izin verilmiştir.(V.18)

1.3.2. KUMAŞ BOYAMA.

Türk kumaşlarında boyacılık uzun tecrübelere dayanan tekniklerle yapılmakta ve az sayıda ustaları bulunmaktaydı. Boyacılık daha çok babadan oğula aktarılan bir sanattı. Bir çok boyacıların yalnız tek renk üzerine ihtisası olur, diğer boya işlerini bilmezlerdi. Hatta özel al boyacılar, yeşil boyacılar gibi adlarla ayrılan çarşıları vardı. Boya sanayininin en ileri gittiği yerler Bursa, Edirme, İstanbul, Tezelya dır. Bursa'ya birçok yerden boyanmak üzere kumaşlar gönderilirdi.

Osmanlı imparatorluğunun ozaman geniş sınırları içinde boyacılık konusunda adı geçen boya maddelerinden bir çoğunun bulunması bu sanatın gelişmesini sağlamıştı. Bu maddelerin başında bitkiler gelirdi. Halk arasında bitkilerden elde edilmiş boyalara Has boya veya Küp boyası adı verilirdi. Has boyalarla kumaş boyanmasında önemli bir madde olan şap, o zaman koçhisardan elde edilir ve ihtiyaçtan fazlası memleket dışına ihraç edilirdi.

Bursa boyacılığı, eskiden kumaşları kadar meşhurdu. Memleketin birçok yerlerinden boyanmak için kumaşlar gönderildiği

gibi Memleket dışından da boyanmak üzere ipek ve kumaş yüklü kervanların geldiği resmi kayıtlardan öğrenilmektedir. Her yerde büyük bir ilgi uyandıran Türk alı, çini mavisi ve daha birçok parlak güzel renklerin usullerini öğrenmek için Fransa' dan heyetlerin geldiği de biliniyor. (36)

1581 yılına ait bir vesika saray atelyesi için alınan ipeklerin miktarını ve bu ipeklerin hangi renklerde boyanacağını belirtmektedir.

TABLO 2

Kumaş ismi ve ölçüsü				
6,5 Vukiyye Kırmızı	x	840	=	5460
Göğezi Harir: 1150Dir. Hem, 4 Kazan	x	60	=	360
Al Harir: 5500 Dirhem			=	2.100
Sürmai Harir: 5600 Dirhem Lüdresi:	x	10	=	560
Limoni Harir: 12.610 Dirhem Lüdresi:	x	4	=	504
Asumani Harir: 5480 Dirhem Lüdresi:	x	10	=	550
Yeşil Harir: 5660 Dirhem Lüdresi:	x	10	=	565
Beyaz Harir: 9730 Dirhem Lüdresi:	x	3	=	300 (37)

(36) ÖZBEL, Kenan: Eski Türk Kumaşları, El sanatları III, Kılavuz kitaplarXI, CHP Halkevleri Bürosu, 16.s.

(37) DALSAR, Fahri: A.G.E. 105. s.

Kumaşları boyamak için kullanılan ana maddeye Lök(x) denirdi. İpekli kumaşlara kullanılacak Lök miktarı kanunlarla tesbit edilmişti. Boyanılan kumaşın renginin iyi veya kötü olması kullanılan Lök miktarına bağlı olmaktaydı. 1502 tarihinde II. Beyazıd (1452-1512) tarafından hazırlatılarak yürürlüğe konan Bursa Belediye Kanununda ipekli kumaşlarda kullanılacak boya standartları şöyle belirlenmiştir; Bu belge, anlaşıldığına göre bir çok mal cinsinde bozulmayı önlemek amacıyla hazırlanmıştır. Buna göre:

"Kadifenin, kemhanın, taftanın vesair çeşitli kumaşların eski kanunları bilirkişilere sorulunca boyacılık konusunda şöyle dediler:

KADİFE - Atkısına beş okka Lök ve havının her dirhemine üç dirhem Lök verirlerdi. Dört beş yıl kadar oluyor ki, atkısına üç okka ve havının dirhemine birbuçuk dirhem, nihayet iki dirhem Lök verdiklerinden renk bozulup fenalaşınca çivide çekenler buna çerde dediler. Fakat eskiden çerde denilen bu değildi. Çerde, kadifenin atkısına beş okka Lök ve havının dirhemine üç dirhem Lökü tam olarak verdikten sonra, çividi ezip, süzüp suyuna çekmeğe denirdi. Sonunda kırmızı renk olurdu. (38)

(x) LÖK: Frenkçe (Laque) denilen ve boyaları sabitleştirmeye yarayan bir cins madde, Hindistan'dan gelen bu madde ile kırmızı rengin en iyisi yapılırdı.

(38) Türiye Standardizasyon ve Türk Standartları Enstütüsü, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Matbaası, Ankara 1964, 145.s.

1.3.3. ÜRETİM

Osmanlı imparatorluğunda, ekonomik ve sosyal açıdan büyük öneme sahip olan dokumacılık sanatı kısa zamanda bir sanayii haline gelmiş, böylece kumaş üretiminde hammadde sağlanmasından pazar aşamasına kadar iplikçiler, bükücüler, hamcılar, dolapçılar, perdahçılar, tarakçılar gibi birçok meslek grubu, dokuma sanayii içerisinde yerini almıştı.

Özellikle değerli kumaşların hammaddesi olan ipek kozası, kumaş haline gelinceye kadar bir çok el değiştirmekteydi. Bu nedenle kumaşın üretim aşaması, üretime hammadde sağlayanlar, üreticiler ve dokuyucular olarak üç başlık altında ele alınacaktır.

1.3.3.1. ÜRETİME HAMMADDE SAĞLAYANLAR.

15 ve 16. yüzyıllarda Osmanlı imparatorluğunda dokuma sanayii, tamamen İran'dan gelen ipeğe bağımlı kalmıştır. Doğudan, Anadoluya, özellikle de Bursa'ya gelen ipek, burada tartılır, vergilendirilir, yerli dokumacılar için gerekli olan kısmı ayrıldıktan sonra Batı ülkelerine gönderilmelerine izin verilirdi.

Memleket içinde kullanılmak üzere gelen ipekler henüz dokumaya elverişli olmadığından, önce işlenir, bükümleri yapılır sonra tekrar satışa çıkarılırdı. Ham ipeklerin hazırlanmasını hamcılar ve kozzazlar denilen bir sınıf satıcılar yaptırırlardı. Bu açıdan hamcılar ve kazzazlar gerçekte birer ipek tüccarıydılar. Bunlar sadece kumaş dokumaya elverişli ipekleri

satarlardı.

Hamcıların sattıkları ipeklerin hazırlanması Büküm-cülere (Dolapçılara) aitti 16.yüzyılda, Anadolu da kozacılık başlayınca, koza tüccarlığını da dolapçılar yapmışlardı.

Dokumacılar, dokuyacakları kumaşların kalitesine göre çeşitli şekillerde katlanmış veya bükülmüş ipeklere gereksinim duyarlardı. Bu işi de dolapçılar ve devdahçılar yaparlardı.

Dolapçılar daha çok dokumacılara gerekli olan ipeği hazırlamaktaydılar. Kumaşları süslemek için gerekli olan ipekleri ise Devdahlar meydana getirirdi.

Dokuma tellerinin hazırlanmasında son aşama tahancı ve tarakçılara aitti. Böylece ipek iplikleri dokumaya hazır bir hale getirilirdi.

Bu konuda ayrıntılı bilgi bölüm 1.3.1.1. de verilmiştir.

1.3.3.2. ÜRETİCİLER

Osmanlı ülkesindeki bütün Türk sanatkarları, Ahi teşkilatından ya da onların yetki verdiği kişilerden aldıkları yeterlilik ve izin belgeleriyle iş görür ve sanatlarını yapabilirlerdi. Bu örgüt içerisinde sanatkarlar çıkarlıktan yetişirlerdi. Esnaflar sıkı bir disiplin ve denetim altında tutulurlardı. Her esnafın işlerine bakan bir Ustabaşısı (yiğitbaşı) bir Kethüdası(x) vardı. Disiplin bu kişiler tarafından sağlanırdı. Bunlardan başka bir de Şeyh ve Ehli Hibre(xx) vardı.

(x) KETHÜDA: Esnaf Örgütünün iç işlerinden sorumlu kimse, kâhya.

(xx) EHLİ HİBRE: Bilirkişi.

(V.19) Esnaf arasında herhangi bir sorun olunca bu dört şahsa başvurulur ve onların verdikleri kararlar ile hükümler uygulanırdı. Gerekirse verilen kararlar kadılara bildirilerek mahkeme sicillerine geçerdi. (39)

Dokumacı esnafı da, Ahi örgütü tarafından belirlenmiş çerçeveler dahilinde üretim yapabilirdi. Yeni tezgah kuracak olan bir sanatkâr, dokuma sanatının idarecilerinden gerekli izini aldıktan sonra, dokumacılığın geleneklerine bağlı kalacağına, orduya hizmet edeceğine ve vergilere uyacağına dair söz verirdi.

Usta seviyesine yükselmiş bir sanatçının, tezgah sahibi olabilmesi için de, ancak memleketin kumaş ihtiyacına göre sayısı tesbit edilmiş tezgah sahiplerinden birinin eksilmesi gerekirdi. Bu eksilmeler ölümle veya bazı ustaların hileli üretim yapmaları sonucunda sanattan men edilmeleri ya da herhangi bir tezgah sahibinin memleketi terketmesiyle mümkündü.(40)

Dükkanlar ve imalâthaneler ihtiyaca göre açıldığı için hiç kimse istediği gibi istediği yerde dükkan açamazdı. Bunun için mutlaka o sanattan olmak gerekirdi. İmalathanelere Ustalık denirdi. Örneğin: Kadifeciler elli ustalık dendiği zaman elli kadife imalâthanesi demekti.

---

(39) ÇAĞATAY, Neşet: Bir Türk Tarih Kurumu olan Ahilik.T.T.K. Basımevi, Ankara 1989, 111 s.

(40) ÖZBEL, Kenan; Eski Türk Kumaşları, El sanatları III, Kılavuz Kitaplar XI, CHP Halkevleri Bürosu, 15.s.

Sürüm artıp talep fazlalaşınca, mevcut ustalıklar yeterli gelmediği takdirde esnaf, yiğitbaşının başkanlığında toplanır, yeni dükkan açılmasının esnafa zarar vermiyeceği ve bunun gerekli olduğu kararı verildikten sonra yeni bir dükkan veya imalathane açılmasına karar verilirdi.

Her esnaf ürettiği malı ustabaşıya göstermek ve onun onayını almak zorundaydı. Usta başı ve Kethüda, üretilen malı görmedikçe, kurallara uygun üretilip üretilmediği tesbit edilmedikçe satışa çıkarılamazdı. (41)

Bursa mahkeme kayıtlarından sağlanan bilgilere göre, bütün dokumacıların değişik uzmanlık alanları vardı. İpekli kumaş dokuyan kimseler, dokudukları kumaşın cinsine göre gruplara ayrılmışlardı.

16.yüzyılda Osmanlı devletinde en fazla üretim Bursa tezgahlarında yapılmakta, üreticilerin şehir içinde kendilerine ait mahalleleri bulunmaktaydı.

Bu yüzyılda İstanbul'da da dokumacılık gelişmeye başlamıştı. Dönemin bütün zamanlarında olduğu gibi, kumaş sanatına da müdahale eden, onu belli merkezlerden yönlendirip kontrol altında tutan saray, değişik zamanlarda yayınladığı kanunlar ve koyduğu narhlar aracılığıyla, üretimin kalite ve kontrolünü kendi memurlarına (muhtesip)(x) denetletmiş, ayrıca esnaf ve sanatkar kuruluşları içinde yer alan her esnaf ve sanatkar

---

(41) EĞİLMEZ, Mümtaz Şükrü; Tarihte Bursa Sanatları, Uludağ 21. Sayı, 4/1939, 38-40.s.

(x) MUHTESİP: Belediye işleri memuru.

grubunun kendi seçtiği yiğitbaşılar aracılığıyla üretilen malın kalite ve kontrolünü bizzat üreticiye yaptırmıştır.

Saray denetimine ilişkin 1564 yılında İstanbul kadısına gönderilen bir hükümde özetle "adı geçen şehirde seraser, Şahbenek, zerbaft kumaş ve kuşak işleyen çoğalıp, dokumada kullanılan klabdan ve ibrişimlerin gereken saflıkta olmadığı, bu konuda iş yapan 318 tezgahın bulunduğu açıklanmakta ve tezgahların sayısının 100 ile sınırlandırılması istenmektedir.(V.20) (42)

Yüzyıllar boyunca toplumun zengin sınıfı, kumaş üretimiyle yakından ilgilenmişlerdir. Bu işin çok kâr getirmesi nedeniyle saray mensupları da üretici sınıfa katılmışlardır. Kendi hesaplarına açtırdıkları dokuma atelyelerinde ipekli kumaş dokutmuşlardır. (V.21) 1577 de tesbit edildiğine göre İstanbul'da saray mensuplarının 28 inin 88 dokuma tezgahı bulunmaktaydı.

Ancak 16. yüzyılın son yarısında yapılan İran seferleri, dokumacılık sanatına büyük zarar vermiştir. Bu savaş nedeniyle doğudan gelen ipeğin ihtiyacı karşılayamaması, dokuma işiyle uğraşanların savaşa gitmeleri bir çok dokuma atelyesinin kapanmasına veya tezgah sayılarının çok azalmasına neden olmuştu. (V.22) Bu vesikada atelye sahibi 25 üreticinin İran savaşı yüzünden uğradığı zarar açıkça ortaya konmaktadır. Ve-

---

(42) YATMAN, Nurettin; Türk Kumaşları, Ankara halkevi neşriyatı, No:27, Ankara 1945 15.s.

sikada sadece Türk üreticilere ait 420 tezgah sayılmaktadır.

İran savaşlarının dokumacılığımıza olan olumsuz etkileri fazla uzun sürmemiştir kısa bir süre sonra dokumacılık sanatı yeniden kendini toparlamıştır. Savaşlar nedeniyle hammadde sıkıntısına düşülmesi Anadoluda az miktarda yapılan kozacılığın geliştirilmesine neden olmuştur.

1.3.3.3. DOKUYUCULAR

Bir sanat veya mesleğin okullar yoluyla elde edilemediği dönemlerde en pratik yol, çocuğu küçük yaştan itibaren herhangi bir meslek veya sanat sahibinin yanına çırak olarak vermekti. (V.23)

Osmanlı esnaf teşkilatında dokumacılar son derece iyi örgütlenmişlerdi. Çırak-Kalfa ve usta ilişkileri ciddi ve sağlam temellere dayandırılmıştı. Ustalar, kalfa ve çıraklarına ilgiyle davranır, onların bütün sorunlarıyla ilgilenirdi. Esnaf arasında da çok sıkı bağlar ve kurallar vardı. Bütün işler birlik içerisinde yürütülürdü.

Çıraklar uzun süre sanatta çalıştıktan ve sanattaki yetenekleri ustası tarafından takdir edildikten sonra kalfalığa terfi ederlerdi. Terfiler törenlerle yapılırdı.

Kalfalıktan ustalığa terfi edebilmek için de yine uzun seneler kalfa olarak çalışmak ve sanatı bütün inceliği ile kavramak gerekirdi. Bu şekilde uzun yıllar çalışan kimse Ustalığa hak kazanırdı. Kalfalıktan ustalığa geçerken de aynı şekilde törenler yapılırdı.(43)

(43) EĞİLMEZ, Mümtaz Şükrü; Tarihte Bursa Sanatları, Uludağ 21. Sayı, 4/1939, 38.s.

Bu konudaki vesikalarda bir çok kimselerin çocuklarını, ülkenin diğer şehirlerinden Bursa'ya getirerek buradaki dokumacı ustaların yanına çırak olarak verdikleri görülmektedir. Ayrıca bazı vesikalarda kız çocuklarının da dokumacılık öğrenmek üzere çıraklığa verildikleri belirtilmektedir.

Çıraklar ustalarına çok bağlıydılar. Uzun zaman ustasına ayak işi gören çırakların yetişmesi 4-5 yıl sürerdi.(V.25) Herhangi bir çırağın kalfa olabilmesi için 1001 gün çalışması gerekirdi.

Kendi hesabına tezgah kuramıyanlar, başkalarının tezgahında kalfa olarak çalışırlardı. Fakat başkalarının tezgahlarında çalışanlar genellikle kalfalar olurdu. Usta olmak, kendi hesabına tezgah sahibi olmak demekti. (44)

Diğer bir dokumacı elemanı ise kölelerdi. Bursa'da kölenin sosyal ve ekonomik yaşamda önemli bir yeri vardı. Sayıları oldukça kabarıktı.

Kölenin başlıca iki kaynağı vardı. Bunların en önemlisi savaş tutsaklığı idi. Diğeri ise ticaret yoluydu. Rumelinde sürdürdükleri savaşlardan, Osmanlılar bir hayli köle sağlıyorlardı. Tüccar eliyle gelen köleler ise genellikle Karadenizin kuzeyinden ve doğusundan geliyordu.

---

(44) DALSAR Fahri; Bursa'da İpekçilik, A.G.E, 120-124.s.

Bu kölelerin, özgürlüklerini satın alabilmeleri için birtakım koşulları yerine getirmeleri gerekmekteydi. Örneğin: dokumacı bir köle, önceden belirlenmişmiktarda dokuma yaparak azatlığını elde edebiliyordu. Bu konu ile ilgili mukaveleler 1594 yılına kadar kadı sicillerine yansımıştır.

Bir dokumacı, satın aldığı köleden en azından değerinin, akçesi kadar, gün hizmet beklemekteydi. Anlaşma yaptığı zaman, kölesinden herhangi bir kumaş çeşidinden ne kadar zamanda ne kadar dokuyacağını hesap etmekteydi. (V.25) (45)

Eldeki vesikalardan geçmiş yüzyıllarda çalışan dokumacı işçilerin, daha çok parça başı hesabıyla çalıştıkları anlaşılmaktadır. Bugün "Fason" denilen çalışma şekli geçmiş yüzyıllarda da tatbik edilmiştir. Yalnız tezgahı olan bir usta sermaye sahibi bir kimsenin verdiği malzemeyi dokuyarak teslim etmekte, parça başına kestikleri (belirledikleri) ücreti almaktadır. Böyle bir işçiliği anlatan vesikada, dokumacı 7 yılda 48 top kutmu dokuduğunu ve onbirer kuruştan tutarı olan paranın kalan kısmının verilmesini mahkeme vasıtasıyla istemektedir. Dokumacının 7 yılda dokuduğu kumaşlar herhalde 48 top değildir. Belki yalnız bu kimseye ait olmak üzere 48 top dokumuştur. Her top için 11 kuruş alındığına göre işçilik ücretinin çok az olduğu anlaşılmaktadır.

---

(45) SAHİLLİOĞLU, Halil; Onbeşinci Yüzyılda Dokumacı Köleler, T.T.K.Yayınları, Atatürk Konferansları VIII, 1975-76, Ankara 1983, 218-229 s.

Diğer bir vesikada işçilere verilecek ücretlerin satış bedeli üzerinden hesap edildiği görülmektedir. Özellikle kadife işçilerinin ücretlerini bu şekilde aldıkları anlaşılmaktadır. Çatma ve Dolama çinsinden olup ta kaba olan kadifelerde 1000 akça da 100 akça ücret verilirdi. Bu hesaba göre, satış bedeli üzerinden onda biri işçilik verilmektedir. Ancak altınlı ağır kadife dokuyanlar, arşın başına 120 akça alırlardı. 120 akça alabilmek için, dokunan kadifenin tarak dişlerinin sayısı 1000 den az olmamalıydı. Eğer tarak dişlerinin sayısı 900 olursa 110 akça verilirdi. 1000 tarak dişli sade kadifelerde arşın başına 80 akça, 900 dişli olanlarda 70 akça verilirdi.(V.26) (46)

1.4. ÜRETİM MERKEZİ OLARAK BURSA VE İSTANBUL

Dokumacılak çini ve seramik gibi uzun bir zamanda gelişen ve geniş organizasyon gerektiren sanat kollarındandır. Dokuma merkezlerinin asırlar boyu aynı il ve yörelerde bulunması raslantı değildir. Tarihte ipek üreten yerler belirli sayıdadır ve yerleri çok ender olarak değişir. Çünkü tekstil endüstrisi, hammaddeye bağlı üretimi ve kalifiye elemanlarla geniş bir örgütlenme sonucu gerçekleşir. (47)

---

(46) DALSAR, Fahri; Bursa'da İpekçilik, A.G.E. 124.s.

(47) GÜRSU, Nevber; Türk Dokumacılık Sanatı, Redhouse Yayınevi, Aralık 1988, 19.s.

Anadolu da en eski ve yerleşik dokuma merkezi Bursa olmuştur. 16.yüzyıldan sonra da İstanbul da dokumacılık sanayii önemli bir gelişme göstermiştir.

Bursa ve İstanbul'un birer dokuma merkezi olmasının nedenleri bu bölümde ele alınacaktır.

1.4.1. BURSA

Bursa, Osmanlıların eline geçtikten sonra, ilk başkent olmuş ve Osmanlı Türkleri açısından ilk medeni hareketler ve gelişmeler de Bursa'da başlamıştı.

Bursa, Osmanlıların eline geçmeden önce, bütün çevresi Türk oymakları tarafından işgal edilmiş bulunuyordu. Sadece şehrin surları içinde yaşayan Bizans halkı teslim olmak için birkaçyıl beklemişti. Oysa çevredeki bütün köy ve kasabalara uzun zamandan beri devamlı olarak buralara gelen Türkler yerleşmişti. Böylece Türkler, Bursa çevresinde yerli halktan daha büyük bir varlık olarak görünmeye başlamıştı.

Bizans tarihi kaynaklarına göre, birer göçebe muamelesi yapılarak kabul edilen Türklerin üretim kaynaklarından yararlanılmış, bu nedenle çevreye yerleşmelerine fazla önem verilmemişti. Hatta yedinci ve sekizinci yüzyıllarda Bizans imparatorlarıyla sıkı ilişkiler içine giren Hazar Türkleri, Bizans topraklarına serbestçe gidip gelmekteydiler.

Doğu ülkelerinden Anadoluya gelen Türkler, birtakım dokumacılık bilgilerine sahiptiler. VI. Yüzyılın ortasından başlayarak Bizans'ta yapılan ipekçilik fazla gelişme göstereme-

miştir. Çünki Bizans ülkeleri Doğu ülkelerinin çok yakınında bulunmalarından dolayı, buralardan çok miktarda iyi kalite çekilmiş ipek sağlıyorlardı. Bu nedenle Bizanslılar ipekçiliğin daha çok endüstri kısmına önem vermişlerdi.

Türkler 13.yüzyılda Anadoluya geldikleri zaman büyük ölçüde üretim yapan bir ipekli dokumacılıkla karşılaşmışlardı. (48)

Bursa'nın başkent olmasından sonra 15. yüzyıla kadar yazılı kaynaklarda aydınlatıcı bilgilere rastlanamamaktadır. Bu devir daha ziyade imparatorluğun kuruluş devri olup bir takım iç ve dış karışıklıklar vardır. Sanat hareketleri yeteri kadar gözlenememektedir. (49)

Osmanlı devleti büyüdükçe Bursa, İslâm dünyasının Batıdaki en önemli ticaret merkezi durumuna gelmiştir. İran ipeğinin büyük kısmı, Galata ve İstanbul'daki İtalyan tüccarlarına çok yakın bulunan Bursa pazarına gelmekteydi. Böylece, Bursa dokuma sanayii için gerekli olan ipeği de kolayca sağlamış oluyordu.

Türk ipekli kumaş dokumacılığı 16.yüzyıla gelindiğinde rakipsiz bir duruma gelmişti. 16.yüzyıl içinde Türkiye, Avrupa ve Asya ülkelerine kumaş satan bir ülke olmuştu. Bursa, ipekli kumaş dokumacılığının merkezi olarak birçok ülkede tanınıyordu.

---

(48) DALSAR, Fahri, A.G.E. 13-14 s.

(49) ÇORUM, Bengi; Eski Bursa Kumaşları, Bursa Tekstil Sanayii İşverenler Sendikası Dergisi, 10.Sayı, 9/1989, 9.s.

1580 tarihlerinde yalnızca Bursa'da Türk dokumacılara ait 420 tezgah bulunuyordu. (V?22) Bir bu kadar da gayrı Müslim esnafa ait dokuma tezgahı vardı. Bu kadar tezgahın ürettiği ipekli kumaşların oldukça büyük bir ihtiyaca cevap verdiğine şüphe yoktur.

50-60 tezgah sahibi, büyük sermayedarlar Türk dokumacılığına aralıksız yüzyıl hizmet vermişler ve 16.yüzyılda büyük bir varlık göstermişlerdir.

Ancak 17. yüzyıldan başlayarak Bursa dokumacılık sanayiinde başlayan gerilemenin önüne geçilememeiş, 18 ve 19. yüzyılda Bursa tamamıyle kozacılık ve ipekçiliğe dönerek Avrupanın hammadde pazarı durumuna düşmüş ve kumaş sanatı da giderek yok olmuştur. (50)

1.4.2. İSTANBUL

Bizans ülkesinin başkenti olan Constantinople (İstanbul) 29 Mayıs 1453 de Osmanlı Türkleri tarafından fethedilerek Osmanlı devletinin başkenti olmuş ve böylece Bizans imparatorluğunun Anadoludaki son kalesi de ortadan kalkmıştı.

İstanbul'un düşüşü, Batı dünyasında çok büyük etki yapmıştı. Bizans ülkesi ve özellikle Constantinople yüzyıllar boyunca Batı aleminin Doğudaki en önemli ticaret merkezini oluşturuyordu. Böylece fetihten sonra eski Bizans başkenti olan İstanbul'un avantajları Osmanlı devletinin eline geçmiş oluyordu. 16. yüzyılda yıplan fetihlerden sağlanan zenginlikler artmışa ve İstanbul Eski Dünyanın başlıca ticari merkezi olarak

---

(50) DALSAR, Fahri: A.G.E. 28.s.

ortaya çıkmıştı.

Sürekli olarak artan ve Bizans döneminden çok daha fazla kozmopolit olan bir nüfus burada yaşamakta, dinsel serbestlik ve güvenli çalışma ortamı bulmaktaydı. 16.yüzyıl boyunca İstanbul, daha önce hiç karşılaşmadığı bir refah düzeyine ulaşmıştı. (49)

Bu gelişmelere paralel olarak ipekli kumaş dokumacılığı 1550 den sonra Bursa dışına yayılmaya başlamış, özellikle İstanbul da ipekli kumaş dokuyan birçok atelyeler kurulmuştu. Devlet hesabına kurulan atelyelerde (Kârhaneî Hassa) saray için ağır altınlı kumaşlar dokutulmuştu.

Kârhanei Hassaya ait en eski vesika 1555 yılına aittir. Bu teşkilat için gerekli olan dokumacılar ve hammaddeler ise Bursa'dan getirtilmiştir. İstanbul'da Topkapı sarayında bulunan bir vesikaya göre Karhane-i Hassanın Beyazıt'a yakın olan Çarşıkapı'da olduğu anlaşılmıştır. (50)

Onaltıncı yüzyılın ik yarısında en kaliteli ve en güzel kumaşlar İstanbul'da dokunmuştur. Saray mensubu olan kimseler de kendi hesaplarına dokuma atelyeleri açarak kıymetli kumaşlar dokumuşlardır. Ancak bu atelyelerin üretimi, dokumalarda kullanılan altın gümüş israfını önlemek için 1564 ve

---

(49) MANTRAN, Robert; 17. yüzyılın ikinci Yarısında İstanbul, Ankara 1986. 5-6 s.

(50) DALSAR, Fahri; A.G.E. 59.s.

1577 senelerinde kısıtlanma yoluna gidilmiştir. (51)

İstanbul'da ipekli dokumacılığın devlet tarafından desteklendiğini gösteren ilk vesika 1555 yılına aittir. Bursa'da İpek Mizanında Emin(x) olan kimse, kadıya yaptığı müracaatta, şehir kethüdasına ve "Hassa kârhane mühimmatına harir almağa 6.000 Akça verdiğini" bildirmektedir.

İstanbul'da çalışan dokuma tezgahlarının gereksinimi olan ipek daima Bursa'dan getirtilmiştir. Hatta Saray atelyesini kurmak için altınlı kumaş dokuyan dokumacılar da İstanbul'a Bursa'dan getirtildiğine dair kayıtlar vardır. (52)

Devlet dokuma atelyelerinin dışında halk arasında da dokumacılık sanatıyla uğraşılıyordu. Özellikle Boğaz içinde Üsküdarın bir mahallesinde çatma ve kadife dokuyan tezgahlar vardı. (53)

---

(51) ÖZ, Tahsin: Türk Kumaş ve Kadifeleri, Cilt 1, M.E.B. Basımevi, İstanbul 1946, 46.s.

(x) İpek Mizanı Emini: İpeklerin devlet hesabına tanıtıldığı yerde bulunan memur.

(52) DALSAR, Fahri; Bursa'da İpekçilik, A.G.E. 60.s.

(53) YATMAN, Nurettin; Türk Kumaşları, A.G.E., 21.s.

II. BÖLÜM

17. YÜZYIL SARAY KUMAŞLARI VE BU KUMAŞLARIN TEKNİK, RENK, DESEN ÖZELLİKLERİ.

2.1. 17. YÜZYIL SARAY KUMAŞLARININ TEKNİK ÖZELLİKLERİ

Osmanlı toplum düzeni, biri saray diğeri de halk olmak üzere iki ayrı temele dayanır. Saraya bağlı olan yöneticiler, kendi ölçüleri içinde yetiştirilir ve o değerlerle yaşarlardı. Sarayın sanat yönündeki gereksinimleri Enderun'a bağlı Ehli Hiref(x) Örgütü tarafından karşılanırdı. Nakkaşlar resim ve desenleri çizerler, dokuma atelyelerinde kemha, seraser, kadife kumaşlar dokunur işlemeler yapılırdı. (54) Bu nedenle Padişah ve saray mensuplarının gereksinimleri için özel olarak dokutturulan kumaşlara "Saray kumaşları" adı verilmektedir.

Bu kumaşlar gerek süsleri gerekse kullanılan malzemenin zenginliği ile diğer kumaşlardan teknik ve sanatsal yönden daha üstün olurlardı. Padişah ve saray mensuplarının giyisilerinin belli kurallara bağlı kalması nedeniyle, özellikle Padişahın günlük kıyafetlerinde, tören elbiselerinde kumaş cinsine ve desenlerine büyük titizlik gösterilmesi gerekiyordu. (55)

---

(54) UĞURLU, Aydın: Osmanlı Yönetiminde Anadolu Dokuma Sanatı, İlgi, Yıl 21, No 51, 28.s.

(55) ALTAY, Fikret; Kaftanlar, Topkapı Sarayı Müzesi 3, Yapı ve Kredi Bankası Yay, I.Cilt, 7.s.

(x) EHLİ HİREF: Saray sanatçılarının örgütü

Osmanlı döneminde çeşitli zamanlarda dokunmuş olan ipekli kumaşları kaynaklardaki bilgiler ışığında altı gruba ayırmak mümkündür.

Bu kumaşlar Kemhalar, atlaslar, altınlı gümüşlü kumaşlar, düzparlak kumaşlar, kutnular ve kadifelerdir.

Topkapı sarayında ve diğer müzelerde bu güne kadar korunmuş padişah giyisilerinin arasında, yukarıda sözü geçen kumaşların hepsinden değişik örnekler bulunmaktadır.

Bu bölümde yukarıda sözü geçen kumaş cinsleri alt başlıklar halinde tek tek ele alınarak teknik bilgileri de alt başlıklar içinde verilecektir.

2.1.1. KEMHA KUMAŞLAR

Atlas ve Kutnu ayarında, kadifeye yakın, havsız, ipekli bir kumaştır. Altın ve gümüş tellerle nakışlı olarak dokunan ağır kaftanlık kumaştır. (56)

Bugün Avrupada özellikle Ottoman ve Gross Grain" adı ile bilinen kalın ve sık örgülü kumaşlar, kemha cinsi kumaşların bir örneğidir. Kemha kumaşlar genellikle üst giyimde kullanılmak amacıyla dokunmuşlardır.

Kemhalar kumaş kayıtlarında kadife ve çatmalarla birlikte adı en çok geçen kumaştır. Yine bu kayıtlara göre 15.yüzyıl sonlarına kadar İran ve Avrupa kemhalarının sarayda çok kulla-

---

(56) ÖZEN, Mine Esiner; Türkçe'de kumaş adları, İ.Ü.Ed.Fak. Yayınları, "Tarih Dergisi", S.33,3/1980-81, 321.s.

nıldığı anlaşılır. Bursa kemhasına ait ilk arşiv kayıtlarına 1481-1486 tarihleri arasında sancağa çıkan şehzadelere verilen eşyalar arasında rastlanır. Kemha-y-ı Güvez-i Bursa, Kemha-y-ı Kırmızı Amasya adları yine Frenk ve Acem kemhalarıyla birlikte geçer.

16. yüzyılda saraya bağlı dokuma atelyelerinin kurulmasıyla birlikte kemha kumaşlar daha çok İstanbul'da dokunmaya başlamıştır. (57)

Başlıca kemhalar çözgü tellerinin sıklıklarına göre tablo 3 de görülmektedir.

TABLO 3

Kumaş adı	Çözgü teli adedi
Gülistani Kemha	8150 tel
Dolabi Kemha	7000 "
Tab-ı Dehi Kemha	7000 "
Yek Renk Kemha	7000 "
Sade Kemha	6800 "
Alaca Kemha	6700 "

Karşılarında tel sayıları verilen bu kemhaların enlerinin bir endaze (65cm) olduğu kabul edilirse 8.150 çözgü teli olan gülistani kemhanın eninde 125 tel bulunur. Bu da kumaşın kalın olmasını sağlar. Kemhanın çözgüsü ve atkısı ipek, deseni

---

(57) GÜRSU, Nevber: A.G.E. 25.s.

yapan takviye atkısı da altın veya gümüş tel olurdu. Kemhanın deseni çözgü yüzlü saten üzerine ipek ve klaptan takviyesiyle dokunur ve çok kompleks bir teknik gösterir. (58)

16. yüzyılda kemhalara olan rağbet fazlalaşmış, daha ağır ve daha kıymetli kemhalar yapılmıştır. Bu yüzyılda görülen çeşitli kemhalara ait yapılabilen listede Osmanlı Anadolusunda belli başlı büyük şehirlerde kemha dokunduğu görülür. İstanbul ve Bursa ile birlikte Edirne ve Amasya'da da kemha kumaşlar üretilmiştir. Aynı zamanda 17.yüzyılda dokunan iyi cins kemhaların Avrupa'ya yollandığı bilinmektedir.

Kemhaların çözgüsü ve atkısı ipek ipliğinden olması gerekiyordu. Ancak ipekten tasarruf etmek amacıyla çözgü tellerinde "pembe" denilen pamuk ipliğinin kullanılması kumaşın kalitesini düşüreceğinden bunun önüne geçilmek istenmiş ve kemhalarda pembe kullanılması yasak edilmiştir.

16.yüzyılın başından 17.yüzyılın ortasına kadar görülen kemha çeşitleri şunlardır.(Tablo 4)

---

(58) DALSAR, Fahri; A.G.E. 31.s.

TABLO 4

Yılı	Kemha türleri
1500 -	Gülistani Kemha
	Püşeri Kemha
	Yeşil Kemha
	Üskürlat Aseli Kemha
1550 -	Amasya Kemhası
	Bursa işi Frengi Kemha
	Bursa işi Bahar Kemha
	İstanbul Kemhası
	Edirne Kemhası
1600 -	Bursa işi ağır Kemha (Yedi renk)
	Bursa işi ağır Kemha (Kırmızı)
	Sakız Kemhası
1625 -	Venedik Kemhası. (59)

1640 tarihli Narh defterinde adı geçen kemhalar ise şöyledir:

Firengi kırmızı kemha

İstanbul'un al kemhası

Sakız kemhası

Bazı vesikalarda kemhalar hakkında teknik bilgiler bulunmaktadır. 1624 tarihli vesika Bursa kemhasının teli ve boyası hakkında şu bilgileri verir.

---

(59) DALSAR, Fahri; A.G.E. 34.s.

"Bursa'da işlenen kemhanın teli 6.600 olup, kuşaklık teli 4.000 dir. Kızıl boya olmayacak, güvez, ölü ve kötü pembe ipekli kumaş olmayacak, havsız pot (atkı) atılmayacak ve işlenen kumaşın her bir zıra'ı ve rub'u (Dörtte biri) işlettirilerek bundan sonra kötü ve eksik işlettirilmeyecek" (60)

Bu kayıttan da anlaşılacağı gibi 17. yüzyılda 6600 tel kemha iyi cins olarak kabul edilmiştir. Oysa 16.y.y.da en düşük kemha tel sayısı 6700 olarak belirlenmişti. (61)

2.1.2. KADİFE KUMAŞLAR

Osmanlı Türklerinin ipekli dokumacılık tarihinde kadifelerin önemli bir yeri vardır.

Kadifeler, Osmanlı saraylarında ve halk arasında geniş kullanım alanı bulan bir dokuma çeşidi olmuştur. Kadifelerde dokuma tekniği diğer dokumalardan daha fazla ustalık gerektirmiştir. Doğu ülkelerinde bir gelenek olan kumaşı altın tellerle süsleme tekniği kadifelerde de bolca tatbik edilmiştir.

Kadife kullanım alanına göre, elbiselik ve döşemelik kadifeler olarak ikiye ayrılmışlardır.

Elbise yapmaya yarayan kadifeler aynı zamanda yorgan ve yatak yüzleri içinde kullanılmıştır. Bu çeşit kadifelere Arşın kadife denirdi. Arşın kadifeler nakışlı olup olmadıklarına göre ayrıca (Sade arşın, Münakkar arşın) diye ayrılırdı.

---

(60) DALSAR, Fahri: A.G.E. 34.s.

(61) DALSAR, Fahri: A.G.E. 96.s.

Kadifelerin yastık ve minder olarak dokunmuş olanlarına sonradan (Çatma) denilmiştir. Aslında çatma, yalnız minder ve yastıklık kadifelere özgü bir ad değildir. 1505 yılında Topkapı Sarayında Enderun-iç-hazinesinde bulunan kumaş ve elbiselere ait listelerde (çatma kaftan) kayıtları da vardır ki, bu da çatma sözünün bir dokuma türü olduğunu gösterir.

Bazı tarihi kayıtlarda çatmadan şöyle sözedilmektedir.

Charles Texeier,(x) Bursa'da dokunan kumaşlardan bahsederken çatmayı tarif ediyor. "... Çeşitli renkte, büyük çubuklar arasında karışmış ufak çiçek kordonları var. Bu kumaşlara (çubuklu çatma) denir...". 1605 tarihli bir vesikada (Kırmızı kadife üzerine iki çatma altınlı döşek yüzü) kaydı görülmektedir. Böylece kadifenin özel bir dokuma şekline çatma adı verildiği anlaşılır. (62)

Osmanlı kumaş çeşitleri arasında en fazla kullanılan kumaş cinsi kemhalarla beraber kadifeler olmuştur. Kadifelerin çözgüsü ve atkısı ipek bazanda pamuk olurdu. Kadifelerin havı, esas çözgülerden yapılır. Bunlar kumaş yüzüne atkının bulunduğu yerlere yerleştirilen teller vasıtasıya çekilip çıkartılır. Daha sonra düzlenir. (63)

---

(62) DALSAR, Fahri; A.G.E.45-47 s.

(x) CHARLES TEXEİER: Yaklaşık 160 yıl önce Türkiye'de seyahat yapmış Fransız coğrafyacısı.

(63) ÖZENER; Mine Esin: Türkçe'de Kumaş Adları, A.G.K., 319.s.

Kadifenin ilk senekleri, halı tekniğine benzer. Çözgüler üzerinde atkılar ilmik yapılarak ve hav halıdaki gibi ilmiklerin bir sırada kesilmesiyle meydana getirilmiş dokumalardır.

Çatmalar ise dokunuş ve tekniği itibarıyle kadifenin bir cinsi olup, kabartma desenlidir. Çatmanın kadifeden farkı, zemine oranla süsleme havının yüksek oluşudur. Genellikle zeminleri klaptanlı olup, desen ise kadife ve klaptan ile dokunmuştur. (64)

Bütün kadifeler, dokuma tekniğine göre şu kısımlara ayrılırlar.

- Arşın Kadifeler:
  - -Sade arşın: Tek renkte yapılan kadifeler.
  - -Münakkaş arşın kadifeler: Birkaç renkte yapılan kadifeler
- -Altınlı Kadifeler. (Müzehhep kadifeler)
  - -Çatmalar: Zeminleri altın telli olanlar
  - -Altın benek kadifeler: Altın veya gümüş yaldızlı damgalı olanlar.
- -Saçak kadifeler: (Rişte Kadife) uzun havlı kadifeler.

Yukarıda adı geçen bu kadife çeşitleri arasında nakışlı ve altınlı olan kadifeler en ustalıklı olanlarıdır. Renkli ve nakışlı kadifenin havsız olan kısmına açık renkte ipek teli atılacak yerde, sırma teli atılırsa, kadife altınlı olur.

---

(64) GÜRSU, Nevber; A.G.E. 25.s.

Ancak bu kadifeler ağır olduklarından daha çok döşemelik olarak kullanılmışlardır. Vesikalarda çok defa altınlı yastıktan ve münakkaş minderden bahsedilmektedir.

16.yüzyılda dokunmuş bir altınlı çatma yastık incelendiğinde çözgü teli olarak kullanılan ham ipek sert olacağından, bazı dokumacılar, zamanla çözgü teli olarak keten ipliği kullanmak istemişlerdir. İpekten kazanmak arzusu ile yapılan bu hareketin rekabete yol açmasından dolayı kadifelerde ipek yerine keten ipliği kullanılması daima yasak edilmiştir.

Çatma kadifelerde atkı olarak genellikle kalın pamuk ipliği kullanılmış, Sırma teller bu atkıların üzerine atılmıştır. Bu şekilde dokunan kadifeler kalın olmaktaydı.

Çatma kadifelerin değerleri dokuma taraklarının sıklığı veya seyrekliği ile değerlendirilirdi. 16.yüzyıl sonunda Bursa'da dokunmuş olan çeşitli çatmaların fiyatı ve tarak dişlerinin sayısı (Tablo 5) de görülmektedir.

TABLO 5

TARAK DİŞ SAYISI	KUMAŞ CİNSİ	FİYATI
800	Güvez renkli kadife yastık	1150 Akça
800	Sürmai-Yeşil renkli yastık	1000 Akça
900	Mor-Yeşil renkli yastık	1100 Akça
900	Bir çift kadife yastık	1300 Akça

16.yüzyılda dokunmuş bir çatmada yapılan araştırmada 1cm eninde 70 çözgü teli sayılmıştır ki, 60 cm. eninde olan bu kadifenin 4.200 çözgü telinden yapıldığı anlaşılmaktadır. (V.36) de çatma kadifenin 5000 çözgü telinden yapılması gerektiği bildirilmektedir.

Ancak 17.yüzyılın ortalarına doğru birçok alanda yaşanan gerilemeler dokumacılık sanatına da yansımıştır. Bu dönemde kadifelerin tel sayıları zalmış 2400 tel ile dokunan kadife iyi cins sayılmıştır.

Elbiselik ve döşemelik olarak dokunan kadifelerin boyutları da farklı olurdu. Elbiselik olan kadifelerin tezgahlara çekilen çözgü tellerinin uzunluğu 100 zira (75 m) olurdu. 100 arşın boyundaki kadifelere bir top veya tak denirdi. Bu kadifelerin enleri yarım arşın (35 cm) kadardı.

Mobilyalık olan kadifeler de belli uzunlukta olur, kadife yastıklar genellikle bir arşın (70 cm) eninde iki arşın boyunda yapılır ve iyi cins bir altınlı çatma kadife 2000 Akçaya satılırdı(x). (60)

---

(65) Bkz. Dalsan, Fahri; Bursa'da İpekçilik, A.G.E. 47-51 s.

(x) Kadifelerin dokunuşlarına ilişkin kayıtlar için bkz. (V. 2-36)

2.1.3. ALTIN VE GÜMÜŞ TELLİ KUMAŞLAR

Altınlı kumaşlar 15 ve 16. yüzyıllarda büyük ilgi görmüş değerli dokumalrdır. Osmanlı devri, altınlı ipekli saray kumaşlarında iplikle beraber gümüş ve altın alaşımlı gümüş tel kullanılarak desen yapılırdı. Bu şekilde kıymetli madeni tel kullanımı Osmanlı saray kumaşlarının en belirleyici özelliğidir.

Gümüş ve altın teller dokumada üç şekilde kullanılırdı.

KALAPDAN: Gümüş ve altın veya altın alaşımlı gümüş tel genellikle çift iplik etrafına gevşekçe sarılır. Türk dokumalarında hakiki gümüş tel kullanılmıştır. Gümüş tel beyaz ipek iplik etrafına sarılınca gümüş etkisi yapan ve buna gümüş veya beyaz klabdan adı verilir. Sarı iplik etrafına sarılınca altın görüntüsü verir. Buna da altın veya sarı klaptan adı verilir.

TEL: Bazan dokumada ipekle beraber doğrudan doğruya altın ve gümüş teller kullanılmıştır. Buna en değerli kumaş olan seraserlerde rastlanmaktadır.

SİM: Metal iplik, pamuk ipliğin etrafına, ipliği kapatacak şekilde sarılmaktadır. Klaptanın aksine iplik hiç görünmemektedir. Sadece metal tel görünür. (66)

Telli kumaşlar değer olarak zamanın en pahalı kumaş grubunu oluşturuyorlardı. Altın kumaş olan zerbaft ın 65 cm.

---

(66) GÜRSU, Nevber: A.G.E. 24.b.

uzunlukta olan bir endazesinin fiyatı 100 akçeye kadar çıkmıştır. Onbirer arşın boyundaki topların 18 er altına satıldığına dair vesikalar vardır. (V.37)

Altın ve gümüş teller ile dokunan kumaşlar Seraser, Hatayi ve Zerbaft olmak üzere üç grupta toplanabilirler.

2.1.3.1. SERASER KUMAŞLAR

Seraser atkı yüzlü birleşik bir dokuma türüdür. Desen, çözgü tellerine alttan düz olarak bağlı takviye atkılarıyla dokunur. Desen altın alaşımlı telin, sarı ipeğe, gümüş telin ise fildişi renk ipek iplik etrafına sarılması ile dokunur. Fakat değerli iplikler ancak desenlerde dönüşümlü olarak kullanılır. Bunun nedeni, değerli metali israf etmemek içindir. En pahalı ve kıymetli kumaş olan seraserin çözgüsü ipek atkısı altın alaşımlı gümüş veya doğrudan doğruya gümüş veya altın tel kullanılarak dokunur. 1580 yılına ait bir vesikada seraserin çözgü tel sayısı 6.850 olarak belirtilmiştir. Seraser ile kemha arasındaki fark, seraserin telle, kemhanın ise klaptanla dokunması ve desenlerinin çok farklı olmasındadır. Seraser adı "baştan başa" anlamına gelir ki, desen bir eni kaplayacak şekilde ve kumaşın değerli tellerini gösterecek tarzda çizilmiştir.

Seraser kumaşın en çarpıcı özelliği, altın ve gümüş tellerin hakimiyeti, konturların bir renk ipekle belirtilmesi, desenin şaşılacak kadar sade ve görkemli oluşudur. Seraserin zemini gümüş klaptandır. Konturların çoğu açık yeşil,

bazan da turuncu ipekle belirlenir.

Seraserden tören ve hilat kaftanları yapıldığı gibi, sarayda yastık yüzleri yapımında da kullanılırdı. Ayrıca ; Sultan'ın yabancı hükümdar veya elçilere verdiği kıymetli hediyeler arasında seraser kaftanlar başta gelir. (67)

Seraser kumaşlara ait Bursa mahkeme Sicillerinde fazla kayıt yoktur. Bu da seraser kumaşın daha çok İstanbul'da, devlete bağlı saray atelyelerinde dokunduğunu ortaya koyar.

Özellikle 1640 tarihli narh defterinde seraser kumaşlara geniş yer verilmiştir. Burada gerek kullanılacak ipek cinslerinin gerekse altın ve gümüş tel miktarlarının tesbit edildiği görülmektedir. Kullanılan ipeklerin bir kısmında yalnız İran ve Bursa ipekleri, bir kısmında İran ipeği ile Trablus ipeği yarıyarıya kullanılmıştır. Bursa ipeğinin payı ise 108 dirhem olarak hep aynı kalmaktadır. Sırmaların altın ve gümüşünün dirhemleri de gösterilmiştir.

Aşağıdaki tabloda En iyi kalite ve düşük kalitede dokunmuş çınar yaprağı desenli seraser kumaşın tamamında ve bir metresinde kullanılan altın, gümüş ve ipeklerin gramajlarının şöyle olduğu tablo de görülmekterir.

---

(67) GÜRSU, Nevber; A.G.E. 26.s.

TABLO 6

İYİ KALİTE SERASERİN	TAMAMINDA	METRESİNDE
Altın	448.7 gr.	59.986631 gr.
Gümüş	673.05 gr.	89.979946 gr.
İran ipeği	1416.61 gr.	189.38636 gr.
Bursa ipeği	346.14 gr.	46.275401 gr.
Toplam Ağırlık :	2.884 gr.	385.62834 gr.

DÜŞÜK KALİTE SERASERİN	TAMAMINDA	METRESİNDE
Altın	64.1 gr.	8.5695187 gr.
Gümüş	192.3 gr.	25.708556 gr.
İran ipeği	1080.085 gr.	144.39639 gr.
Bursa ipeği	346.14 gr.	46.275401 gr.
Toplam Ağırlık:	1682.625 gr.	224.94986 gr.

Bu tablodan da anlaşılacağı gibi bir seraser kumaşta oldukça fazla miktarda kıymetli tel kullanılmaktadır. Seraser tezgahlarının sayısının çeşitli zamanlarda kısıtlanmasının nedeni, kullanılan gümüşün iki defa işlem görmesi ve bu kumaşlar eskidikten sonra tekrar kullanılamayıp ziyan olmasındandır. Tezgah sınırlaması yoluyla gümüş israfının önüne geçilmek istenmiştir. (68)

Seraser dışında, altınlı olarak dokunan kumaş cinsleri de Hatayi ve Zerbaftlardır.

(68) KÜTÜKOĞLU, Mübahat: Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 tarihli Narh Defteri, Enderun kitabevi, İstanbul 1983 62-63 s.

2.1.3.2. HATAYİ KUMAŞLAR

İpek ve klaptanla dokunmuş sert bir ipekli kumaştır. Çözgüsü ham ipekten olup, kumaşa apre verir. 16.yüzyılın ikinci yarısından sonra dastlanan bu kumaş 18.yüzyıla kadar bir çok çeşitleri ile devam etmiştir. Önceleri bu kumaştan padişahlar için dış kaftan yapılmış, fakat sonradan saray kadınları için telli hatayi ve sade hatayi alındığı, arşiv kayıtlarında görülmesi bunların kadın elbisesi yapımında kullanıldığını gösterir.

2.1.3.3. ZERBAFT KUMAŞLAR

Bazı motifleri altın telle dokunan ipekli kumaştır. 16.yüzyılın ikinci yarısında arşiv kayıtlarında seraserle beraber adı çok geçer. (69)

2.1.4. ATLAS KUMAŞLAR.

Avrupalıların (Saten-Satin) dedikleri bu kumaşlar en eski ipekli dokumalar arasında bulunmaktadır. Bu dokumaların atkı telleri gizli kaldığından, çözgü telleri yanyana gelir ve kendisine özgü bir parlaklık verir. Atlas dokumalar ipeğin parlaklığını en iyi yansıtan dokumalardır.

14 ve 15.yüzyıllarda dokuma yapan bütün ülkelerde çok fazla atlas dokunmasına rağmen Türkiye'de bu dönemlerde fazla dokunmamıştır. Çünki 15 ve 16.yüzyıllarda en fazla kadife dokumacılığı yapılmaktaydı. 16. yüzyıla kadar Türkiye'de kullanılan atlaslar İran, Şam ve Venedik'ten getirtilmiştir. 15.

---

(69) GÜRSU, Nevber; A.G.E. 27 s.

yüzyılda Türkiye'de görülen Atlas çeşitleri Yezid(İran) ve Frenk atlasıdır.

Ancak 16. yüzyıldan sonra Türkler de Atlas dokumaya başlamışlardır. Anadolu da Bursa, İstanbul, Alaşehir ve Maraş Atlas dokuyan yerlerdi. Padişaha ait giyim eşyası arasında Atlastan kaftanlar oldukça fazla yer tutmaktadır.

Bu kaftanlar düz dokunmuş atlastan yapıldıkları gibi, boylamasına yollu olan ve bu cinsine taraklı denilenler de üretilmiştir.

Atlasların çözgü teli sayısı önceleri 4200 tel olurken daha sonraları 3500 tele indirilmiş ve eni aynı ölçüde bırakılmıştır. (70)

17.yüzyılda görülen atlasların hemen hemen hepsi Venedik ve Frenk malı olarak görünmektedir.

16.yüzyıldan 18.yüzyıla kadar görülen atlas çeşitleri (Tablo 7) de verilmiştir.

---

(70) ALTAY, Fikret: A.G.M, 12.s.

TABLO 7

YÜZYILI	KUMAŞ ADI
1500	Atlas
	Miski Atlas,
	Frengi Atlas,
	Venedik Atlası,
	Şehri Atlas,(Bursa işi)
	Şam Atlası,
1580	Maraş Atlası
	Mertebol Atlası (İstanbul işi)
1600	Venedik Atlası,
	Venedik Frendon Atlası,
	Alaşehir Atlası,
	Hare Venedik,
1620	Bursa'da dokunan Frendo atlası
1725	Venedik Atlası
	İstanbul Atlası (71)

Kaynak: DALSAR, Fahri: Bursa'da İpekçilik, A.G.E, 38.s.

(71) DALSAR, Fahri: A.G.E. 43 s.

2.1.5. KUTNU KUMAŞLAR

Parlak kumaşların en eski örnekleri kutnularda görülür. Çok defa yol yol renki çizgilerle yapılan bu kumaşların çözgü telleri pamuk ve ipek olarak atılır, dokunduğu zaman renkli çizgiler, atlas dokuması gibi parlak görünür. Bu kumaşların atkı telleri çok defa pamuk olarak atılmıştır. Özellikle erkek giyisileri ve kaftanları yapmak için kullanılmıştır. Kutnularda ipek çizgiler tek renkte ve çok zaman sarı olduğu gibi, renklerin biraraya getirilmesiyle de yapılmıştır. Birçok renkli ipekli çizgilerin yan yana sıralanması, kutnulara farklı isimler verilmesine neden olmuştur. Bağdat ve Şam işi kutnular bu çizgilerde görülen kalınlık ve renk farklarına göre ayrılırdı.

İlk zamanlarda Bursa'da satılan kutnular Şam ve Bağdat'tan getirilmiştir. Daha sonra "Şehri Kutnu" adıyla Bursa'da dokunmuş bir çeşidiyle, 17.yüzyılda Keşan'da dokunduğu anlaşılan diğer bir çeşit kutnuya rastlanmaktadır.

Bursa'da dokunan kutnuların 90 m. boyundaki bir topu için 420 dirhem çözgü ipeği kullanılırdı. Bu kadar ipeğin 6000 tel olması gerekti. Fakat zamanla bu tellerin sayıları azaltılmıştır. İyi şekilde dokunmuş olan kutnulara "tekyeli" denirdi.

Kutnuların dokunduktan sonra pişirilmesi ve yumuşatılması esastı. Fakat bazı dokumacıların kumaşı daha dayanıklı göstermek için, az pişirdikleri veya ham olarak satmak iste-

dikleri anlaşılmaktadır.

Zamanla birçok ipekli cinsleri ortadan kalktığı halde, kutnular yerini korumuş ve hatta bu kumaşlar için özel parlatma (perdahlama) tesisatı da yapılmıştır. (72)

2.1.6. TAFTA KUMAŞLAR

Çözgü tellerinin azlığına göre ayrı bir kısımda toplanan taftalar, daha hafif ipekli kumaşlardır. Bununla birlikte yelken bezi olarak dokunan taftaların telleri birkaç katlı bükülmek suretiyle istenilen kalınlıkta dokunmuştur. Sert dokunuşlu olan taftalar, kadın elbiseleri yapmak, sedirleri örtmek, perde ve çadırlar yapmak için çok kullanılmıştır. Özellikle Osmanlı donanmasının gereksinimi için Bursa'dan çok defa tafta sipariş edilmiştir. (V.4)

Taftalar kadifelere nazaran daha hafif kumaşlardı. Bu nedenle taftaların top uzunlukları daha fazla idi çözgü telleri 120 arşın

zamanla taftalar seyrekleşmiş eninden alınarak boyuna verilmiştir. 1560 tarihinde 180 arşın uzunlukta dokunmaya başlanmıştır. (V.27) 1644 tarihli bir vesikada Taftanın tel sayısı 1600 olarak geçmektedir.

15. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar dokunan taftaların isimleri söyledir:

---

(72) DALSAR, Fahri: A.G.E. 42-43 s.

Yekta tafta

Çifte tafta

Hareli Tafta

Bursa Taftası

Büründük taftası

Miski Tafta

Üsbürük tafta

Serh tafta

Sipez tafta

Şam taftası

Halep taftası

2.1.7 VALE KUMAŞLAR-

Valeler, tafta ayarında olan ipekli kumaşlardır. Tafta kumaşlar dokunduktan sonra pişirilmezler. İpekli kumaşların dokunduktan sonra pişirilmiş olanlarına Vale demek mümkündür. Valeler genişlikleri ve çözgü teli sayısı olarak taftalara benzerler Bazı Vale cinsleri şöyledir:

Bursa Valesi (Güvezi kaftanlık)

Bursa Valesi (Al kaftanlık)

Sade Vale

Sarı ve Yeşil Vale

Muğrak Vale

Telli Vale (73)

---

(73) DALSAR, Fahri: A.G.E. 55-57 s.

1502 tarihli Bursa Belediye Kanunda Vale kumaşlar hakkında şu bilgiler verilmiştir.

"Vale cinsi kumaşın çözgüsü 1600 tel olup, atkısı eğrilirdi. Muğrak Vale denilen cinsininde atkısı 1600 tel olup atkısı tablı ve telinin altını ağır olurdu. Vale'i musannaf ın teli 2.200 tel olurdu...." denildiktan sonra artık bu cins kumaşın eski usulde dokunmadığı ve bu nedenle kalitesinin bozulduğu ve önlem alınması gerektiği belirtilmiştir. (74)

2.1.8. DÜZ PARLAK KUMAŞLAR

Altınlı kumaşların yanında daha sade dokunmuş ipekliler de vardır. Bunların çeşitleri fazla değildir. Özellikle serenk cinsi tanınmıştır.

Serenk, Onbeşinci yüzyılın ikinci yarısından sonra görülen ve ipekle dokunmuş bu kumaşın motiflerinde sırma ve tel yerine sarı ipek kullanılmıştır. Genellikle zemini güvez renk ve kendinden desenli olup üç renkli dokunmuştur. Çiçeklerindeki verevine çizgiler kumaşa işlenmiş hissini verir. Çiçekli olanına Serenk, beneklisine Şahbenek, düz olanına ise sade serenk adı verilmiştir. (75)

---

(74) Bursa Belediye Kanunu, Türkiye'de Standardizasyon ve Türk Standartları Enstütüsü, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Matbaası, Ankara 1964, 28 s.

(75) ALTAY, Fikret: A.G.M. 16.s.

Bunların dışında diğer Serenk isimleri şöyledir:

Serenk,

Kırmızı serenk,

Şıp Enderuzi,

Payı-Güzin,

Paybörek (Payberk),

Nakışlı Benek,

Benek,

Bursa Serengi,

Amasya Serengi,

Sürmai,

Elvani, (76)

2.2. 17.YÜZYIL SARAY KUMAŞLARININ RENK VE DESEN ÖZELLİKLERİ

2.2.1. 14. YÜZYILDAN 17.YÜZYILA KADAR GÖRÜLEN DESENLER

14.yüzyıldan itibaren dokunduğu kaynaklardan tesbit edilen Osmanlı kumaşları 16.yüzyılda gerek teknik gerekse estetik olarak en üst seviyeye gelmişti.

14. ve 15. yüzyıllara ait kumaş örneği çok azdır. Ancak bu dönem kumaşları hakkında bilgi veren bazı belgelere rastlanmıştır.

Topkapı sarayı kütüphanesinin Revan kısmında 2044 numarada kayıtlı ve Kemal Paşazade'nin bir eseri olduğu tahmin edilen

---

(76) DALSAR, Fahri; A.G.E. 41 s.

dergide,"kaftanlar, en eski zamanlarda resimli olarak dokunurdu. Sonraları yaka kısmına hükümdarların isimleri dokunmaya başlandı. Birkaç zaman sonra bu şekil de terkedilerek, kaftan kumaşları çiçeklerle süslenmeye başlandı" denilmektedir.(77)

Topkapı sarayında Osman Bey'e (1299-1326) ait diye saklanmış bohça içinde Denizli'nin ak alemli bezlerinden yapılmış olması çok muhtemel olan dokuz kaftan bulunmuştur. Bunların zemini beyaz pamuk ipliğinden dokunmuş olup üzerinde koyu sarı renkte, yanlardan iki uzun yaprakla kavranmış iri bir nar motifi ve başka bir dolgu başlıca kompozisyonu oluşturuyor (Resim 3) (78) (x)

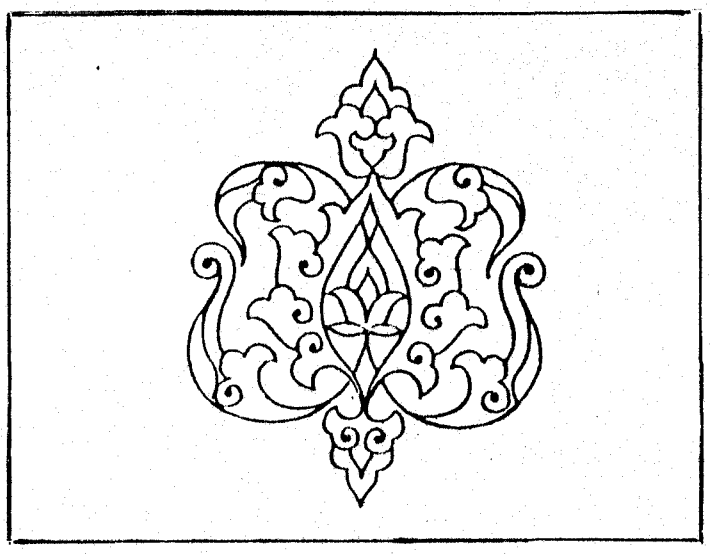
15. yüzyıl desenlerinde, Selçuklu sanatında da yaygın olarak kullanılan rumi motifleri esas oluşturur. (Desen I-2) Rumi motifleri 20.yüzyıla kadar bütün dekoratif sanatlarda değişik kompozisyonlar içerisinde kullanılmıştır. Orta Asya kökenli, penç, gonca gül, hatayi gibi stilize edilmiş çiçek

---

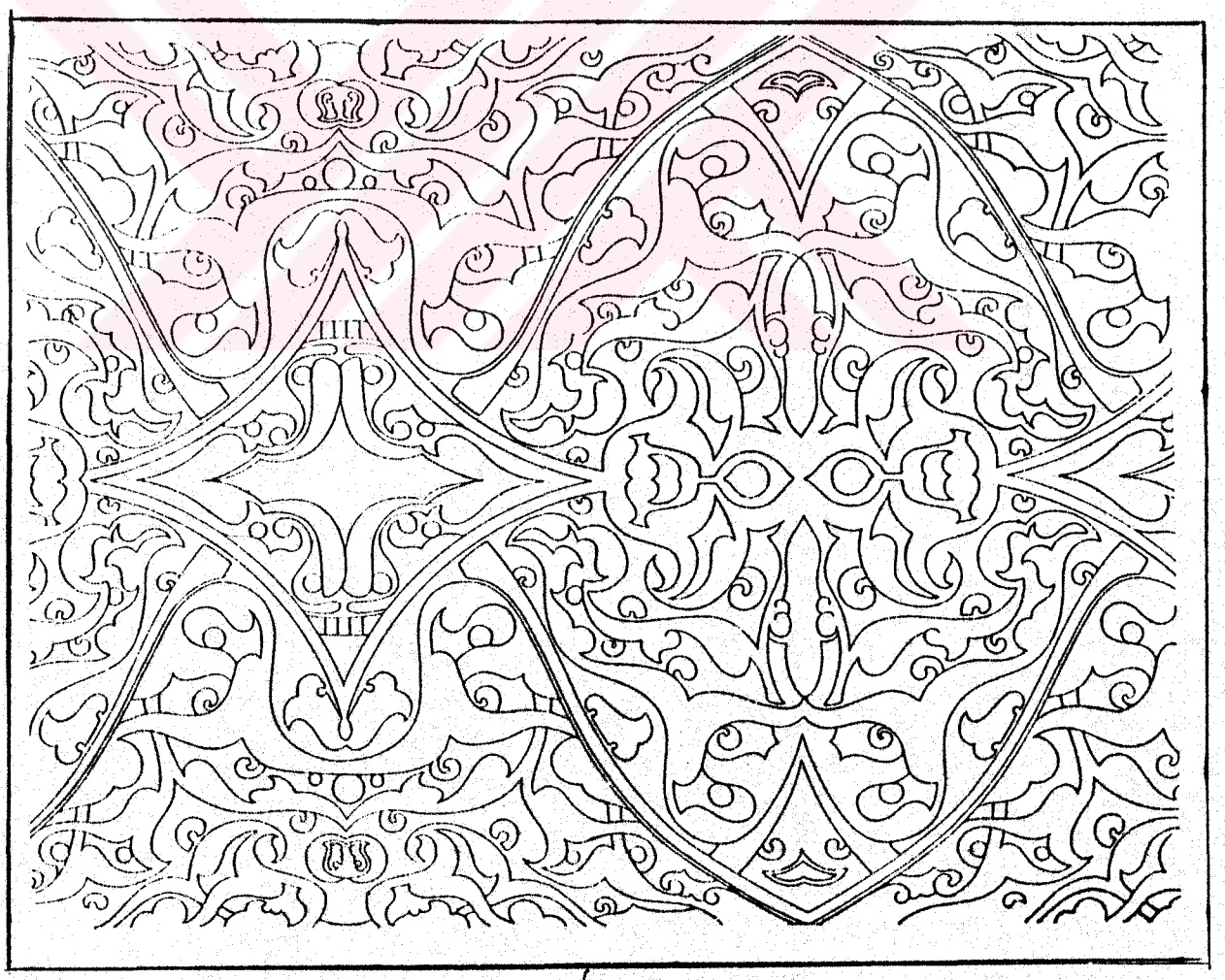
(77) ÖZ, Tahsin: Türk Kumaş ve Kadifeleri II.Cilt, M.E.B. Yayınevi, İstanbul 1946, 10.s.

(78) DİYARBEKİRLİ, Nejat; Oktay Aslanapa, Türk Tarihi, Ankara 1977, II.Kitap, 313 s.

(x) Resim 3, 14.yüzyılda yapılmış kaftanların 15.yüzyıla ait versiyonudur.

Desen I.

Desen 2: Rumi Motifleri.

motifleri, bulut motifleri ve hayvansal figürlerin üsluplaştırılmasıya oluşan motifler başlıca kompozisyonlardır. (Desen-3-4-5)

15. yüzyılın diğer önemli süsleme motifleri çintemani, pars beneği ve kaplan postu motifleridir. (Resim,4-34) Bütün bu motifler çatma ve kaftan kumaşlarında sıkça uygulanmıştır.

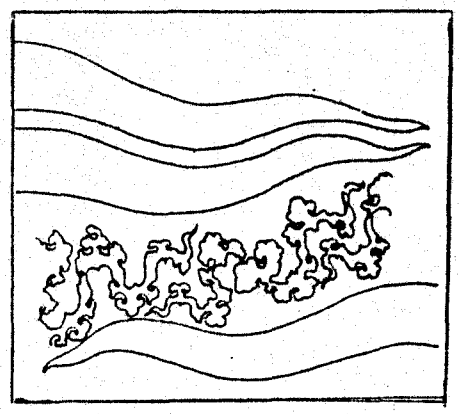
(Resim 4) te görülen ve Fatih Sultan Mehmet'e atfedilen T.S.M. deki çatma kaftanın Zemini fildişi klaptanla dokunmuş, deseni ise kırmızı kadifedir. Çift dalgalı çizgiler üçlü benekle beraber kaydırılmış eksen üzerinde sonsuzluk prensibine göre sıralanmıştır.

Daha sonraki dönemlerde söz konusu motif gerek beraber, gerekse ayrı ayrı üçlü benek ve kaplan çizgisi olarak bütün sanat dallarında değişik komposizyon şemaları içinde kullanılmıştır. T.S.M. arşivinde 1486 tarihli kumaş listesinde "Bursa'nın Altınlı, Benekli çatması" kaydı, sarayda bu tip desenli kumaşların 15. yüzyıl ortalarından itibaren kullanıldığını ortaya koyar. (79)

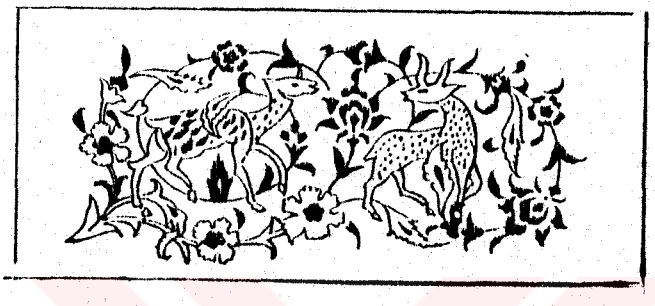
15. yüzyıl kumaşlarına diğer bir örnek ise, yine Fatih Sultan Mehmet'e ait kısakollu bir kaftandır. (Resim 5) Bu kaftanın kumaşı ağır altınlı kemhadır. Zemini krem renkte olup altın tel ile dokunmuş dört büyük bulut arasında iç içe geçen

---

(79) GÜRSU, Nevber: A.G.E. 38.s.

Desen 3: Çin Bulutu Motifi.

Desen 4:Geyik Figürlü Desen.

Desen 5: Kuş Figürlü Desen.

bir mührü Süleyman'ın altında vazodan çıkmış karanfiller, üstünde de güllerin arasından yükselen tepesi çiçekli bir lale bulunmaktadır. İki yanındaki boşlukları, yapraklı gül ve goncalarla doldurulmuştur. Bu desenler kırmızı, mavi, yeşil ve beyaz renktedirler. (80)

15. yüzyıl Osmanlı sanatı, klasik Osmanlı sanatının temellerinin atıldığı bir dönemdir. Coğrafi olarak doğu ve batı arasında geçit teşkil eden bir yerde ve tarihi bakımdan ortaçağdan yeniçağa geçiş döneminde olmasının çeşitli etkileri 15.yüzyıl sanatında görülür. Ancak bütün yeniliklere ve açık görüşlerine rağmen 15. yüzyıl Osmanlı sanatı İslâm sanatının prensiplerine ve süsleme unsurlarına bağlıdır. (81)

İmparatorluğun yükselmesine paralel olarak saray kumaş sanatı 16. yüzyılın ikinci yarısında en parlak dönemini yaşamıştır.

16. yüzyılın başından itibaren ve özellikle ikinci yarısında kumaş cinsleri ve desenleri çok fazla çeşitlilik ve zenginlik göstermiştir.

15. yüzyılın ikinci yarısına ait kaftanların (üç benek) Fars beneği ve kaplan çizgisi deseni, 16.yüzyıl başında da kumaşları süslemiştir. Bu dönemin kumaşlarında üçlü benek

---

(80) ÖZ, Tahsin; A.G.E. I.Cilt, 37 s.

(81) GÜRSU, Nevber: A.G.E. 38 s.

desenleri yalnız olarak tercih edilmiştir. Selçuklu döneminden itibaren her tür süsleme sanatında kullanılan geleneksel Rumi motifleri 16.yüzyıl kumaş desenlerinde fazla yer almamıştır.

15.yüzyıldan beri Osmanlı süsleme sanatında görülen Uzakdoğu kökenli hatayi grubuna dahil stilize çiçekler, Kanuni Sultan Süleyman döneminde hançer yaprağı denen kıvrık yaprakla beraber değişik kompozisyonlar içinde ele alınmıştır. Saz yolu veya hatayi üslubu (Desen 6-7) denen bu hareketli bezeme şekli, tekniği çok zor olan kemha kumaş desenlerinde de kullanılmıştır.

16.yüzyılın ortalarından itibaren Türk sanatının en büyük başarısı olan natüralist tarzdaki çiçekler her sanat dalında uygulama alanı bulmuştur. Türk kumaşlarında çiçekler özellikle oval madalyon ve şemalar içerisinde kullanılmıştır. (Resim 6) 16.yüzyıl kumaşlarında ender olarak da dikey dal üslubu görülür.

Üçlü yuvarlaklar içine yerleştirilen ikinci yuvarlaklarla oluşan dekoratif motif, yuvarlak madalyon, ay-yıldız, tavus tüyü, ender olarak hayvan motifleri 16.yüzyıl kumaş desenlerinin süsleme repartuarlarını oluşturmuşlardır.

Daha önce kullanılan çin bulutu, üç benek (paus beneği) ve kaplan çizgisi motifleri de rumi ve hatayi, penç motifleriyle birlikte kumaşları süslemeye devam etmişlerdir. (82)

---

(82) GÜRSU, Nevber: A.G.E. 44.s.

Desen 6: Saz Yolu Üslubu.

Desen 7: Hatayi Süsleme Motifleri.

Ancak 16. yüzyılın sonlarında natüralist üslupta motifleri çevreleyen dolamalar arasında taç motifine (Desen 8) rastlanır ki bu tarihlerde özellikle İtalyan kumaşları Türkiye'ye geldiğinden, Türk dokumacıları da bu motifleri kendi zevklerine göre kullanmışlardır. (Resim 7) (83)

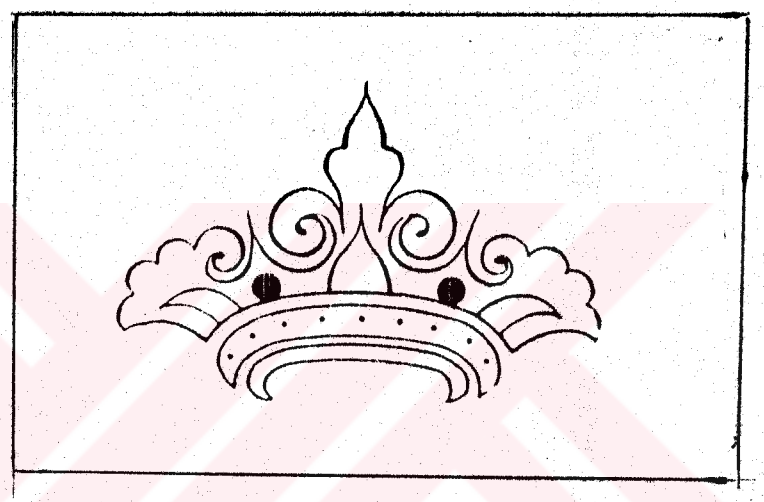
(Resim 8) de görülen 16. yüzyıla ait olan bu kumaş parçası bir bohçadan sökülmüştür. Çok zengin olan bu kompozisyon da geniş çiçekli dalların birleştiği kısımlara yakın iki kıvrık yaprak bulunmaktadır. Bunun ortasında, çiçeklerle oluşturulan madalyonun içi kırmızı, mavi, yeşil renk yaprak, lâle, karanfil ve diğer çiçeklerle bezenmiştir. Ayrıca içleri süslenmiş üç benek de madalyonların arasına serpiştirilmiştir. Desenlerin konturları altın tel ile dokunmuştur. (84)

(Resim 9) da görülen II.Beyazıd'ın muhteşem kaftanı, Onaltıncı yüzyılın ağır altınlı kemha cinsinden, çok renkli, olarak dokunmuş kumaşları hakkında, fikir vermektedir. Krem rengi bir zemin üzerine uzun dal ve yapraklar arasına şakayık ve nar çiçeği motifleri mavi, pembe, kırmızı, yeşil ipek ve altın telle altı renkli olarak dokunmuştur. Bütün çiçek ve

---

(83) SÜSLÜ, Özden: İstanbul Üniversitesi Kitaplığı Müzesindeki 16.yüzyıla ait Osmanlı Minyatürlerindeki kumaş desenleri üzerine bir deneme, Sanat Tarihi Yıllığı V, 1972-1973, İstanbul 1973, 555.s.

(84) ÖZ, Tahsin: A.G.E., I.Cilt. 64 s.

Desen 8: Taç Motifi.

yaprak motifleri ayrı renk ve desende olup tekrar eden şekiller yoktur. Hançer gibi kıvrılan uzun yapraklar, iri ve dolgun nar çiçekleri imparatorluk ihtişamına tam olarak uymaktadır. (85)

Çeşitli çiçek yaprak ve bitkilerden oluşan natüralist bezemeler Türk sanat eserlerinin süslenmesinde daima en önemli yeri tutmuştur. Natüralist çiçek kompozisyonları kumaşlarda özellikle oval madalyon sistemi içerisinde uygulanmıştır. Ana şema aynı kaldığ halde nakkaşların çizdiği birbirinden güzel çiçek kompozisyonları daima değişik olmuştur.

17.yüzyıl saray kumaşlarında kullanılan desenleri açıklayabilmek için 16.yüzyılda kullanılmış olan desenler incelenmelidir. Çünkü 16.yüzyılın ikinci yarısında mükemmel hale gelen kumaşlar ve desenleri çok büyük ölçüde 17. yüzyılın ilk yarısında da devam etmiştir.

2.2.2. 17. YÜZYILDA KULLANILAN DESEN VE KOMPOZİSYONLAR

17. yüzyılın ilk yarısında, saray sanatının çeşitli dallarında 16.yüzyılın ikinci yarısında görülen bütün üsluplar başarı ile uygulanmıştır. Kumaş desenlerinde de aynı durum gözlenmektedir. Ancak 17.yüzyılın ikinci yarısından sonra Osmanlı sanatında görülen batı etkileri kumaş sanatında da kendini göstermiştir.

---

(85) DİYARBEKİRLİ, Nejat: Oktay Aslanapa, A.G.E, 317 s.

Bu bölümde 17.y.y. kumaşlarında kullanılan desen ve kompozisyonlar Madalyonlu, dikey dalgalı dal ve diğer motifler alt başlıklarında ele alınmıştır.

2.2.2.1. OVAL MADALYONLU DESENLER

16.yüzyıl ortalarından itibaren bütün süsleme sanatlarında üslup çeşitliliği ve zenginliği görülür. Bunların en tanınmış ve Türk kumaşlarına özgü özellik göstereni Oval madalyonlu desendir. Oval madalyonlar, saray nakkaşlarının çizdiği dönemin zengin süsleme motiflerini özellikle natüralist üsluptaki birbirinden güzel çiçek kompozisyonlarıyla süslemiş ve 16.yüzyıl ortasından 17.yüzyıl ortasına kadar en verimli çağını yaşamıştır. Bütün dekoratif sanat eserlerine başarı ile uygulanmış olan oval madalyon sistemi çok dekoratif bir görünüme sahiptir.

Desen oval madalyonların tekararlanmasından dolayı, geniş yüzey gerektiren bir süsleme tarzıdır. Bu nedenle Çini pazolar ve kalem işlerinde olduğu gibi kumaş desenlerinde de çok uygun bir ortam bulmuştur. Kemha ve çatmalarda kendi teknik özellikleri içinde çok çeşitli şekillerde kullanılmıştır. (R.6)

Oval madalyon, kemhalarda özellikle natüralist çiçeklerle birlikte aynı kompozisyon içinde kullanılmıştır. Oval madalyonlu şema kemhalara has bir desendir ve 16.yüzyıl Osmanlı kumaşları arasında en çok bilinen grubu oluşturur. Bu kemhaların en belirgin özellikleri sadelik içinde ihtişam,

monoton şema içinde daima değişen süsleme ile detayların çok tutucu bir çerçeve içinde ele alınmasıdır. Şemselerin içi hareketli ve renkli çiçek motifleriyle canlı bir görünüşe sahip olmuş fakat ana şema daima aynı kalmıştır. (R.6)

Bu oval madalyon şemadan başka, tek oval madalyonun desenli bir zemin üzerinde yer almasından oluşan desenlerden bir örnek (Resim 11) de görülmektedir.

Bazanda tek tek oval madalyonlar, değişimli sıra halinde yerleştirilmiş ve arada kalan zemin, ince dallar üzerinde yer alan nar ve lâlelerden oluşan zengin bir bezeme ile süslenmiştir.

16.yüzyıl ortasından başlayarak uygulanan oval sistemler 17.yüzyılın ilk yarısında da üslup birliği içinde devam etmiştir.

Topkapı Sarayı Müzesinde bulunan kemha çocuk kaftanı (Resim 12) çok ilginç ve zengin oval madalyon deseni sergiler. Sâvri oval madalyon öylesine artistiktir ki, desenin bir nakkaş tarafından çizildiğini gösterir. 17.yüzyılın ilk yarısına âid kırmızı ipek zeminli kaftanın oval madalyonlarının çevresi beyaz çiçekli yapraklarla çevrilmiş ve kaydırılmış eksen üzerine dizilmiştir. Madalyonun içini süsleyen selviye benzeyen çam kozalağı motifinin çevresi sıra ile natüralist üsluptaki lale ve karanfillerle çevrilerek çok zengin bir kompozisyon oluşturur. Dokumada iki tip klaptan, beyaz, kırmızı ve yeşil ipek kullanılmıştır.

Burada dikkat edilecek nokta, tek oval sisteminin ne kadar değişikliğe uğradığı, tutucu şemse biçiminden uzaklaşıp çok dekoratif bir desene varıldığı izlenir. Saray nakkaşlarının bu dönemde daha serbest kompozisyonlar ortaya çıkardığı farkedilir.

Aynı zenginlikteki bezemeler 1617 de inşa edilmiş Sultan Ahmet Camii çini pandarında da görülür.(Resim 13) Burada 70'e yakın değişik desen resmedilmiştir ve oval madalyonlu desenler ile bu dönemde dokunmuş kumaş desenleri arasında büyük benzerlikler görülmektedir.

Değişik sanat dalları arasında görülen bu üslup benzerliğinin nedeni, saray sanatının tek merkezden yönetilmiş ve burada üretilen desenlerin diğer sanat dallarına da uygulanmış olmasından kaynaklanır.

(Resim 14) da görülen Washington Textile Museum'daki kemhanın deseni, klasik dönem kumaşlarında görülen Oval madalyonların kaydırılmış eksen üzerine sıralanmış modelini taşır. Müze kayıtlarında 16.yüzyılın sonu veya 17.yüzyılın başı olarak belirtilen kemha kumaşın madalyonları bir ene dört şemse sağacak şekilde yerleştirilmiş, madalyonlar küçülmüş, dokuma gevşemiş ve desen eski zenginliğini ve ahengini kaybetmiştir. Koyu kırmızı zemin üzerine, çevresi fildişi renginde yapraklarla çevrili klaptanla dokunmuş şemselerin için natüralist üslupta bir kökten çıkan ve madalyonu saran nar, lale, nergis çiçeği ve yapraklarından oluşan bir süsleme gösterir. Gerek dokuma kalitesinin düşüklüğü ve gerek deseninde küçük

ve dar madalyonların uygulanması 17.yüzyılın başında veya 16. yüzyılın sonunda kumaşların kalitelerindeki bozulmanın önüne geçmek için çıkartılan kanunları hatırlatır. Ve kumaşın bu dönemde dokunmuş olabileceğini düşündürür.

Ancak 17.yüzyılın başında çok güzel kumaşların dokunduğunu gösteren örnekler de vardır.

Oval madalyonlu desenlerin diğer bir kompozisyon çeşidini de Birleşik Oval madalyonlu desenler oluşturur.

Birleşik Oval sistem kumaşların yine en sevilen desen şeması olmuş ve özellikle kemhalara uygulanmıştır. Bu kompozisyonlarda öylesine çeşitlilik vardır ki, zemini kaplayan zengin ve çiçekli bezemeden ana şema geri planda kalır. Çok çeşitli motiflerdem oluşan karışık kompozisyonun ana şeması ve kökeni yine birleşik madalyon şemasıdır. Artık konturlar bezemeler içinde erimiş, yok olmuş, klasik madalyon içinde belirgin şemseler yerine, konturları aşan coşkulu çiçeklerden oluşan Barok bir kompozisyon yer almıştır.

Çatmalarda birleşik oval sistemler 16.yüzyılda olduğu gibi 17. yüzyılda da çok kullanılmıştır. Bantların oluşturduğu oval madalyonların içindeki çiçek bezemeleri tamamen Türk motiflerine özgü özellikler taşır.

Washington Textile Museum'da bulunan çok iyi cins kemha kumaşta ana şema aynı olduğu halde, süsleme unsurlarında 16. yüzyıl ikinçi yarısına ait örneklerde bazı farklılıklar sezilir. (Resim 15) Bu kumaş 17. yüzyıl ve sonrasında söz konusu

şemanın ne gibi değişikliklere uğradığını göstermesi açısından çok önemli bir örnektir.

Oval şekli oluşturan bantlardan nar, yaprak ve diğer bitkisel motifler artık bantın konturları içinde kalmayıp, dışına taşan hareketli barok bir süsleme tarzı gösterir. Oval içinde ender rastlanan biçimdeki dilimli madalyon, karanfil, kasımpatı, lale ve diğer çiçek ve yapraklardan oluşan zengin bir kompozisyonla süslüdür. Madalyonun ortasındaki oval içinde Çin bulutları, çok hareketli, barok süsleme ile beraber uyumlu bir şekilde kullanılmıştır. 17.yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilebilecek bu nefis kemhanın deseninde, aynı sistemi gösteren 16. yüzyıl ikinci yarısına ait örneklerin geleneksel pemseli desenlerinden çok daha serbest bir süsleme tarzı sergiler.

Çok yüksek bir teknikle dokunmuş kumaşın zemini kırmızı, atkı ve çözgüsü ipek ve atkı yüzlü satendir. Desen mavi, beyaz, gümüş klaptan, yeşil ipek iplikten oluşan takviye atkısı ile dokunmuştur.

Oval kompozisyonların bir diğer çeşidi ise: Birleşik ovalde tek çiçek süslemesidir.

16.yüzyılın sonlarında karanfil motiflerinin çeşitli şekilleri kumaşları, özellikle çatmalır süslemiştir. Karanfil motiflerinin en çok görülen tarzı yelpaze formunda olanıdır. Bunun çeşitli varyasyonları özellikle çatmaları süslemiştir. Yelpaze karanfil palmeti çok az sayıda kemhada kullanılmıştır.

Bunlar da genellikle döşemelik olarak dokunmuş kumaşlardır.

Birleşik oval madalyonlar 16.yüzyılda olduğu gibi bu dönemde de gene bir sırada ortada tam, kenarlarda yarım ve diğer sırada değişimli olarak iki madalyon gelecek şekilde düzenlenmiştir. Sonsuzluk prensibine her zaman olduğu gibi uyulmuştur.

Topkapı Sarayı Müzesinde bulunan 17.yüzyılın ilk yarısına ait kemha kumaş, (Resim 16) birleşik madalyonlar içinde tek yelpaze biçiminde karanfil motifinin yer aldığı bir desen gösterir. Bu düzen çütma desenlerinin en karakteristik ve en çok rastlanan şemasıdır. (Resim 17) Çatmalarda iki veya üç renkle belirtilen desen, söz konusu kemhada zengin renk ve malzeme özelliği gösterir. Beyaz konturlu, canlı mavi ve kırmızı ufak benekli dolamalar kırmızı zemin üzerinde gösterişli ve renkli bir etki yaratarak madalyon içindeki yelpaze karanfil motifini tamamen ortaya çıkarır. Palmet konturları mavi klaptanla dokunmuş, dik bir sap üzerinde yükselir. Palmetin detayları kırmızı ve mavi ipekle dokunmuş ve çok belirli hat ve renklerle dokunmuş kumaş, çini bir pano etkisi yaratır.

(Resim 18) Oval madalyonlu desenlerin 17. yüzyılda uğradığı değişimi göstermesi açısından ilginç bir örnektir. Budapeşte İmpermüveszeti'de bulunan kemha kumaştan yapılmış bu dini elbisenin arkasında bulunan desen, değişik bir birleşik madalyon sistemi gösterir. Bantlar zikzaklı oval şeklindedir. Bölmeler büyük lâle motifinin çevresindeki bahar dalları ile gösterişli bir desen oluşturur.

17.yüzyılda görülen diğer bir oval madalyon motifi de, Bahar açmış ağaç motifidir.

Victoria and Albert Müzesinde bulunan kemha kumaş birleşik madalyon içinde bahar ağacı motifi ile süslüdür. Zemini açık mavi, desen gümüş klaptanla, detay ve konturlar beyaz ipekle dokunmuştur. Madalyonu oluşturan bantlar beyaz, mavi sümbül yaprakları ve diğer çiçeklerden oluşan bir bezeme ile süslüdür. Oval madalyonun içinde yer alan bahar dalları ortada yer alan iki çiçek bezemeli oval bir madalyonu sarar. Ve bütün zemini kaplar. (Resim 19)

Bu örnekteki bahar kompozisyonu, 16.yüzyıl sonlarına ait Topkapı Sarayı Müzesinde bulunan çocuk kaftanındaki natüralist üslupta olan bahar açmış ağaç motifinden çok farklıdır.(Resim 20) Çocuk kaftanın motifi bir çini pano kadar dekoratiftir.

Oval şemalarda görülen diğer bir kompozisyon şekli ise ince dalların oluşturduğu Oval şemadır.

17.yüzyılda Oval madalyon şeması tam bir serbestlik kazanır. Madalyonlar artık kendi konturları ile değil, zemini süsleyen çiçekli ve bitkisel bezemeli kompozisyonlarla belirgin duruma gelir.

(Resim 21) Topkapı Sarayı Müzesinde bulunan, beyaz ham ipekten yapılmış kaftanı gösterir. Kaftanın deseni yarı üsluplaştırılmış lale, sümbül stilize karanfillerle bezenmiş ince dalların oval küçük bir madalyon çevresinde oval bir şema oluşturacak şekilde yerleştirilmesinden ve bunun kaydırılmış eksen üzerinde tekrarlanmasından meydana gelir. Oldukça serbest

dolantılı çiçekli dallardan oluşan desende oval şema zorlukla farkedilir.

(Resim 22) de görülen Berlin Schloss Müzesinde bulunan kemha kumaşın deseni aynı şemanın bir varyantıdır. 17.yüzyıl ortalarında dokunmuş olan bu kumaşın zemini kırmızıdır. Zemin üzerinde sarı klaptanla dokunmuş desen, yelpaze karanfil motifleri kaldırılmış eksen üzerine yerleştirilmiştir. Zengin çiçekli ve bitkisel bezeme, karanfil motifleri etrafında oval şema oluşturacak şekilde zemini kaplar.

Söz konusu kemha kumaşta yapraklı küçük dalların oluşturduğu oval bölmeler içinde yer alan karanfil, palmet kompozisyonunda barok bir görünüm vardır. Klasik devir sade bezemesi yerine çoşkulu girift bir süsleme yer alır. Batı etkisi bu kumaş deseninde kendisini iyice belli eder. Bu kumaşlar batı zevkine göre dokunmuş ve ihraç edilmek üzere imal edilmiş olmalıdır. Çünki 16.yüzyıldan itibaren Türk kumaşları, batı piyasasında çok ünlü olmuştu. Hatta Polonya'da Türk kumaşlarına talep öyle fazladır ki, 1620-1622 tarihli kuşatmadan sonra esir edilen Mareşal Stanislaw Koniecpolski adlı polonyalı kumandan bir süre İstanbul'da esir kaldıktan sonra Polonya'ya dönüşünde 1643 de Brodj'de Türk kumaşları dokumak için bir atelye açmıştır.

17. yüzyıl ortalarına doğru ipekli kumaşlarda çok kullanılan girift bitkisel ve çiçekli bezemeler, belirsiz bir oval düzen içerisinde ele alınmıştır. Türk kumaşlarının en yaygın süsleme tarzı olan oval şemanın konturları kalabalık bezeme içinde erimiştir. Ayrıca çiçek bezemelerinde de değişiklikler olmuştur.

İki kıvrık yapraktan oluşan oval şema, Oval madalyonlu desenlerin değişik bir varyantını oluşturur. Bu kompozisyon 17.yüzyılda çok sevilmiş ve her tipten kumaşa uygulanmıştır.

(Resim 23) de görülen Seraser kumaş, İsveç'te Odeby kilisesinde bulunan dini bir elbiseye aittir. Bu kumaş, testere dişli kıvrık yaprakların kavradığı, içi hatayi motifi ile süslü stilize çiçekten oluşan bir kompozisyon gösterir. Aynı hizada alt alta yerleştirilmiş desen 16.yüzyıl ikinci yarısından sonra ve 17.yüzyılda çok kullanılmıştır.

Kemha kumaşlara uygulanan yuvarlak madalyonlu desen ise fazla kullanılmamıştır. Bu kompozisyon daha çok çatmalarda görülmektedir.

2.2.2.2. DİKEY DALGALI DAL ÜSLUBU

16. yüzyılın ikinci yarısından ikibaren kumaş ve diğer süsleme dallarının desenlerinde görülen dikey dalgalı dal üslubu 17.yüzyılın ilk yarısında da başarıyla uygulanmıştır. 17. yüzyılda bu üslup bazı değişikliklere uğramıştır. Dikey dalgalı dal formu en fazla kemhalarda kullanılmıştır.

Victoria and Albert Museum'da bulunan kemhanın zemini çok ender rastlanan lacivert renktedir. Sarı telle dokunmuş ağaç ve dallarından çıkan çeşitli çiçeklerden oluşan zengin kompozisyon, bütün zemini kaplar. Bu desenin kökeninde dikey dalgalı dal sistemi yatar. Dalgalı olarak inen kalın daldan mavi, kırmızı çiçekli kıvrık dalların çıkması ve zemine yayılması ile desende bir bahar havası yaratılmıştır. Çok değişik çeşitli çiçeklerin bulunduğu kompozisyonda natüralist şekilleri ile gonca yaprakları, stilize sümbül ve mavi, pembe çiçekli bahar dalları bulunur. (Resim 35)

16.yüzyılın ikinci yarısında uygulanan üslupların 17. yüzyıl başında da kullanıldığı ancak birçok değişikliklere uğradığı göze çarpar. Kompozisyonlar eskisi kadar sade değil, daha kalabalık, girift ve abartılmıştır. (78)

17.yüzyıla ait dikey dalgalı üslupta desenlenmiş diğer bir örnek ise Topkapı Sarayı Müzesinde bulunan çocuk kaftanıdır. Bu kumaş altın telli kemhadan olup zemini kırmızı ve içi kırmızı,mavi ve siyah çiçekli büyük yapraklar altın tel ile dokunmuştur. Yaprak kenarları mavi ve beyaz tahrirlidir. Yaprakların üzerinde ve aralarında bulunan lale ve çiçekler beyaz ve kırmızı ipeklidir. (Resim 24) (87) Bu örnek dikey dal üslubunun en gösterişli örneklerinden birisidir.

---

(86) Geniş bilgi için bakınız; GÜRSU, Nevber: A.G.E.

(87) ÖZ, Tahsin; A.G.E. II.Cilt 21.s.

2.2.2.3. DİĞER MOTİFLER

2.2.2.3.1. ÜÇLÜ BENEK MOTİFİ

15.yüzyıl öncesinde yaygın biçimde görülen kaplan çizgisi ve üçlü benek motifi, 16.yüzyıl ve 17.yüzyılda da devam etmiştir.

1483 tarihli arşiv belgesindeki kumaş listesinde yer alan "Bursa'nın altınlı benekli çatması" kaydı görülmektedir. İki çatma da aynı desenlidir. (Resim 25) Dalgalı yatay çizgi, kaplan postunu; üçlü benek ise pars beneğini temsil eden bir kuvvet sembolüdür. Bunlar beraber ve aynı olarak bütün sanat kollarında kullanılmıştır.(88) Üçlü yuvarlaklar çoğu kez bulut veya şimşek adı verilen motifle birlikte kullanılır. Yuvarlakların pars beneklerini, yatay dalgalı bantların kaplan postunu simgelemek amacıyla kullanıldığı birçok eserden anlaşılmaktadır.(89)

Topkapı Sarayı Müzesinde kırmızı kemhadan yapılmış, geniş biçimli kaftanın deseninde sarı klaptanla dokunmuş çift kaplan çizgisi ve üçlü benek deseni bulunur. Motiflerin konturları mavi ipekle, beneklerin içi ise gümüş klaptanla belirlenmiştir. Uzun kolları yandan sarkacak şekilde olan kaftan envanter kayıtlarına göre Sultan IV.Murat'a aittir.(1623-1640) (Resim 25)

Yine Topkapı sarayı müzesinde bulunan küçük kemha kumaşın deseni çok ilginçtir. Kırmızı zemin üzerine sarı klaptanla

---

(88) Geniş bilgi için Bkz. Nevber Gürsu, Türk Dokumacılık Sanatı A.G.E. 129. s.

(89) ÇAĞMAN, Filiz, Anadolu Medeniyetleri III. A.G.E., 102.s.

dokunmuş çok stilize nara benzeyen oval madalyon 15x15 cm.ebadındaki kumaşın enini kaplayacak büyüklüktedir. Madalyon, mavi ipekle dokunmuş ve yatay olarak orta kısma yerleştirilmiş üç tane kaplan çizgisi motifi ile, etrafı ise sarı ipekle dokunmuş üçlü beneklerle süslüdür. (R.26)

2.2.2.3.2. AY VE İÇ İÇE AY MOTİFİ

İç içe ay motifi bütün saray sanatlarında uygulanmıştır. (Resim 27) de görülen kemha kumaş açık kırmızı üzerine sarı klaptanla dokunmuş zengin çiçek bezemeli zemin üzerinde tek iç içe ay motifinin kaydırılmış eksen üzerine sıralanmasından oluşan zengin bir kompozisyon gösterir. Sarı klaptanla dokunmuş iç içe ay motifinin içinde çok kollu yıldız rozeti bulunur. Diğer kısmı ise çin bulutları ile süslüdür. Zemindeki karanfil, lale ve diğer çiçeklerden oluşan sarmaşık halindeki çiçekli bezeme 17.yüzyılın ilk yarısına has bir özellik gösterir. Oval madalyon sistemi gösteren kemhalarda da buna benzer zengin zemin süslemesi görülür. (90)

17. yüzyıl başında görülen bezeme çeşitliliğine bu kumaşın deseni çok iyi bir örnektir.

2.2.2.3.3. YELPAZE KARANFİL MOTİFİ

Çatmalarda yelpaze biçimindeki palmetler oval şema içinde değil, sonsuzluk prensibi esas alınarak, kaydırılmış eksen üzerinde sıralanmış olarak süsler. Yelpaze karanfil motif-

---

(90) Geniş Bilgi İçin Bkz. Nevber Gürsü, Türk Dokumacılık Sanatı, A.G.E. 130.s.

li çatmaların çeşitleri çok sayıda dünya müzeleri ve özel koleksiyonlara dağılmışlardır. Bu tip çatmalar Türk kadifelerinin sembolü haline gelmişlerdir.

Bu tip çatmaların renkleri iki veya üç çeşitle sınırlıdır. Zeminleri genellikle kırmızı tonlarında ipek kadife, desen ise gümüş klaptan, detaylar genellikle sert kırmızı, bazan da açık yeşil kadife ile dokunmuştur. Ana şema hep aynıdır. Ancak natüralist çiçeklerden oluşan dolgular daima birbirinden farklıdır.

(Resim 28) de görülen koyu bordo ipek kadife zemin üzerine yelpaze karanfil motifleri gümüş telin fildişi ipek üzerine sarılmasından elde edilen klaptanla dokunmuştur. Hatayilerde hiçbir detay ve başka renk kullanılmamış, alternatif olarak zemine yerleştirilmişlerdir. (91)

2.2.2.3.4. ÇINAR YAPRAĞI BİÇİMİNDEKİ HATAYİ MOTİFİ

Stilize çınar yaprağı biçimindeki hatayiler aynen yelpaze hatayilerde olduğu gibi kaydırılmış eksen üzerinde yerleştirilmiş olarak kullanılmıştır.

(Resim 29) deki çatma kumaşta hatayiler Ortada bir yanlarda yarımşar olmak üzere ve diğer sırada kumaşın enine iki hatayi isabet edecek büyüklükte yerleştirilmişlerdir. Bu ebat aynen birleşik Oval madalyon sisteminde görülür. Kırmızı kadife zeminli kumaşın deseni beyaz, yaprak ve ana motifleri sarı

---

(91) GÜRSU, Nevber; Türk Dokumacılık Sanatı, A.G.E, 132.s.

klaptanla, içteki natüraralist üsluptaki çiçekler ise kırmızı ve açık yeşil ipek kadife ile dokunmuştur. (92)

2.2.2.3.5. LALE MOTİFLERİ

Aynı şema içine yerleştirilmiş büyük lale motifleri çatma kumaşları süsleyen çok dekoratif ve çarpıcı deseni oluşturur.

(Resim 30) daki çatma kumaş aynı yelpaze karanfil ve çınar yaprağı motiflerinde olduğu gibi değişimli sıralarda, kumaş enine göre ortada bir, yanlarda yarmışar hatayi gelmek üzere yerleştirilmişlerdir. Kırmızı kadife zemin üzerinde, beyaz klaptanla dokunmuş lale motiflerinin ortasında 17.yüzyıl desenlerinde çok görülen sekiz yapraklı çiçek motifi yer alır.

2.2.2.3.6. SEKİZ YAPRAKLI ÇİÇEK MADALYONU

Çiçek madalyonlar karanfil, çınar yaprağı ve lale motifleri gibi değişimli sıralarda değil aynı hizaya gelecek şekilde yerleştirilerek arada haçvari bir şekil oluştururlar. Bu şema Selçuklulardan gelen yıldızlı çinileri çağrıştırır. Bazı Uşak ve Holbein tipi halılarda da aynı şemanın varyantları kullanılmıştır.

(Resim 31)de görülen çatma kumaşta krem gümüş klaptanlı zemin üzerinde fes rengi kadifeden çiçek madalyon ve arasında ki haçvari kısımlar dokunmuştur. (93)

---

(92) GÜRSU, Nevber; Türk Dokumacılık Sanatı, A.G.E. 132.s.

(93) GÜRSU, Nevber; Türk Dokumacılık Sanatı, A.G.E. 134.s.

2.2.3. 17.YÜZYIL KUMAŞ DESENLERİNDE GÖRÜLEN YABANCI ETKİLER

Tarih boyunca uluslar arası ticaret merkezleri, aynı zamanda değişik kültürlerin de bir araya geldikleri yerler olmuştur.

Böyle bir ortamdan sanat ve kültür hareketlerinin de etkileneceği kuşkusuzdur.

16 ve 17.yüzyılda Osmanlı devletinde en fazla ticaret Avrupalılarla yapılmış ve Bu ticaretin en önemli kısmını da dokumacılık ürünleri oluşturmuştur. Özellikle İtalyan kumaşları Osmanlı pazarlarında çok rağbet görmüştür.

Ayrıca Osmanlı devleti sınırları içine, yaptığı fetihler sonucunda değişik ülkeleride katması sonucunda son derece kozmoplit bir yapıya sahip olmuştu.

Böylesine etkilerden en çabuk etkilenecek olan sanat dalı kumaş sanatıdır.

Osmanlı kumaşları, özellikle çatmaların desenleri 15.yüzyılda İtalya ile olan sıkı ticari ilişkiler sonucunda etkilenmiştir. Ancak 16.yüzyılda bu durum tersine dönmüş, Türk kumaşları diğer ülkelerin kumaş sanatına etki etmeye başlamıştır.

Osmanlı ve İtalyan ipeklilerindeki bazı motif ve üsluplar iki ülkeye özgü ortak motiflerdir. İtalyan ve Türk arşivlerindeki kayıtlar, iki ülke arasında büyük bir kumaş alışverişi olduğunu ortaya koymaktadır.

İtalyan, özellikle de Venedik kumaşları Osmanlı sarayında en fazla aranan ürünlerden olmuştur. Kayıtlar sarayda

önemli miktarda İtalyan ve batı ülkelerinden gelen kumaşların tüketildiğini gösterir.

Karşılıklı etkiler 17.yüzyıl ortalarından itibaren Venedik kumaşlarının taklit edilmesiyle devam eder. Aynı zamanda İtalyan dokumacılar da Türk kumaşlarını çok fazla taklit etmişlerdir.

Topkapı sarayı müzesinde bir grup çatma kaftan vardık ki bunlar Türk-İtalyan işbirliğini vurgular. Genellikle klaptanlı fildişi zemin üzerine ay, yıldız, taç motifleri bal rengi ipek kadife ile dokunmuştur. Bazılarının desenleri ise kırmızı kadifedir.

Söz konusu kaftanlar uluslararası motiflerle bezenmişlerdir. Türk yıldız ve ay'ı İtalyan taç motifi ile beraber kullanılmıştır. Bazılarının tekniği İtalyan Kadife tekniği özelliğini gösterir. (Resim 32)

16.yüzyılın sonunda ve 17.yüzyıl başında kullanılan taç motifi de İtalyanlardan gelme bir motiftir. (Resim 7)

Yine bu yüzyıllar içerisinde en çok kullanılan motif Oval Madalyon olmuştur. Osmanlı kumaşlarında bu üslubun 13,14 ve 15. y.y.'larda batıya ihraç edilen Çin kumaşlarından mı yoksa Mısır Memluklarından mı geldiği bilinememektedir.

Fakat Sivri Oval Madalyon deseninin 16.yüzyıldan önce Osmanlı kumaşlarında görülmediği kesindir. Victoria and Albert Museum'da 15.yüzyıla ait Memlük kumaşından yapılmış bir dini elbisenin bantları içinde oval madalyondan oluşan deseni aynı şemayı gösterir. Bu da Sultan I.Selim'in 1517'de Kahire'yi fet-

hettiği zaman Oval madalyon desenli kumaşlardan bazılarını savaş ganimeti olarak getirdiğini ve bu örneklerin Osmanlı saray kumaşlarına ilham kaynağı olduğu düşüncesini kuvvetlendirir. Oval madalyon Ortaçağ İran, Bizans ipeklilerinde ve en çok Memlüklülerde kullanılmıştır.

Osmanlı devletinin İran ile de ilişkileri her zaman olmuştur. İslâm sanatından gelen ortak sanat anlayışı, bazı geleneksel islâm motiflerinin her iki ülkenin süsleme repertuarında görülmesine neden olmuştur.

---

(94) Geniş bilgi için bkz. GÜRSU, Nevber, A.G.E.

III. BÖLÜM

17. YÜZYIL SARAY KUMAŞLARINDA YOZLAŞMA NEDENLERİ

3.1. 17.YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİNİN TOPLUMSAL YAPISI, EKONOMİK DURUMU VE DIŞ ÜLKELERLE OLAN İLİŞKİLERİ

3.1.1. 17.YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİNİN TOPLUMSAL YAPISI

Osmanlı İmparatorluğu, Doğu ile Batı arasındaki tarihi ticaret yolunun (ipek yolu) geçtiği topraklar üzerinde kurulmuştur. Daha Selçuklulardan başlayarak hanlar ve kervan saraylarla donatılmış geniş bir yol şebekesi, yaygın bir posta ve güvenlik sistemi Anadolu'yu kaplamıştır. Bu çoğrafi özellik ve geniş ticari yatırımlar, Anadolu'yu "bir nakliyeci tüccar memleket" haline getirmiştir. "Basra körfezi, Kızıldeniz, Suriye Limanları ve Anadoludan geçen kervan yollarını kontrol eden bölgelerin hakimi sıfatıyla Osmanlı İmparatorluğu, tarihi baharat ve ipek yollarının sağladığı uluslararası transit ticaretinden geniş ölçüde yararlanmıştır.

Transit ticari metalardan alınan her türlü haraç ve resimler, devlet gelirinin önemli kaynaklarından birisi olduğu gibi, bu yollar üzerinde bulunan Türk kervan sitelerinin halkı da böyle bereketli ve faal bir ticaret hayatına katılarak veya kervan nakliyatının doğurduğu hancılık, komisyonculuk, saraçlık, mutaflık gibi çeşitli hizmetleri karşılayarak zenginleşiyordu. Nakliyatçılık ve kervancılık, özellikle Doğu ve

Orta Anadolu'da büyük yığınlar halinde yaşamakta olan göçebe unsurlara belli başlı geçim olanaklarından birini sağlamış ve bu sayede geniş ölçüde yük hayvanı yetiştirmeyi de teşvik etmişti.

Böylece bu ticari faaliyet, geniş bir şehirler arası iş bölümüne ve yeni uzmanlaşmalara yol açmıştı. Çeşitli şehirlerde kervanların ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde meslek grupları ortaya çıkmıştı.

Ticaretin büyük önemini kavrayan Osmanlı Devleti, çağına göre mükemmel bir ticaret örgütü kurmuştur. "Derbent"(x) denilen bu örgüt yol ve köprülerin iyi durumda bulundurulmasından, tüccarın can ve mal güvenliğini sağlamaya kadar bir çok görevi yürütüyordu. Ticaret yolları üzerinde her 30-40 km. de bir kervansaray bulunmakta, vergiden muaf tutulan birçok köy derbentçilik yapmaktaydı. Türk köylerinin bir çoğu Ege sahillerine kadar bu ticaret yolunun üzerinde kurulmuştu. Kapalı üretim tarzının hüküm sürdüğü birçok Türk köyü bu yolla ticari hayata az çok entegre olmuşlardı.

Diğer yandan uluslararası ticaret yolları üzerinde gelişen Osmanlı Devleti, Selçuklu Devleti gibi daha kuruluşunun başından itibaren ticaretini büyük şehirlere dayandırmıştı. Önce Konya Kayseri, Sivas çevresi, sonra Tokat, Amasya Ankara çevresi ve daha sonra da Bursa, Edirne, İstanbul, Filibe, Sofya, Üsküp, Selânik canlı bir ticaret hayatının mer-

---

(x) Derbend: Dar geçit, küçük sınır kalesi.

kezi olmuşlardır. 16.yüzyılda Ege ile birlikte bütün yakındoğu ve Doğu Akdeniz de dünya ticareti açısından en hakim eleman Türkler'di. Bursa'nın fethinden yüzelli yıl sonra Rumlar köylerde çoğunlukta oldukları halde Türkler şehirlerde çoğunluktaydı. 15 ve 16. yüzyıllarda Anadolu nüfusu çok büyük bir artış göstermişti. (95)

Uluslararası ticaret yolu üzerinde, büyük şehirlere dayanarak kurulan Osmanlı devletinin en önemli özelliği yaptığı büyük fetihler olmuştur. Bu kolay ve kârlı bir faaliyetti. Yalnız çok geniş ve profesyonel bir ordunun beslenmesini gerektiriyordu.

Uluslararası ticaret, büyük şehirler ve fetihler gibi zorunluluklar, ancak merkezden düzenlenebilecek geniş bir faaliyete yolaçmaktaydı. Bu durumu Prf. Ö.L.Bankan'ın şu sözleri çok iyi belirlemektedir; "Yüzlerce köy, ortaklık, yarıcılık veya çeltikçlik ile en iyi arpayı ve pirinci belirli bir plan dahilinde sağlamak ile yükümlüydüler.... Birçok köyler şap yapmaya, güherçile(x) hizmeti görmeye, kervansaraylar civarını şenlendirmeye, derbent beklemeye mecburdular. Padişah atlarını yetiştiren, bekleyen voynuklar... Deve yetiştiren boğurcular,

---

(95) AVCIOĞLU, Doğan; Türkiye'nin Düzeni, Bilgi Yayınevi, Ankara 1971, 13-17.s.

(x) Güherçile: Tarımda gübre ve ilaç olarak kullanılan, barut gibi patlayıcı maddeler yapmaya yarayan kimyasal madde.

seyyar amele taburları... Ordu levazımı için top dökmek, su yolları, kale.... inşaat ve tamiratı için her sene belirli sayıda devletin emirlerine hazır bulunan yayalar ve müzellemler. ... bütün imparatorluğu saran muazzam bir teşkilat idi. Padişahın yüzbinlerce koyunu, ineği, su sığırları, develeri vardı. Yüzlerce köy bunlara bakar ve gerekirse istenilen yere teslim ederdi. Bir kısım yörükler ise sürekli olarak çadırbezi dokur ve nal dökerler, gemiler için zift, kereste, yelken bezi işlerler, ok ve yay yaparlar"

Bu ölçüde yaygın ve güç görevleri yerine getirmek zorunda kalan merkeziyetçi devletin, köylüye yukarıdaki işleri yükleyebilecek güçlü bir mekanizmaya gereksinimi vardı. Toprakta devlet mülkiyeti bunu gerektirmekteydi.(96)

Merkezi devlet yukarıda sözü geçen zorunlu işleri yaptırabilmek için devlet memuru durumunda görünen sipahilere "hassa çiftlikleri"(x)ni işletme ve yönetme yetkisi vermekteydi. Bu topraklarda köylüler"ebedi bir kiracı" durumundaydılar. Ancak Tımarlı Sipahilik kapalı bir zümre değildir. Hem köylüler, hem de savaşta yararlılık gösterenler sipahi olabilmektedir. Fakat buna rağmen toplumun sosyal düzeni ve görev dağılımı gereğince, ilke "köylü çocuğunun da köylü kalması"dır. Sipahiliğe geçiş zordur ve istisnadır.

---

(96) Avcıoğlu, Doğan; Türkiyenin Düzeni, A.G.E. 13-17.s.

(X) Hassa Çiftlikleri: Saraya ait çiftliklerdir. Bunlar verimli topraklar üzerinde kurulmuş olup, çevre köylerin nüfusunun büyük kısmı devlet hesabına bu topraklarda çalışırdı.

Köylü halk, devletin memur-askerler aracılığıyla iletiği emirlere ve üretimle ilgili konulara uymak zorundadır. Sipahinin göstereceği yerde ortak ambar yapmak, sipahiye belirli durumlarda hizmet etmek zorundadır. Bu yükümlülükler kanunlarla düzenlenmiştir. Ancak devlet köylüyü de gözetmiş ve sipahinin köylüyü ezmemesi amacıyla hem idari hem de hukiki tedbirler almıştı.

17.yüzyıla kadarki anahatları belirtilen Osmanlı toprak düzeni, çağın ve toplumun gerekleri çerçevesinde sağlam ve tutarlıdır. Bu toprak düzeni devlete ve orduya biçim vermiş ve onların güçlenmesinde başlıca etken olmuştur.

Toprak düzeni-ordu arasındaki bu tutarlı uyum çok yüksek bir düzeyde olmasına rağmen çok hassas bir dengedir. Kendisini yıkabilecek unsurları da bünyesinde taşımaktadır. Dengeyi sağlayan unsurlardan biri bozulursa, düzenin tümüyle bozulabilmesine yol açabilmekte ve yeni bir sistem yaratamamaktadır. (97)

Osmanlı toplum düzeninde sarsılmalar 1550 yıllarında başlar. Bu durumun başlıca nedeni ise Avrupa'nın kökten değişikliklere uğraması ve yeni bir ekonomik görünüm almasıdır.

Aynı zamanda, 1600 lerden başlayarak Anadolu büyük bir isyan dalgasına kapılır. Bu döneme gelindiğinde Toprak düzeninin dengesi bozulmuş, sipahi sınıfı amacından çıkarak

---

(97) CEM, İsmail; Türkiyede Geri Kalmışlığın Tarihi, Cem Yayınevi, Kültür Dizisi 11, İstanbul 1973 60-69 s.

toprak ağası görünümüne bürünmüş, Yönetici-Asker sınıf devlet ayrıcalığını kullanarak toprağı tekellerine almaya başlamışlardı. Birikmiş servetlerin toprağa yönelmesi ve ekonomik sıkıntı Anadoluda büyük işsiz yığınlarına yol açmıştı. (98) Geleneksel düzenin bozulması büyük isyanlara zemin oluşturmuş ve Anadolu 1610 yılına kadar son derece karışık, güvensiz ve başıboş durumda kalmıştır.

Saraydaki duruma gelince, görüntü daha farklı değildir. Devlet düzeyinde büyük bir çöküntü başlamış, saray mensupları büyük bir yozlaşma içine girmiştir. Kişisel kârlar sağlayarak servetlerini arttırmak için devletin kaynaklarından yararlanan saray zümresi, yabancı tüccarlara zararlı imtiyazlar vermişler ve Osmanlı Devletini sömürgeleştirecek ilk adımları atmışlardır.

Bütün bunların yanında 17.yüzyıl boyunca Osmanlı tahtı deneyimsiz, bilgisiz ve önderlik niteliğinden yoksun padişahların eline geçmiştir.

1603 yılında tahta çıkan I.Ahmet döneminde devam eden Avusturya savaşı, siyasal açıdan, Osmanlı imparatorluğunun güç ve etkisinin kırıldığını gösterdiği gibi, askeri, mali ve hukuki ve ekonomik bunalımlar ortaya çıkarmış, ülkede padişah ve devlet otoritesi büyük ölçüde zayıflamıştı.

---

(98) Geniş bilgi için bkz. YERASİMOS, Stefanos; Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, 1. Bizanstan Tanzimata, Gözlem Yayınları Çev.Babür Kuzucu, İstanbul 1974, 437.s.

Ayrıca bu savaş yüzünden İran ile ilgilenilmemiş ve Azerbeyçan taraflarının elden çıkmasına neden olmuştur.Bundan sonra 1612 yılında İran'a barış şartlarına uymaması nedeniyle sefer düzenlenmiş ve, bu savaş 1618 yılına dek sürmüştür.

1618 yılında tahta 2.Osman çıkmıştır. Bu padişah yenilik taraftarı olmasına rağmen, çevresindeki devlet adamlarının yeteneksizliği yüzünden başarılı olamamıştı. Lehistan'ın Eflak ve Boğdağan'ın işlerine karışmasıyla oluşan karışıklıkları düzeltmek amacıyla Lehistana savaş açmıştı. Ancak burada da başarısız olunca, 2.Osman orduda düzenlemelere gitmek istemiş bunun sonucunda da kapıkulu askerleri ve sipahiler tarafından öldürülmüştür. (1622) Sultan Osman'ın öldürülmesi, Anadolu'da Vali ayaklanmalarına sebep olmuş karışıklıklar yeniden başlamıştı. Bunu fırsat bilen İran'lılar Osmanlı topraklarına saldırarak Bağdat'ı ele geçirmişler (1626) ve Osmanlı Ordusundaki bozukluğu iyice suyüzüne çıkarmışlardı.

1623 yılında tahta çıkan 4.MURAT Yönetimi, belirli bir disiplin sağlayarak düzene sokmuştu. Bu arada Van'ı kuşatan İran'a savaş açtı. Revan'ı kuşatarak geri aldı. Ancak bir süre sonra Revan tekrar İranlılarca geri alındı. (1636). Bunun üzerine 4.Murat bu kez Bağdat üzerine sefer düzenledi ve yapılan bir sınır antlaşması ile 1639 yılında İran savaşları sona erdi. 1640 yılında da 4.Murat ölmüştür.

SULTAN İBRAHİM 1640 yılında tahta çıktıktan sonra ülkenin yönetimi artık tamamen vezirlerin ve saray mensuplarının eline geçmişti. Padişahın makamı dışında hiçbir varlığı kalmamıştı. 4.Muratın kurduğu düzen tamamen bozulmuş ve her türlü devlet işi rüşvetle görülmeye başlanmış, saray mensupları usulsüz yollardan zengin olma çabalarına girişmişti. Sipahi ve kapıkulları (Yeniçeriler) sürekli ayaklanarak devlet yönetimini iyice içinden çıkılmaz hale getirmişlerdi.

Sultan İbrahimin öldürülmesinden sonra tahta çıkan 4.MEHMET (1648) dönemi de aynı karışıklıklarla geçmiş böylece hem iç hazine hemde dış hazine boşalmıştır. İstanbul isyan ve ihtilaller içinde çalkalanırken Anadoluda'da durum daha farklı değildi. Halk, rüşvetle iş başına gelen kimselerin koydukları ağır vergiler altında ezilmekte bunun sonucunda da yer yer büyük isyanlar çıkmaktaydı.

Bu dönemde vezir olan Köprülü Mehmet paşa bir süre için toplumsal ve ekonomik durumda bir düzelme yaratmış, kaybedilen toprakları geri almış ve yönetimde disiplin sağlamıştı. (1656-1661) O'nun ölümünden sonra başa geçen oğlu Köprülü Fazıl Ahmet paşa da ülkeyi aynı şekilde yönetmiş bu arada da Venedik ve Avusturyalılara karşı sürekli seferler ve savaşlar yapılarak bazı başarılar elde edilmişti. (99)

---

(99) ANADOLU UYGARLIKLARI, Görsel Anadolu Tarih Ansiklopedisi, Görsel Yayınları, Fasikül 31-32.

Görüldüğü gibi 17.yüzyıl, Doğuda ve Batıda sürekli savaşların yapıldığı, Devlet yönetiminin kökünden sarsıldığı, Anadolu'da can ve mal güvenliğinin kalmadığı bir dönem olmuştur.

3.1.2. 17. YÜZYILDA OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN EKONOMİK DURUMU VE DIŞ EKONOMİK İLİŞKİLER.

Osmanlı ekonomisini ayakta tutan başlıca iki unsur bulunuyordu. Bunlardan birincisi fetihlerden sağlanan büyük ganimetler ve gelirler, ikincisi ise Doğu ve Batı ülkeleri arasında yapılan taransit ticaretten elde edilen vergi gelirleri. Bir ülkenin ekonomik gelişmesi için gerekli olan ihraç maddeleri ise Osmanlı topraklarında çok yetersiz durumdaydı. Özellikle 17.yüzyılda Osmanlı devleti üretici olmaktan çok tüketici bir ülke durumuna gelmişti.

Ticari faaliyetlerde devletin müdahalesi, başkentin, diğer büyük şehirlerin ve ordunun iaşesiyle ilgili malların fazlalığına paralel olarak artmıştı. Özel sermayenin en büyük kısmının kullanıldığı kumaş, baharat gibi lüks tüketim mallarında devletin müdahaleciliği fiili olarak gümrük resimleri ve çarşı harçlarıyla sınırlıydı. Neredeyse sırf ithalat ve ihracat çevresinde şekillenen bu ticaret, Doğulu tüccarlar kadar, Batılı tüccarlarla da ilişki içinde oluşmaktaydı.(100)

---

(100) Geniş Bilgi İçin Bkz. YERASİMOS,Stefanos, Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, A.G.E., 391-405 s.

Mahkeme sicillerinin gösterdiği gibi, yabancı tüccarlar Anadolu'da büyük çapta ticaret yapmaktaydılar. Bu büyük çaplı ticaret Doğu-Batı ve Batı-Doğu olmak üzere başlıca iki eksen çevresinde oluşmaktaydı. Osmanlı devleti bu ticaretten mümkün olan en fazla kârı sağlamak amacıyla aldığı vergiler devletin başlıca gelir kaynağıydı.(101)17.yüzyıla gelindiğinde gerek İran savaşları gerekse Amerika'nın keşfi ve Avrupa ülkelerinin yeni sömürge ülkelere sahip olması ticaret dengesinin Osmanlı imparatorluğunun aleyhine değişmesine yol açmıştı.

Toplumsal ve ekonomik ilerleme açısından oluşan şartlar, 16.yüzyılın sonlarından itibaren daima Batı'nın yararına bir gelişme göstermiş, ve Avrupa'da coğrafi keşifleri izleyen deniz aşırı seferler ve sömürgecilik ile hızlanan süreç Batı'nın üstünlüğünü sağlamıştır. Batı ülkeleri bu yüzyıla kadar en önemli ihtiyaç maddelerini Doğu ülkelerinden karşılamaktaydılar. Hammadde açısından yetersiz olan Avrupa ülkelerinin yeni ve zengin kaynaklar bulmak amacıyla okyanus aşırı ülkelere yaptıkları keşifler onlar açısından çok yararlı olmuştu.

Özellikle Atlantik denizine kıyıları olan ülkeler denizcilik ve deniz ticaretinde büyük gelişme göstererek okyanus ötesi ülkelerde çok zengin hammadde kaynaklarına sahip oldular. Özellikle bu yeni sömürge ülkelerden sağlanan altın, gümüş ve

---

(101) Geniş Bilgi için Bkz. İnalcık Halil, 15.Asır Ticaret Tarihine dair vesikalar, T.T.K. Belleten, XXIV.C, 93.Sayı, 1/1960, 58-60.s.

değerli madenler Avrupa'da büyük ekonomik zenginlik yaratmış oldu.

16.yüzyılda Kuzey Afrika altın yolunun Atlantik'e doğru çevrilmesi, Osmanlı imparatorluğu dahil bütün Akdeniz dünyasında kendini hissettirmeye başlar. Önemli bir sorun olan değerli maden kıtlığı ciddileşir. Osmanlı tüccarları aracı rolü oynarken, Batılıların getirdikleri altın sadece İran'lıların, hatta doğrudan doğruya ticari işlemlere girmek için imparatorluk pazarlarına gelmiş olan Hintlilerin eline geçer.(102) Devlet kadılara altının ülke dışına çıkarılmasını yasaklayan ve Doğudan ithal edilen malların ancak diğer mallarla mübadele edileceğini buyuran fermanlar yollar. Mübadele için kıymetli kumaş dışında önemli bir malı olmayan Osmanlı imparatorluğunda bu uygulama geçerli olamamış, Batıdan gelen kervanlar altın yüklü olarak daima Doğuya doğru yol almıştır.

Bunun sonucunda değerli madenleri gittikçe azalan Akdenizli tüccarlar kendi sanayilerini geliştirmeyi başarmışlardı. Ve Türk pazarlarını kendi mallarıyla, özellikle de yünlü ve pamuklu kumaşlarla ele geçirmeye başlamışlardı.(103)Bunların yanında ülkeye Avrupadan daha birçok çeşitli işlenmiş maddeler de geliyordu.

---

(102) Geniş Bilgi İçin Bkz. İNALCIK,Halil; Osmanlı pamuklu pazarı, Hindistan ve İngiltere, O.O.T.Ü. Gelişme Dergisi 1979-80 Özel Sayı 12-16.s.

(103) STEFANOS,Yerasimos; Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, A.G.E. 375.s.

Bu tarzda gelişen ticari ilişkiler Avrupa ile Osmanlı imparatorluğu arasında bağımlılık ekonomisini ortaya çıkarmıştır. Hammadde ihracatıyla işlenmiş madde ithalatı ticaret kadar zanaatıda etkilemiştir. Ticaret Batıya açılan iskelelere ve buralarla işbirliği içindeki Türk azınlıklara bağlanınca bu etki iki misline çıkmıştır.

Avrupa ülkeleri, özellikle İngiltere ve Fransa kurdukları büyük ticari şirketler aracılığıyla Osmanlı topraklarındaki kârlı ticaretten pay alabilmek için, devletle sıkı ilişkiler içine girmişlerdi. Bunun sonucunda İngilizler ve Fransızlar özel ayrıcalıklar elde etmişler, böylece Osmanlı imparatorluğu gümrük gelirlerini arttırmak amacıyla, Batı Avrupanın daha fazla sermaye birikimi için giriştiği yağmalamaya kapılarını açmış oldu.

Fransa'ya 1536 da tanınan ilk kapitülasyon 1569'da yenilenmiş ve genişletilmiştir. 1579 da ise İngiltere ile ticaret başlamış, 1582 de ilk İngiliz elçisi gelmiş ve 1583 de serbest ticaret izni almıştır. Bu arada ilgi çekici bir nokta, ilk İngiliz elçilerinin masraflarını İngiliz devleti değil, tamamen ünlü "Şark Ticareti Kumpanyasının" karşılamasıdır. Durum böyle olunca, kumpanyanın sömürebileceği kaynakları Osmanlı ülkesinde bulup çıkarmak elçilerin açık görevi olmuştur.(104)

---

(104) CEM, İsmail; Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi A.G.E. 230.s.

Doğu ticaretinde Akdeniz yolunun terk edilmesi, Avrupanın bu bölgedeki ticari çıkarları açısından bir düşüş meydana getirmez. Tersine 17.yüzyıldan başlayarak Türkiye'den bol miktarda hammadde sağlayarak daha kârlı duruma gelmişlerdi.

Demek ki, Batılı güçlerin mali dengeleri için Osmanlı imparatorluğuyla ticaret yapmaları, Türkiye'de mamul madde üretiminin ilerlemeyip tersine gerilemesi ve her türlü himayeci gümrük engelleriyle birlikte yok olması şartıyla gerekliydi. 17. ve 18. yüzyıllar boyunca batılıların bütün çabaları bu amaca yönelmişti. Okyanusu tam olarak ele geçiren İngilizler ve Hollandalılar, Doğu ticaretlerini, Osmanlı imparatorluğuna hammadde karşılığında mamul madde satmakla sınırlandırmak istiyorlardı. Oysa Atlantik okyanusuna fazla açılamamış olan Fransa Doğu ticaretini Akdeniz yoluyla yapmaya devam etmiştir. Böylece Fransa Hindistan'dan gelen bütün mallarını Osmanlı topraklarından geçirerek Avrupa'ya getirmeyi sürdürmüştür.

Osmanlı imparatorluğu Avrupa ülkelerine büyük miktarlarda pamuk, deri, mum gibi maddeler ihraç etmekteydi. Ancak bu maddeler yerli üreticiler tarafından arandığı zaman zor bulunmaktaydı. Batılı tüccarlar sahip oldukları altın fazlalığından dolayı fiyatları yükseltebildikleri halde, imalat ve satış fiyatları açısından, devletin koyduğu kurallara uymak zorunda olan yerli tüccar ve zanaatkârlar aynı yolu izleyememekteydiler.

1567 yılında devlet, Ege bölgesi dokumalarına 150.000 parça civarında yelken bezi ısmarladığı zaman, zanaatkârlar, Avrupalı tüccarların ipliği toptan satın almış olmaları yüzünden bu ihtiyacı karşılayamayacaklarını bildirmişlerdir. Sonuçta, satın alış fiyatlarıyla satış fiyatları arasında sıkışıp kalan zanaatkârlar hammadde sağlıyamadıkları gibi, Batı'dan gelen ucuz mallarla da rekabete giremezler.

17. yüzyıla kadar başlıca ihraç maddeleri arasında yer alan saf kumaşlar, kadifeler, ipekliler, halı, bakır gibi mamul maddeleri üretimi de, sözü geçen şartlardan dolayı gittikçe azalmaktaydı.

Avrupalılar daha önce sattıkları bazı Lüks eşya ve maddelere karşılık pahalı kıymetli kumaşlar satın aldıkları halde artık yalnızca ucuz fiyatla hammadde topluyorlar ve bu hammaddeleri, üretim metodlarının, ticari organizasyonlarının ve nakliyat servislerinin üstünlüğü sayesinde tekrar Osmanlı ülkesine satarak, Türk yerli sanayiinin zararına iş hacimlerini ve ticari kârlarını sürekli artırıyorlardı. (105)

Hem ekonomik hem de toplumsal açıdan yeni Avrupa düzeninin çok gerisinde kalan Osmanlı imparatorluğunun, 17.yüzyıldan itibaren iyice hissedilen ekonomik durgunluğu ve Osmanlı Akçesinin Avrupa parası karşısında sürekli değer kaybetmesinden en fazla zararı esnaf ve halk görmüştür. Bütün bunlarla

---

(105) AVCIOĞLU, Doğan; Türkiyenin Düzeni, A.G.E. 37-385

birlikte Savaşlar ve ablukalar halkın temel ihtiyaç maddelerinin piyasada azalmasına, zıraat ve sanayide çalışanların savaşa katılmasıyla üretimin gerilemesine sebep olmuş, seferler sırasında ordu için gerekli maddeler ya parası ödenmek ya da vergi olarak toplanmak suretiyle üreticiden alınmıştır. Böylece halka ulaşan miktar azalmış ve temel ihtiyaç maddelerinde büyük fiyat artışları görülmüştür.

Hem savaşların getirdiği zorunluluklar ile oluşan nedenler, hem de Osmanlı parasının Avrupa parası karşısında değer kaybetmesi Ekonomik çöküntünün temel sebebini oluşturmaktaydı. (106)

18.yüzyıl başına kadar Osmanlı yönetiminde bozulan toplumsal ve ekonomik durumu düzeltmek yönünde yeniye doğru giden hiç bir düşünce yoktur. Bu konuya çare bulmak isteyen yöneticiler, eskiye dönmekten başka bir yol gösteremiyorlardı. Osmanlı düşüncesine göre bozulan düzeni toparlamak yalnızca eski düzene dönmekle mümkün olabilirdi. Bu görüş ve onun zaman zaman harekete geçirdiği girişimler 17.yüzyılın sonuna dek

---

(106) KÜTÜKOĞLU, Mübahat: Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 tarihli Narh Defteri, A.G.E, 11.s.

Sonuçta, Osmanlı İmparatorluğu, savaş ve ablukalarla ve yönetimdeki çözülmelerle Sosyo Ekonomik gücünü sürekli zayıflatırken sanayileşen ve üretimini arttıran Avrupa ülkeleri bunu fırsat bilerek Osmanlı İmparatorluğunu hem siyasi hem de Ekonomik açıdan etki alanlarına almış oldular.

3.2. 17.YÜZYILDA OSMANLI DOKUMA SANAYİİNDE ÖRGÜTLENME BOZUKLUKLARI

3.2.1. ESNAF VE SANAATKARLARIN GENEL YAPISI

Hangi sanat ve meslek grubu olursa olsun, bunların birey ve devlet açısından bir düzene konulması, her devirde düşünülmüş ve buna bağlı olarak çeşitli uluslarda kendi özelliklerine göre kurallar uygulanmıştır.

Ulusların toplum ve birey olarak kendine özgü gelenek ve davranış biçimleri vardır. Güvenlik, taşıma ve haber alma araçlarının yetersiz olduğu çağlarda bu değer ölçülerinin çerçevelediği kurallar, yiğitlik, soyluluk, konukseverlikte toplanır ve gelişir. Bu değerlere çok önem veren Türk toplumu, İslâm dinini kabul ettikten sonra bu iyi ahlâk kurallarını İslâm prensiplerine uydurmuşlardır. İşte Fütüvvet denilen(x) bu prensipler temel alınarak 13.yüzyılın ilk yarısından itibaren oluşturulan ve amacı Anadolu Türklerinin sosyal yaşantısını düzenlemek olan "Ahi" örgütü bu konuda büyük görevler üstlenmiştir.

(x) FÜTÜVVET: Yiğitlik,Cömertlik, Delikanlılık, iyi ahlâki özelliklere sahip olma özelliği

Ahilik Anadolunun sosyal yaşantısının düzenlenmesinde çok önemli yer tutar. 13.yüzyılın ortalarından başlayarak Türk gençlerini mesleksiz ve boşta kalmaktan kurtarmak, aynı zamanda devletin çok ihtiyacı bulunan askeri güce katkıda bulunmak için organize edilmiş olan Ahi kuruluşu, çok yönlü bir sosyal yapıya sahiptir.

Ahilik birinci olarak belli bir süre bir kademede kalarak pişirilen yamak-çırak-kalfa-usta hiyerarşisi kurmak ve bu kademedekileri, baba evlat ilişkisi gibi candan bağlarla bağlamak suretiyle sanatı sağlam ahlâki ve mesleki temellere oturtmuştur.

İkincisi, esnaf ve sanatkârlıkta önemli bir sorun olan üretici-tüketici çıkar ve ilişkilerini, birbirleriyle bir sürtüşmeye düşmeyecek şekilde ayarlamıştır.

Üçüncüsü, şehirlerden köylere, ülkenin en ücra köşelerine kadar yayılan bir toplantı ve konuk evleri örgütü kurulmuştur ki, bunlar çok önemli sosyal fonksiyonlar yerine getirmişlerdir.

Bu kuruluşun temelleri başlangıçtan beri o denli sağlam atılmış ki, kuralları zamanın ve toplumun gereklerine ve gerçeklerine o denli uydurulmuş ki, bu kurallar sonradan, şehir ve kasabaların belediye hizmetleri ve bu hizmetlerin kontrolları için örnek alınmış narh nizamnameleri ya da kanunnameleri şeklinde resmileştirilmiştir. Ahiler sanat yada meslekleri

için gerekli ham madde sağlanmasından onun işlenişine ve satışına dek her konuyu inceden inceye kurallara bağlamışlardır. Bu durum hem meslek erbabı arasındaki, hem de üretici - tüketici arasındaki ilişkilerde rekabet, haset ve kavga gibi sürtüşmeleri ortadan kaldırmıştır.

Ahi örgütünde yönetim; Mütevelli denilebilecek bir heyet tarafından sürdürülürdü.

Mütevellinin ana görevleri: esnafın, esnaflığa dair bütün anlaşmazlıklarını, sorunlarını halleder, düzenler. Esnaf sandığı gelirlerini toplar, esnafa ait yapıların tamirlerini yaptırır, hayır kurumlarını yönetir, maaşlı kişilerin maaşlarını verir, işçi ve görevlileri atar veya değiştirir, yönetim kuruluna başkanlık eder, Üstad, kalfa, çırak ve yamak törenlerini düzenler esnafı yıllık normal toplantılara çağırır.

Mütevellinin yanında, üstadların seçtiği beş kişilik kurul vardır. Yönetim kurulu üyesi olabilmek için beş yıl üstad sınıfında bulunmuş olmak ve toplumda iyi tanınmak şarttır. Bu kurul ayda iki kere cuma günleri mütevelli başkanlığında toplanır, ve esnafın onbeş günlük uygulamaları hakkında olay ve bilgileri açıklar ve toplantıda alınan kararların uygulanıp uygulanmadığını kontrol eder. (107)

Bu örgüt içerisinde fiilen üretim yapanlar ise yamak, çırak, kalfa ve ustalardır.

---

(107)ÇAĞATAY, Neşet; Bir Türk Kurumu Olan Ahilik, T.T.K. Basımevi, T.T.K. Yayınları, VII Dizi, Ankara 1989, 128.s.

Bir esnafa yamak alınmak için on yaşından aşağı olmak, işe devamı babası veya velisi tarafından sağlanması şartı aranır.

Çıraklar iki yıl bedava ve düzenli olarak bir esnafa yamaklık ettikten sonra bu ünvanı alırlar. Bu yükseliş bir törenle yapılır. Şöyle ki: Çırak çıkacak gencin dükkan ustası, kalfaları, velisi, esnaf başkanının dükkanında sabah namazından sonra toplanırlar, üstat çırağın işe bağlılığını ve becerisini anlatır. Başkan çocuğun iyi niteliklerinden emin olduktan sonra ona uygun bir haftalık ücret keser. Bu ücretin iki haftalığı üstad tarafından esnaf sandığına yatırılır.

Bundan sonra üçyıl çırak olarak hizmet eden gencin kalfalığa yükseltilmesi daha gösterişli törenlerle ahi odasında yapılır. Törende ahi kurulu tamamen hazır bulunur. Esnafın başka üstadları da davet edilir. Kalfalığa yükseltilen genç o gün esnaflığa ait elbiseyi ilk kez giyer. Kendi ustası ile diğer üç usta sanatta yeterliliğine tanıklık ederler. Bundan sonra Başkan kalfa olacak gence peştemal (şed) kuşatır ve törene son verilir.

Üç yıllık kalfalık süresinden sonra üstadlık mertebesine erişilir. Bu süre içinde üstad olacak kişinin hakkında hiçbir şikayet olmaması, kendine verilen görevleri titizlikle yerine getirmesi ve sanatına bağlı olması gerekmektedir. Özellikle aynı dükkan yönetip yönetememesi konusunda iyi etki yaratmış ve eğer dükkan açacaksa sermaye durumunun müsait olması gerekmektedir.

Böylece ahi kuruluşu gençleri yamaklık ve çıraklıktan ele alarak önce atelyelerde, tezgah başında mesleki beceri ve yetenek ve ahlaki meziyetlerle zaviyelerde, askeri eğitim ile birlikte, toplumun her sınıfı içinde kötü örnek olmayacak şekilde yetiştirirdi. (108)

Hemen hemen bütün esnaf gruplarının çalışma temeli Ahiliğin koyduğu kurallara dayanıyordu. Bu esnaf örgütü içinde bütün meslek gruplarının ahi denilen örgütleri vardır. Ahilik kuruluşları kethüda, yiğitbaşı, işçi başı ve iki ehli hibreden oluşan bir örgüttür. Grubun başında bir şeyh bulunur ve altı kişi tarafından idare edilirdi. (109)

Osmanlı imparatorluğunun 17.yüzyıldan başlayarak bozulan ekonomik durumunun, bu çok düzenli işleyen örgüt üzerinde olumsuz etkileri olmuştur. Sürekli ve sıkı bir şekilde yapılan denetimler ve çıkarılan kanunlar da bu bozulmayı önleyememiştir.

Ayrıca imparatorluğun sürekli savaşlara girmesi, Avrupa ülkelerinin yeni sömürge ülkeleri keşfetmeleri dolayısıyla ekonomik açıdan gelişmesi, Osmanlı devleti ile olan ticari ilişkilerinin azalması ve bu ticaretin değişik alanlara (hammadde)

---

(108) Geniş Bilgi için Bkz. ÇAĞATAY, Neşet : A.G.E.

(109) DALSAR, Fahri: Bursa'da İpekçilik, A.G.E, 116-117.s.

kayması esnaf kuruluşlarında gözle görülür bir çözülmeye neden olmuştur. Bütün bunların yanında, ülkedeki gayrımüslim halkın sermaye birikimi yoluna gitmesi ve ticari ayrıcalıklara sahip olmaları ahi kuruluşlarının kanaat prensibini esas alması bu çöküşü iyice hızlandırmıştır.

3.2.2. DOKUMA ESNAFI ÖRGÜTÜ

Osmanlı esnaf düzeninde hemen hemen her sanat ve mesleğin kendisine göre "Ahi" denilen bir topluluğu vardı. Ahiliğin esas temeli, üretim hayatında bireylerin belli kaidelere göre çalışmalarıdır. Örgütün olumlu ve olumsuz taraflarının başında kişisel girişimlerin haddinden fazla çember içine alınması olumsuz tarafıdır. Herkez ustasından gördüğünü aynı şekilde yapmaya mecburdur. Herhangi bir yaratıcılık mümkün olmamaktadır. Olumlu tarafı ise her malın belli örnekler dahilinde üretilmesi halkın aldanmasını önlediği gibi, sanat sahibinin de kötü kalitede mallar üretmesini engelliyordu. Önceden belirlenmiş kurallara göre üretilen malın fiyatı da devlet tarafından belirleniyordu. Böylece Ahi sistemi içinde Ahi geleneğine uygun olarak üretici sınıf kontrol ediliyor, üretilen mallara belirli standardizasyon getiriliyor ve tüketici korunmuş oluyordu. (110)

14.yüzyıldan itibaren Osmanlı devletinde dokumacılık sanatının gelişmesine bağlı olarak çok esaslı bir dokumacılık

---

(110) DALSAR FAHRİ: Bursa'da İpekçilik, A.G.E. 113.s.

birliği oluşturulmuştur.

Dokumacılık sanatının düzenlenmesi amacıyla kurulmuş olan örgüt iki bölüme ayrılmıştı. Bunlardan bir kısmı işin meydana getirilmesi için gerekli olan denetimleri sağlar, diğer kısmı ise üretilen malların alınıp satılması gibi halkı ilgilendiren ticaret konularını denetlerdi.

Bursa'daki mahkeme kayıtlarından elde edilen bilgilere göre, bütün dokumacılar tek bir birlik halinde değildi. İpekli kumaş dokuyucuları, dokudukları kumaşın cinsine göre, gruplara ayrılmıştı. Bunun nedeni, ahi düşüncesinden dolayı herhangi bir çeşit kumaş dokuyan ve bu konuda uzman olan kimse ancak çok iyi tanıdığı kumaşı dokuyan kimseyi denetleyebilirdi. Bundan dolayı belirli alanlarda uzmanlaşmış olan dokumacılar aynı merkezlerde toplanırlardı.

Dokumacılara ait en eski kayıtlar kadifecilere aittir. 17.yüzyılın başında yazılmış olan bir kayda göre kadifecilerin kontrol mekanizmasının küçük bir devlet örneği şeklinde çalıştığını göstermektedir.(V.19)

Ahi teşkilatının esasları şöyle sıralanabilir:

- Teşkilatın bir merkezi vardı. Eldeki kayıtlara göre bu merkezlerin Bursa'da olduğu anlaşılır.

- Her cumartesi günü dokumacı notaları, dokuma işçileri ve dokuma yaptırmak isteyen kimseler bu merkezde toplanırlardı.

- Toplantıların nedeni iş verenlerle iş alanların ilişkilerini sağlamaktı. Ayrıca başka dokumacıların işçileri ayar-

tılmıyor, görüşmeler herkezin gözü önünde yapılıyor, işçilerin işlerini yarım bırakarak başka dokumacılara kaçmaları engellenmeye çalışılıyordu. (V.19)

Bütün bu işler idare heyetinin gözetimi altında yürütülürdü. İdare heyetinde bulunan kimseler ve görevleri şöyleydi:

- Kâhya: Kontrol heyetinin başkanıdır. Resmi kayıtlarda (Kethüda) olarak geçer. Toplantıları kâhya idare eder, son söz onun olurdu. Kâhya olmadan herhangi bir karar verilemezdi. Ancak kararlar yine de oy çokluğu ile alınır Kâhya da bu kararlara uymak zorunda kalırdı. Kâhyanın seçilmesi dokumacılar tarafından olmakla birlikte devlet tarafından da tasdik edilirdi.

- Yiğitbaşı: Başkandan sonra gelen söz sahibi ustadır. Herhangi bir konu hakkında şikâyeti olanlar önce yiğitbaşına müracaat ederlerdi. Kendilerine yapılan müracaatlar hakkında bir karar vermeden şikâyet hakkında delil ve şahit toplar eğer bir yolsuzluk sözkonusuysa durumu kâhyaya bildirirdi. Kâhya da bu durumda Ehli Hibreye haber verir ve toplantı yapılırdı.

- Ehli Hibreler: Bunların sayısı çok zaman birden fazladır. En az iki kişi olurdu. Toplantıda altı kişi tamamlanırdı. Ehli-Hibreler, Kahya ve Yiğitbaşının verecekleri hükümleri dinler, düşünce ve kanaatlerini en sonra söylerlerdi. Ehli-Hibreler (veya Ehli Vulcuf), o meslekten anlayan Ahiliğin gerektirdiği iyi niteliklere sahip kimselerdi.

Ehli-Hibreler in sözleri çok defa en doğru düşünce ola-

rak kabul edilir ve kararlarda onların düşüncelerine göre verilirdi.

Buraya kadar olan kısım, kumaşların üretim aşamasında denetlenmesiyle ilgili olarak meydana getirilen mekanizmayla ilgiliydi.(111)

Bunun yanında üretilip pazara sürülen kumaşların pazar aşamasındaki kontrolları da Eminler ve Muhtesipler tarafından gerçekleştirilirdi. Sanatın kontrolü yine sanatkarların kendileri tarafından idare edilmek istendiği halde, alışverişlerde ortaya çıkacak yolsuzlukları önlemek ayrı bir iş sayılmıştır. Bu işlere bakma görevini doğrudan doğruya devlet kendi üzerine almıştır. Zamanla kontrol işi devlete bir gelir kaynağı olmuştur.

En başta (İpek Mizanı), bütün ipek satışlarının aynı yerde yapılması için kurulmuştur. İpek mizanlarını devletin resmen tayin ettiği bir memur idare ettiği için, halk ve sanat sahipleri bu işe karışmazlardı. Mizan memurlarının görevi, henüz işlenmek üzere alınmış her türlü ipek alışverişini kontrol etmekti. İpek satın alındıktan ve işlenmek üzere boyaya verildikten sonra, artık Mizan Eminlerinin işi biterdi.

Bundan sonra ortaya çıkacak olan yolsuzluklara, her şehrin belediye reisliğini yapan (Muhtesipler) bakardı. Bazan Mizan emirleri ile Muhtesiplerin bu yüzden çatıştıkları olurdu.

---

(111) Geniş Bilgi için Bkz. Neşet Çağaltay, Bir Türk Kurumu Olan Ahilik, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989,

Mizan eminlerinin işleri kolaydı. İpeklerin kaçak olarak satılmasını engellemek gibi tek bir sorumlulukları vardı. Oysa, Muhtesiplerin işleri çok fazla ve karışıktı. İpeklerin iyi boyanıp boyanmadıklarına, tellerinin sık ve seyrek oluşuna, kumaşlarda görülecek her türlü eksikliklere bakmak bunların göreviydi. Geçmiş yüzyıllara ait ipekli kumaş tekniklerine ait birçok bilgi, Muhtesiplerin zaman zaman mahkemeye verdikleri olaylar hakkındaki vesikalardan derlenebilmiştir.

Dokumacılığın idaresine ait işlerden biri de Kumaşların damgalanmasıdır. Kumaşların damgalanması başlıbaşına bir iş olduğundan; bunu idare etmek üzere, önce Damga Eminleri tayin edilmiş, sonra bu iş iltizama (Mukataaya) verilmiştir.

Belli uzunluktaki bir kumaş bir top sayılmıştır. Damgacılar, kendilerine has damgalarla bu topları damgalamaya karşılık bir ücret alırlardı. Osmanlı topraklarında dokumacılık geliştikçe, kumaş dokumacılığından elde edilen gelir de o oran da artmıştır.

Mükemmel işleyen bu ahi sistemiyle birlikte, ülkede 14. yüzyılın başından 15.yüzyılın sonuna kadar sürekli gelişen ipek ticareti ve dokumacılık, 16.yüzyılın ortasından itibaren yavaş yavaş gerilemeye başladı.

Eğer bu dönemlerde mahkeme sicillerine geçen olaylara bakarak karar verilecek olursa, gerilemenin nedeni olarak büyük ölçüde esnaf ve sanatkarın ahlaki bozukluğu görülecektir.

Oysa bu durum birçok olumsuz ekonomik ve sosyal nedenlerin bir sonucudur. (112)

16.yüzyılda Anadolu'da kırsal alanda yaşanan büyük karışıklıklar ve isyanlar bütün 17. ve 18. yüzyıllar boyunca sürmüştür. Buna bağlı olarak köylerden kentlere büyük bir göç dalgası başlamıştır. Şehirlerin ürettiğinden daha çoğunu tüketmekte olduğu mevcut imparatorluk düzeni içinde bu göç, devlet idaresi için ikili bir kayıptı. Çok sayıda insan üretici olmaktan çıkıp tüketici haline geliyordu.

Mevcut sistem yeni gelenlere iş bilma gücünden yoksun kalınca, bunlar Lonca örgütlenmesinin arasına girip onun çözülüşüne yol açmaktaydılar.

Osmanlı imparatorluğunun örgütlenmesinin başlarından itibaren, büyük şehirlerdeki dokuma Sanayiinin başlıca müşterisi orduydu. Gerçi ilke olarak siparişte bulunan devletti ama kapıkullarının yükselişiyle birlikte bunlarla üreticiler arasında ortak çıkarlara dayanan sıkı bağlar oluşmuştu. Yeniçerilerin meydana getirdiği büyük kitle devletten gelen çıkar kaynaklarının kuruduğunu görünce de esnafa yöneldi. Kapıkulu-esnaf özdeşliği 17.yüzyıl ve 18.yüzyıl boyunca sürmüştür. (113)

Aslında Osmanlı Toplumunda "Ordu veya Askeri sınıf" kavramı çok geniş tutulmuştur. Bu kavram her çeşit maaşlı memur

---

(112) Geniş Bilgi İçin Bkz. DALSAR, Fahri, A.G.E. 111-120.s.

(113) YERASİMOS, Stefanos, A.G.E. 495.s.

ve hizmetlilerin yanı sıra tüccar ve zanaatkarları da kapsayabilmekteydi. Ticaret ve Sanayii ile büyük ölçüde uğraşan kimselerin "Askeri Sınıf" imtiyazlarından yararlanmak için bu sınıfa girdikleri düşünülebilir. Örneğin: 1545-1659 yılına aid Askeri tereke defterinde yapılan incelemede bu sınıf mensuplarının çoğunun büyük sanayici, tüccar ve çiftlik sahibi oldukları görülmektedir. Adı geçen Hace İshak isimli kişi bir kumaş ve elbise tüccarıdır. Frenkten gelen ve Frenk'e giden tüccarlar ile sıkı ticari ilişkiler içine girmiştir. Bunun yanında birçok Asker ve memur sıfatlı kişiler büyük ölçüde esnaflık yapmaktaydılar. Askeri sınıf arasında görünen bu kişilerin ilk Sermayedarlar oldukları söylenebilir. (114)

Ordunun, Loncaları kendine maletmesi bunları tabandan gelen her türlü saldırıya dirençli hale koyar. Bir yandan göç dalgalarıyla ortaya çıkan halktan gelecek hüçumlara, diğer yandan bürokratlar aristokrasisinin yönettiği uluslararası ticaretin rekabetine karşı korumak amacıyla yaşatıp dört elle sarıldığı eski örgüt kurallarının çevresinde kendi içine kapanmaya ve kemikleşmeye yönelir. Böylece zanaat alanındaki üretim aracı sahipleri gelişip serpilme yollarını arayacak yerde, vasıfsız iş gücünün ve üzerlerinde etkisi duyulan fiyatların rekabetine karşı kendi alanlarını daraltırlar. (115)

---

(114) AVCIOĞLU, Doğan: A.G.E. 23-24.s.

(115) YERHSİMOS, Stefonos: A.G.E. 497.s.

Batı da feodal beyler ve krallar çoğunlukla esnaftan çok tüccarı destekledikleri halde, Osmanlı devletinde durum tersine idi. Devlet, esnaf ve sanatkar kuruluşlarını tüccarların tekelci davranışlarına karşı koruduğu gibi, şehirde tüccar kapitalizminin kurulmasını engelledi. Devlet, yukarıda da belirtildiği gibi, büyük devlet memurlarına önemli miktarlar da krediler vererek onların ticarete yatırım yapmalarına olanak sağladığı halde olağan dışı herhangi bir servet birikimine de el koyabiliyordu.

Saraydaki birçok yüksek memurlar bu tehlikeyi karşılayacak etkiye sahiptiler. Ancak ekonomik hayatın durgunlaştığı 17.yüzyıldan sonra bu el koymalar (müsadereler) sıklaştı. Memurların görev süreleri de kısaltıldı. Bu nedenle memurlar zorla esnaf kuruluşlarının arasına girişerek ticaret düzenini ve gelişmesini bozdular. (116)

3.2.3. GAYRI MÜSLİMLERİN DOKUMA SANAYİİNDEKİ YERİ

Osmanlı Topraklarında belli başlı üç grup gayrımüslim halk varlık göstermiş olup, bunlar Ermeniler, Yahudiler ve Rumlardır.

Yahudi, Ermeni ve Rum azınlıkları, Osmanlı toplum düzeni içindeki kesinlik kazanmamış durumlarından yararlanıp, Türk üreticisiyle Avrupalı tüccar arasında, ne birini ne de ötekini küstürmemeye özen göstererek, kendilerini aracı olarak kabul

---

(116) ÇAĞATAY, Neşet; A.G.E. 157.s.

ettirmeye çalışıyorlardı. Osmanlı toplum yapısında Müslüman halkı ile gayrımüslim halk arasında bir ek vergi olan cizye dışında hiç bir fark görülmezse de, statüsü hiç bir zaman tam olarak belirlenmemiş şehir ahalisi için durum aynı değildir. Müsliman şehir ahalisi ya ulema kategorisinden, ya da sınırları daha dar idari ve askeri bürokrasi kümesinin çevresinde, toplanmaktaydı. Bir kısmı da esnaf kuruluşlarına dahildi. Hristiyanlar ve Museviler için bütün bu yollar kapalıydı. Ulema, adı üstünde sırf dini tabana dayalı bir kategoriydi; bürokrasi de dini bir temele oturuyordu. Gerçi memurluk yolu doğuştan müslüman olmayan her kişiye açıktı ama din değiştirip müslüman olmadan Devlet kapısına girmek 19.yüzyıla kadar imkânsızdı. Esnaf ve sanatkar kuruluşlarına gelince, Ahilerden miras kalan dini yapıları yüzünden bunların kapıları da gayrımüslimlere kapalıydı. Ancak onların da kendi Lonca örgütleri vardı.

Böylece bürokrasinin çevresinde dönüp duran kurumlarla bütün ilişki yolları kesik ve her türlü mesleğin yüksek çıkarlarını teşkil eden sisteme girmesi yasak olan azınlıklar kendi durumlarını kendileri yarattılar. Etnik ve dini azınlıkların bürokrasi karşısındaki zorunlu bağımsızlıkları, onların bir burjuva olarak biçimlenmelerine imkân verdi. (117) Bu tür nedenlerden dolayı azınlıklar başta ticaret olmak üzere iyi gelir getiren birçok alanı ele geçirdiler.

---

(117) YERASİMOS, Stefanos: A.G.E. 516.s.

Onyedinci Yüzyılda Yahudiler özellikle mali işlemlerde uzmanlaşırken, Ermeniler de uluslararası ticarete el attılar. "İskelelerdeki tüccarlar İran'la ticareti doğrudan doğruya kendileri yapmıyorlardı. Bütün ticaret İzmir'de, Halep'te ve İstanbul'da da aynı rolü oynayan Ermeniler'in aracılığından geçiyordu. Ermeniler, Batı Asya'nın Avrupayla yaptığı bütün ticaretin simsarı haline geldiler. Bunlar yalnızca Doğu ticaretinin hakimi olmakla kalmamış, Avrupa'nın büyük şehirlerinde de yapılan ticarette söz sahibi olmuşlardı. (118)

Bunların yanında Rumlar da, Yahudi ve Ermeni'ler gibi ticaretle, hatta büyük ticaretle ilgilenmekteydiler. Bu, onların Akdeniz dünyasıyla ilişki kurma konusunda en iyi konumda olmalarından kaynaklanmaktaydı. Rumlar daha çok deniz ticaretinde etkiliydiler.

Özellikle çoğunluğu 15.yüzyıl ortasında İspanya'dan gelen Yahudiler, yeni meslekler ve özellikle de zenaat alanında, daha önce hiç bilinmeyen teknikler getirmişlerdir. Onların olağan işleri banker olmak, para değiştirmek, tefecilik yapmak, ipekle altın tel yapmak, eski altın telleri alıp tamir ettikten sonra yeniymiş gibi tekrar satmak gibi. Çünkü bu meslekler en çok gelir getirip en az yorucu olanlardır. (119)

---

(118) YERASİMOS, Stefanos: A.G.E. 516.s.

(119) MANTRAN, Robert, A.G.E. 63.s.

Görüldüğü gibi Osmanlı toplumunda yer alan azınlıklar, son derece rahat ve baskısız bir ortamda yaşamlarını sürdürmüşlerdir.

Gayrimüslim halkın dokumacılık sanatındaki yeri ise mahkeme sicillerinden öğrenebiliyoruz. Bu sicillerden de anlaşıldığına göre gayrımüslimler dokumacılık sanatında faal olarak yer almaktaydılar. Ancak gayrımüslim dokumacılar Lonca örgütü içinde yer almamakla birlikte müslüman dokumacılarla aynı işleri paylaştıkları kayıtlardan anlaşılmaktadır. 1615 tarihli bir vesikada (V.34). Çatma, zerbaft ve kuşak işleyen 8 gayrımüslim dokumacı, dokuz müslüman dokumacıyla birlikte, sanatın gerilemesinden şikayet etmek amacıyla mahkemeye başvurmuşlardır.

Bunun yanında Ermeni ve Yahudi dokumacılardan ve simkeşlik yapanlardan da şikayetler olmuştur. Simkeşlik işleri Onyedinci yüzyıla kadar Türk'lerin elinde bulunuyordu. 17.yüzyılın ortasına doğru (1639) bazı yahudi kimseler bu sanat grubunun arasına karışarak eline geçirdiği izin sayesinde simkeş dükkanı açmış ve bu durum yerli esnaf arasında büyük gürültülere yol açmıştı. Çünkü bu esnaf som altın ve gümüş işleyeceğine düşük ayarlı tel çekerek ucuz malı piyasaya sürmekte ve rekabete neden olmaktaydı. (120)

Ülkenin ekonomik açıdan zayıf ve altın-gümüş madenine ihtiyacı olduğu sırada sim ve sırma telli kumaşların dokunması ve tel çekilmesi devlet tarafından yasak edilmişti. (1643)

---

(120) ULUDAĞ, Osman Şevki, Bursa Kadifeleri, T.T.K. Belleten I.C., 3-4 sayı, 7-8/1937, 758 s.

Ancak bazı gayrımüslim dokumacılar bu yasağa uymayarak gizlice bu işe devam etmeye çalışmışlardır. (V.29)

Bütün binlara bakarak GayrıMüslim esnafın, dokumacılık sanatına üretim aşamasında zarar verip gerilemesine neden olduğunu söyleyemeyiz. Çünki mahkeme sicillerinde yolsuzluk ve kötü üretim konusunda yerli dokumacılara ait daha fazla kayıt vardır.

Burada vardığımız nokta yine Ekonomideki büyük çözülmeye geliyor. Azınlıkların gerçek olumsuz etkisi ekonomik açıdan olmuştur. Osmanlı halkı olsun esnafı olsun hatta hanedan mensupları da dahil olmak üzere bütün ülke halkı batıdaki ekonomik ve sosyal gelişmeyi ve bunun gerçek nedenlerini tam olarak kavrayamamışlardır. Büyük bir ilgisizlik içinde her şeyin "Eskiden olduğu gibi olması" felsefesiyle tıkanıp kalmışlar ve ileriye doğru hiçbir hamle yapamamışlardır. Osmanlı devleti düşünsel açıdan ulaşamadığı yerlere fetihlerle ulaşmaya çalışmış, bu da 17.yüzyıldan sonra tamamen geri tepmiştir.

3.3. DOKUMADA HAMMADDE VE DOKUYUCU SORUNLARI

3.3.1. HAMMADDELERİN BOZULMASI

16.yüzyılın başından itibaren kendisini gösteren, zengin halkta ve sarayda ipekli kumaş kullanma arzusu, dokumacıları büyük bir talep karşısında bırakmış ve ipekli kumaş dokumacılığı ülke çapında ve özellikle Bursa'da yaygınlaşmıştır. Ancak ipeklerin yalnızca Doğu ülkelerinden sağlanması ve gelişmiş

bir yerli ipekçiliğin olmayışı daha sonra önemli sorunlar ortaya çıkarmıştır.

16.yüzyılın ortalarından başlayıp 18.yüzyıla kadar devam eden İran savaşları Türk dokumacılığı üzerinde birçok yönden olumsuz etkiler yapmıştır. (V.22) Anadoluda gelişmekte olan ipekli dokumacılık sanayii savaşlar nedeniyle yeterli hammaddeyi bulamayınca, Türk dokumacıları kendilerince, sorunla başedabilme yolları aramışlardır.

İpeğin ülkeye az gelmeye başlaması ile birlikte fiyatlar yükselmiş, ipek sarfiyatı azaltılmış veya ipeğin yerini tutacak başka maddeler kullanma zorunluluğu ortaya çıkmıştır.

Türk dokumacılarının bu eksikliği gidermek amacıyla başvurdukları yollar genellikle kumaşların atkı ve çözgü tellerinde yeni maddeler kullanmak veya teknik bir değişme yaparak atkı ve çözgü tellerini seyrekleştirmekten ibaretti. Böyle değişikliklerle dokunan kumaşların kaliteleri eskilerinden tamamen ayrılmıştır.

Bu konu 1602 tarihli bir vesikada şöyle belirtilmektedir. (V.35)

".....işimli kişiler (dokumacılar) kadifeleri, Gügül (Çipez)(x) ile işleyecek yerde, pembe pamuk ile işletip sahte olmasına neden olmuşlardır. Yedimde olan emr-i şerif mucebince şahsın kârhanesine gidilip pembe ile işlediği tesbit edilip engellenmesini rica ederim".

1520 tarihli bir vesikada ise kadifeye keten ipliği atıl-

dığı tesbit edilip şikayet olunmuştur.

Bu vesikaya göre

".....Kadifeci Ramazan'ın kadife dokurken kadife arasına gök keten ipliği atıp (Asumani Benek Kadife)(x) dokurken yakalanmış ve tezgahının üzerinde sahte olduğu tesbit edilip kaydettirilmiştir..."(121)

Bozuk iplik kullanımı yanında ipekli kumaş ihtiyacı artıp hammadde azalınca her cins ipekli kumaş için kullanılması gereken ipek cinsi karıştırılmaya başlanmıştır. İpekler tezgaha çekilme durumuna göre çeşitlere ayrılırlardı. İyi cins ipeklere "Tilan", adi cinsine "kenar" denirdi. Tilan ipekler ince ve düzgün olurdu. Bunlar boyanırken ve pişirirken daha iyi sonuç elde edilirdi. Dokumacıların kullandıkları çözgü ve atkı tellerini hazırlayıp satan "Hamcılar", dokunacak her çeşit kumaş için gerekli olan ipeği dikkatle ayırırlardı. İpek miktarının ülkede azalmaya başlaması, iyi cins ipeklerin yanına bir miktarda adi ipeklerin katılmasına sebep oldu.(V.16) Bu yolla ipeklerin kaliteleri ve değerleri düşürüldü.Ve bunlardan dokunan kumaşların kaliteleri doğal olarak bozuldu.

(x) Asumani Benek kadife: Düz dokunmuş kadifelerin üzerine altın veya gümüş yaldızlı damgalar basmak suretiyle yapılmıştır.

(121) DALSAR, Fahri; Bursa'da İpekçilik, A.G.E. 48.s.

(x) ÇİPEZ (GÜGÜL); Delik kozadan elde edilen ipek cinsi.

Bilindiği gibi kumaşların dayanıklı olmasında, ipek telleinin bükümlü olmasının büyük etkisi vardır. Eski kumaşların dayanıklı olmaları ipeklerin birkaç kat bükülmüş olmasından dolayıdır. Daha sonra ipekler bükümsüz yapılarak serbest ve ince bırakılmış, Böylece dokunan kumaşlar hem ince, hemde seyrek olmuştur.

Bunların yanında boyacılık işlerinin de bozulduğu, vesikalardan anlaşılmaktadır. Anadolu'da bir çok bitki cinsinden boya elde edilmekle birlikte, bir çok boya çeşidi de yabancı ülkelerden getirtiliyordu. Yolların kapanmasıyla birlikte boyacılık işlerinde de bozulmalar ortaya çıkmış oldu. Diğer konularda olduğu gibi boya konusunda da kullanılacak maddelerin miktarları önceden tesbit edilmişti. Ancak kalitesi düşük ipekler aynı kurallar dahilinde boyansa bile sonuç aynı olmamaktaydı. Bu konuda Boyacılar, ipekçiler ve dokumacılar arasında büyük anlaşmazlıklara neden olmuştu. Boyacılardan bazıları Lök yerine kızıl boya kullanmak istemişler, bunun nedeni sorulunca da kendilerini şu şekilde savunmuşlardır. "...eskiden Lök boyanın 400 dirhemi 25-30 akçaya olurdu, biz de usulüne uygun olan miktarda verirdik, halbuki şimdi Lök boyanın 400 dirhemi üç misline çıktı, bizde miktarını azaltmaya mecbur olduk..." Dokumacıların boya konusundaki bir şikayeti de şöyle olmuştur. "Birkaç yıldan beri bazı kimseler Lök boya getirenlerin önlerine çıkıyor ve hepsini kendileri alarak, sonra istedikleri fiyata satıyorlar..." (122)

---

(122) Geniş Bilgi için Bakınız, DALSAR, Fahri A.G.E.

Bilgilerden anlaşıldığına göre, 17.y.y.da ipekli dokumaların kalitesinin bozulmasında hammaddede bozulmanın da payı büyüktür.

3.3.2. DOKUMALARIN BOZULMASI VE DOKUYUCU ETKİSİ

3.3.2.1. DOKUMALARIN BOZULMASI

İpekli dokumacılık gibi ince bir zevk ve teknik bilgi isteyen sanat işinde iyi cins kumaş dokuyacak elemanların çabuk yetişmesi mümkün olmadığından, artan talep karşısında teknik gelişme meydana getirilememiştir. Bu nedenle iyi cins ipekli kumaşlarla ucuz fiyatlı kötü cinsler bir arada piyasaya sürülmüş bunlara birde Avrupa dan ithal edilen ipekli kumaşlar eklenince kaliteli kumaşlar rekabet zorluğuna düşmüştür. Gerçek sanat sahipleri ile yeni yetişenler arasındaki anlaşmazlıklar, hep bu nedenlerden dolayı ortaya çıkmış,(V.45) bu durumdan zarar gören bir çok üstatlar işlerini bırakmak zorunda kalmışlardır. Böylece artan ihtiyaçlara cevap veremeyen dokumacılar geleneksel yollardan ayrılmaya başlamışlardır.

Hem artan talep, hem de hammadde sıkıntısı sonucunda dokumacılar, kumaşların eninde, boyunda ve kullandıkları hammadelerde değişiklik yapmak zorunda kalmışlardır. (V.28)

İpekli kumaşlara fazla para ödenmesi nedeniyle zamanın en zengin sınıfını dokumacılar oluşturmuş ve bu kârlılığı gören birçok sermaye sahibi ipekli kumaş dokumacılığı yapmaya başlamıştır. Ancak böyle bir artışın teknik gelişmeyi aşması halinde, sanatın gerileyeceği kuşkusuzdur.

Bunun yanında 15 ve 16.yüzyıllarda büyük rağbet gören altınlı kumaş dokumacılığı, fazla altın ve gümüş sarfedilmesinden dolayı devlet için endişe kaynağı olmuş, 1550 den sonra altınlı kumaş dokumacılığı usta olmayanlar için yasak edilmiştir. Ve bu kumaşların damgalanarak satılması mecburi tutulmuştur. (V.29,30,31,32) Ancak buna rağmen altınlı kumaş dokumacılığının önüne geçilememiş, gerçek ustalar bu durumla çok mücadele etmek zorunda kalmışlardı. Altınlı kumaşa konulan yasak sonucunda bu kumaşın taklitleri piyasaya çıkmış.1553 yılında Bursa'daki sanat erbabı, bu durumlara engel olunması için topluca devlete başvurmuşlardı. Bunun üzerine İstanbul'dan verilen bir emir ile, her sanatın gözetilmesi için yeniden eksperler (Ehl-i Hibreler) tayin edilmiş ve eski adete göre, ipekli kumaş dokumacılığı yeniden düzenlenmek istenmiştir.(V.33) Fakat yasağa rağmen bir çok dokumacı gizli olarak altınlı kumaş dokumaya devam etmiş, hatta bazı hristiyanlar bu işi kiliselerde gizlice kurdukları tezgahlarda yürütmeye çalışmışlardır. (V.32)

İpekli dokumacılık sanatı yalnızca Bursa'da sınırlı kalmayıp ülkenin başlıca büyük şehirlerine de yayılmıştır. İlk bakışta bu durum yararlı gibi görünse de, bir çok açıdan dokumacılık sanatına kötü etkileri olmuştur.

İpekli dokumacılık teknik bilgi gerektiren ince bir sanattır. Bu nedenle dokumacılığın daima belli merkezlerde toplanması, sanatın idare ve kontrolü bakımından daha yararlı olmuştur.

Özellikle İstanbul'da dokumacılığın yaygınlaşması teknik düzenin bozulmasında çok etkili olmuştur.

İstanbul'da çoğalmaya başlayan dokuma tezgahlarının ipekli kumaşların kalitesini bozduğu, padişahın verdiği sıkı emirlerden anlaşılmaktadır. İdaresizlik ve bakımsızlık yüzünden başıboş giden bu dokumacıların teker teker gözden geçirilerek usta olmayanların işten uzaklaştırılmaları bildirilmiştir. Yine vesikalardan İstanbul'da bazı sermaye sahiplerinin dokuma tezgahları kurdukları veya dokumacı ustalardan kiraladıkları anlaşılmaktadır. Hiç şüphesiz bunları yeni yetişen kalfa ve çıraklar idare ettikleri için kumaşların kaliteleri bozuk olmuştur.(V.20)

Devletin o zamanki uygulamalarının amacı gerçek ustaları korumaktı. Ancak hızla ilerlemek isteyen bu sanatın kötü tarafları yok edilmek istenirken, yeni bir yol gösterilmediği için, istenilen teknik gelişme elde edilememiştir. Buna rağmen denetim işleri zamanla gevşemiş ve gerilemenin önüne geçilememiştir. Bu tedbirler ipekli dokumacılığa değer verilmesi açısından olumludur. Ancak artan ihtiyaçlar karşısında genişlemek isteyen dokumacılık, yardımcı tedbirler alınmak suretiyle korunamadığından, yabancı ülkelerin rekabetleri karşısında bırakılmıştır. Bu açıdan alınan tedbirler kötü etki yaratmış, çalışmaktan men edilen tezgahların dokuyacakları kumaşları alacak olan müşteriler ister istemez yabancı ülkelerden gelen kumaşlara yönelmişlerdir. (123)

---

(123) Geniş Bilgi İçin Bkz. Dalsar, Fahri: Bursa'da İpekçilik A.G.E.

3.3.2.2. DOKUMALARIN BOZULMASINDA DOKUYUCU ETKİSİ

İşçilik meselesi dokumacılık sanatında daima büyük tartışmalara neden olmuştur.

Bilindiği gibi, ücretle çalışma tarzının ortaya çıkması ve gelişmesi yapılan işlere yansımıştır. Hem sanatkar, hem de işçi olan bir iş sahibinin meydana getireceği malların kâr ve zararı kendisine ait olacağına göre, bu kimsenin yaptığı işlerde büyük bir dikkat sahibi olması doğaldır.

Şehir hayatının gelişmesi, iş bölümünün bir zorunluluk haline gelmesi, ücretle çalışan işçilerin çoğalmasına neden olmuştur. İpekçilik ve dokumacılık bakımından da meselenin görünüşü böyle olmaktadır. Önceleri tek başına ipekçilik yapan veya bir tezgah başında kumaş dokuyan usta, zaman geçtikçe, artan ihtiyaçları karşılamak için daha fazla tezgah kurmak ve daha çok işçi çalıştırmak gereksinimi duymuştur.

Bir ustanın kendi tezgahının yanında, başka tezgahlar kurarak işçi çalıştırması, işin görünmesi ve kontrol edilmesi açısından kolay bir yoldur. Ancak daha sonraki devirlerde sermaye sahibi kimselerin fazla kazanç arzusu ile bir takım dokumacıları bir araya toplayarak iş yapmaya başlamasıyla birlikte sorunlar da ortaya çıkmıştır. Bu gibi iş yerlerinde çalışmaların kontrol edilmesi zorlaşmakta ve mal sahipleri de genellikle sanattan yetişmemiş kimseler olmaktaydı. Oysa esnaf yöneti-

minin çırak ve kalfa konusunda çok titiz davrandığını gösteren birçok vesika vardır. 15.yüzyılda çıraklık yapan çocuklar için ailesi ve ustası arasında çıraklık mukavelesi yapılmaktaydı. Bu dönemde çıraklar bir ustalık öğrenmek amacıyla gönüllü olarak çalışırlardı. Ücret karşılığında çalışmak veya çalıştırmak söz konusu değildi. (124)

Ancak daha sonraları şehir hayatının gelişmesi ve nüfusun artması gibi nedenlerden dolayı, birçok tezgahsız (kendine ait iş yeri olmayan) ustaların, sermaye sahibi kimselerin yanında çalıştıkları görülmektedir. İşler çoğaldıkça, işciler ve işverenler arasındaki ilişkilerde çoğalmış, her devirde olduğu gibi işçi ve işverenler kendi çıkarlarını korumak amacıyla anlaşmazlıklara düşmüşlerdir. (V.19) Bu anlaşmazlıkların iki taraflı olan isteklerinde, mal sahipleri işçilerin ihmalini ve disiplinsizliğini öne sürerek, yapılan işlerin iyi olmadığından şikayet etmiş ve hükümetten yardım istemişlerdir. 1622 tarihli bir vesika bu konuya örnektir.

"....Bursa'da bulunan kadifeci esnafının Ehli hibresi, Yiğitbaşı ve İşçibaşısı olan kimseler ve sözü geçen görevlerden daha birçok İşverenler Mahkemeye gelip konuşarak "Eski günlerde kadifeci tayfasının Sedbaşı denen yerde, belirli bir yeri olup her cumartesi günü işçi tayfası ve tezgah sahipleri orada toplanarak içlerinden birisine işci lazım olursa ehli hibre tarafından atanır ve acemi olup sanattan anlamayanlara görev

---

(124) DALSAR, Fahri; Bursa'da İpekçilik, A.G.E. 297.s.

verilmeyerek ve işci tayfasının bilinen anlaşmaya aykırı bir niteliği ortaya çıktığında, ehlihibre cezalandırmakta olduğundan sözü geçen işçilerin çalışmaları düzenli olmaktaydı. Ancak bu günlerde işci tayfası ehlihibreye itaat etmeyerek peşin olarak aldıkları ücretin karşılığı olan kumaşı tamamlamadan bırakıp başka tezgaha ve acemi ve ehliyetsiz kişilerin tezgahlarına geçerek kötü kumaşlar işleyip, söz konusu tayfanın durumunda bozukluk ve düzensizlik yaratmaktadırlar"..." diye şikayette bulunmuşlardır.

Mal sahipleri dokumaların bozuk çıkmasından dolayı işcileri sorumlu görmüşlerdir. Ancak işçiler de ücretleri yetersiz bularak bu yollara başvurdukları halde bunu açıkça ortaya koyacak girişimlerde bulunmamışlardır. Mahkeme sicillerinden yola çıkarak verilecek hükümler bu nedenle tek taraflı olacaktır.

İşçilerin tezgah bırakıp başka tezgahlara kaçma nedenlerinden en önemlisi de şudur; "İşçiler herhangi bir kimsenin tezgahında çalışırken borç para alıyor ve bu para onların göndelikleri borcunu kapatmaya yetmeyince sıkıntıya düşüyordu." Böyle durumlarda işci de kendisine yapılan bir teklifi gizli olarak kabul ediyor ve başka tezgahlara gidiyordu. (V.33)(125)

Görüldüğü gibi işci meselesinde, her şeyden önce onun geçim şartları rol oynamıştır. İşverenler sorunu bu açıdan ele alacakları yerde daima yüzeysel suçlamalarla uğraşmışlar ve

---

(125) DALSAR, Fahri; Bursa'da İpekçilik, 298.s.

gerçek nedene değinmeyip, sorunun çözümünü imkansızlaştırmışlardır.

3.3.3. AVRUPA İPEKLİ DOKUMACILIĞININ TÜRK DOKUMACILIĞINA ETKİSİ

16.yüzyılda Osmanlı imparatorluğu vasıtasıyla doğu ülkelerinden ipek alarak ipekli dokumacılık yapmaya çalışan İtalya ve Fransa, 17. ve 18. yüzyıllar içinde kendileri için gerekli olan hammaddeyi de, ülkelerinde elde etmeyi başarmışlardır. Bu suretle, Türkler için doğu memleketleriyle olan ipek ticaretinin hacmini de azaltmış oldular. Böylece İtalya ve Fransa'da dokunan ipekli kumaşlar, Türkiye'de, dokunmakta olan kumaşlara göre daha ucuza mal ediliyordu.

Teknik bakımdan büyük bir sanat zevki ve çok emekle meydana getirilen Türk kumaşlarına göre, daha hafif ve fantazi olan Frenk kumaşlarını doğu ülkelerinde daha ucuza satmak imkanı doğmuştu. İpekli dokumacılığın sıkıntı geçirdiği dönemlerde ülkeye girmeye başlayan bu kumaşlar hem sarayda hem de halk arasında büyük rağbet görmüştü. Kısa sürede, harcıalem olan Frenk kumaşları yanında eski Türk sanatını taşıyan ipekli kumaşlar daha az müşteri bulabilmiş ve yavaş yavaş Avrupa taklidi kumaşlar yapılmaya başlanmıştır.

16.yüzyılın ortasından itibaren, zaman geçtikçe, Anadolu'da satılan kumaş çeşitleri arasında yabancı ülkelerden gelen kumaşlar, özellikle Venedik kumaşları büyük ölçüde ilgi görmeye başlamış ve çok miktarlarda alınıp satılmıştır.(126)

---

(126) Geniş Bilgi İçin Bkz. KÜTÜKOĞLU, Mübahat, 1640 Tarihli Narh Defteri, A.G.E.

Ancak bu tarihlerde Fantazi Frenk ipekli kumaşlarının ülkeye girmesine izin verildiği halde, yerli dokumacıların eski usullerin dışına çıkmamalarına çok dikkat edilmiştir. Bir taraftan eski ve değerli sanatın yaşatılması istenirken, diğer taraftan sanatla ilgisi olmayan kumaşların yayılmasına göz yumulmuştur.

Ucuz Avrupa ipeklileri ile ağır ve pahalı kumaşların rekabet etmeleri imkansızdı. Bu nedenle eski Türk sanatının tekniğinden vazgeçerek yeni tip üretime geçmek gerekirdi. Ancak esnaf ve halk arasında bu düşünce tartışmalara neden olmuş, tutucu çevreler böyle bir gelişmeyi istememişlerdir.

Sonuçta dokumacı ustaları giderek azalmış böylece Avrupa ipeklileri piyasada daha rahat satılmıştır.

Özellikle 17.yüzyılda İtalya ipekçilik ve ipekli dokumacılıkda ortaya koyduğu teknik yenilikler ve fazla üretim nedeniyle ihracatcı bir ülke durumuna gelmiş, Türk saraylarının ve halkının istediği kumaşları daha iyi kalitede ve daha ucuza vermeye başlamıştır. Türk dokumacıları da bu rağbetten faydalanmak isteğiyle Avrupa kumaşlarının taklitlerini dokumaya başlamışlardır. (127)

---

(127) DALSAR, Fahri; Bursa'da İpekçilik; A.G.E. 306-307.s.

V E S İ K A L A R

V.1. Bursa Müzesinde Mahkeme Sicilleri

Vesika Tarihi: 1584

Dosya No : 169

Sayfa No : 234

DIŞ MEMLEKETLERE TİCARETE GİDECEKLERE İPEKLİ KUMAŞ VERİLİYOR

.... Nasrani'lerden Dimitri isimli gayrı müslim padişah makamına gelerek dilekçe vermiş ve Padişaha iyi kalitede samur kürkü getireceğine ve üstelik bunu diğer bir Rus tüccarından daha ucuza yapacağını bildirmiştir. Bunun üzerine Padişah bu kimsenin devlet tüccarı olmasını buyurmuştur. Ancak hazineden, hizmeti karşılığında 10.000 Filori sermaye isteyince, Padişah şu buyuruğu vermiştir.

"Hazineden verilecek akçe yerine kumaş parçaları verilip ve eskiden bu yolda târhan olmuşlarsa yine aynı şekil de olmalı" Tüccar 400 adet yüksek kalite samur getirerek teslim ettikten sonra sermaye olarak 10 bin flori yerine hazineden kumaş alıp gitmiş ve yolda kendisine kolaylık gösterilmesi için emir verilmiştir.

Kaynak: DALSAR Fahri; Bursa'da İpekçilik, A.G.E, 192 s.

VESİKA 2:

Vesika tarihi: 1502

Dosya No: 224

KADİFE VE DİĞER KUMAŞLARIN TEL SAYILARI

Telli kadife (Müzehheb Kadife) hakkında soruldu, daha önceleri bu cins kadifenin 45-50 teli bir dirhem olduğu için hem sağlam hem de parlak idi. Tahminen beş yıldan beri 60-70 ve hatta 100 teli bir dirhem olduğundan metanet ve güzelliğini kaybetti.

Bundan başka yüz dirhem gümüş, bir miskal(x) halis frenk altını ile (Flori) yaldızlanırdı, şimdi adı (ayarı düşük) altından bir miskal nihayet bir dirhem altın kullanılmakta ve bu nedenle altın telli kadifenin nefaseti kalmadığı belirtildi. Bunun da eskisi gibi yapılması....

Kemhâyı-Dolabi ve Tabı-Dehi, Yek renk (çeşitli renkte) kemhalar hakkında soruldu, Eskiden bu cins kumaşların Meşdudu(xx 7000 tel olurdu. Yaklaşık 4-5 yıldır, 1000 teli eksiltilip 6000 tele indirilmiştir. Böyle olunca kumaşın eni eksik olur. Bundan sonra da eskiden olduğu gibi 7000 tel işletilip gözetlensin.

Gülistani-Kemha hakkında sorulunca şöyle dediler ki, Eskiden bu kumaşın tamamı 7000 tel olup ve peşuri 1150 tel olup toplam 8150 tel olurdu. Yaklaşık 25 yıldır 1000 teli eksik dokunmaktadır.

Vale cinsinin ise eskiden tamamı 1600 tel olup pot u eğilmiş olurdu. Belirtilen tarihten beri kiminin meşdudu 200 tel, kiminin 300-100 tel, bazısının 600, bazısı 800 telini eksiltip 800 telle dokuyarak Potunu genellikle tabsız işlemişlerdir.

(X) MİSKAL: Birbuçuk dirhem ağırlık ölçüsü.

Bunun sebebi muhtesibe sorulmuş ve bu durumu niçin gözlemediniz denmiştir. Muhtesib de "Henüz geldim (tayin oldum) haberim yok diye cevap vermiştir. Buna karşılık Valeciler "bizim eksik işlediğimizi bunlar görmektedirler ancak ilgilenmezler" demişlerdir. Yaklaşık Beş veya altıyüz kadar şahit Müslümanların yüzüne karşı dediler ki: "Şehirde 1000 den fazla eksik dokuma yapan tezgah vardır.(x) Bu durumu görmeyerek bu kişilerden Akça (veya rüşvet) alırsınız" demişlerdir. Sonuçta Muhtesip bile itiraf edip "ben geldiğimde de böyleydi" demiştir.

Muğlak Vale cinsi kumaşın, sade vale tamamı 1600 tel ve potu tablu-Pişmiş- telinin altını çok olurdu. Birkaç yıldır tamamı ve eni eksik, teli adi, kırmızısı Lök ile boyanmayıp, kızıl boya ile boyanır olmuş.

Çifte Taftanın tamamı 1800 çifte tel olup eni 5 [illegible]rubu Kirahta olurdu. Ve el ayasıyla taftanın yüzüne pürüzlü olmasın diye zamk sürülürdü, aynı tarihten beri bunun da tamamından 200-300 veya 400 tel eksiltilip kumaşı seyrekleştirirler ve zamk suyuna tuz katıp sürerlermiş. Böylece kumaşın sık görünmesi sağlanırmış.

Bir çeşit Yekta Tafta ki, ismi Du-hezari dir. eskiden tamamı 1600 tel olurdu. Bir süreden beri bu da eksildi.

(x) Bu sayı birçok kaynakta "Bursa'da bu tarihte 1000 Adet dokuma tezgahı çalışmaktaydı" diye geçmektedir. Oysa bu eksik işleyen tezgahların sayısını belirtmektedir.

Bursa Atlasının (Atlası Şehri) eskiden tamamı 4200 tel olurdu. Eni buçuk arşın kirahdan ziyade olurdu. Sonra Merhum Sultan Mehmet zamanında 600-700 telini eksilmişler. Halen teftiş edilmiş ve 300 den eksik bulunmuş ve buçuk arşın kiraha mukarrer kılındı. (X)

Kaynak: DALSAR, Fahri: Bursa'da İpekçilik, A.G.E.89s.

V.3. Bursa Müzesi Mahkeme Sicilleri

Vesika Tarihi: 1603

Dosya No: 211

Sayfa No: 89

HER YIL BURSA'DAN İSTANBUL'A GÖNDERİLMESİ ADET OLAN KUMAŞLARIN ÜÇ AYLIK LİSTESİ

"... Her sene gerekli olup, eski adete uygun biçimde gönderilmekte olan çeşitli akmişenin ramazan ayında gönderilecek olan kısmı: 114 tak Çatmai Evsat (orta kalite çatma), 42 tak Benek Alâ (en iyi kalite), 5 tak Benek Edna (daha düşük kalite), 22 tak Benek Evsat (orta kalite), 20 tak Çatma-i edna ve 6 tak Hacı Ali Bursa kumaşı..... gereğinin yapılması..."

Kaynak: DALSAR, Fahri; Bursa'da İpekçilik 231.s.

V.4. Bursa Müzesinde Mahkeme Sicilleri

Vesika Tarihi : 1603

Dosya No : 211

Sayfa No : 89

(X) Geniş bilgi için bakınız: Kanunname-i İhtisabı Bursa, Türkiye Standardizasyon Ve Türk Standartları Enstütüsü, Türkiye Ticaret Odaları Birliği Matbaası, Ankara 1964.

OSMANLI DONANMASI İÇİN GEREKLİ OLAN TAFTALAR

".... Denize açılacak padişahlık donanması gemileri için 600 zıra (arşın) tafta ki (1200 endaze-601 m.) olur. Eski adete göre satın alınıp gönderilmesini emredip buyurdum ki, Bedeli için gerekli olan parayı orada bulunan devlet mallarından alıp hak sahiplerinin haklarını kusursuz olarak ödeyiniz..."

Kaynak: DALSAR, Fahri; Bursa'da İpekçilik, A.G.E. 232.s.

V.5. Bursa Müzesinde Mahkeme Sicilleri.

Vesika Tarihi: 1520

Dosya No : 31

Sayfa No : 4

YAKALANAN KIZILBAŞLARIN CEZALANDIRILMASI

"... önceden Kızılbaş olan 15 kişi yakalanıp padişahlık makamına bildirilmiştir. Bunun üzerine, "Bu şahıslara ikişeryüz değnek vurulup, kendilerine uygun kefiller bulunarak serbest bırakılsın" diye emir verilmiştir.

Kaynak: DALSAR, Fahri: Bursa'da İpekçilik. A.G.E. 198 s.

V.6. Bursa Müzesinde Mahkeme Sicilleri

Vesika Tarihi : 1552

Dosya No : 52

Sayfa No :96

İPEK YASAĞI PARASI

"... Başkentten padişah hükmü gelerek "ipek satışı yasak

edildikten sonra, yasağa aykırı davranarak ipek satan kimselerden, sattıkları ipeklerin hesabını nizam defterinden belirleyerek eksiksiz alıp, devlet hazinesine gönderin" diye emredilmekte....

Kaynak: DALSAR, Fahri: Bursa'da İpekçilik, A.G.E. 200 s.

V.7: Bursa Müzesi Mahkeme Sicilleri

Vesika Tarihi : 1519

Dosya No : 28

Sayfa No : 375

YAKALANAN İPEKLERDEN KALAN BORCUN ÖDENMESİ

"....Bursa Şehrinde Tahtel-kale (bugünkü adıyla Tahtakale) yakınında oturan Hasan adındaki Acem'in (İranlı) yakalanmış olan ipeğinden, elinde bulunan akçayı almak için devlet tarafından padişah hükmü gelen sipahizadeler grubundan Hürrem bey mahkemede kabul edip "Adı geçen hacı Hasan'ın elinde bulunan ipek bedelinden 220 adet Sultaniye ki, 53 er hesab üzere ve paradan 340 toplam 12.000 Akça tutan parayı, devlet hazinesine teslim etmek üzere eksiksiz aldım" dedi.

Kaynak: DALSAR, Fahri: Bursa'da İpekçilik, A.G.E. 206 s.

V.8: Bursa Müzesinde Mahkeme Sicilleri

Vesika Tarihi : 1530

Dosya No : 39

Sayfa No : 26

İBRİŞİM BÜKEN KADINLAR

".... Hacı Mehmet adındaki kişi mahkemeye gelip, Bahşayis Kızı Gülpaşa önünde konuşup itiraf ederek" sözü geçen gülpaşa'ya (Devlet İbrişiminden) sarmak için 5 Züdre ibrişim vermiştim. Ancak bu kadın söz konusu ibrişimi kaybettiğinden, kendisinden bu ibrişimlerin karşılığı olan 600 akça aldım.y..."

Kaynak: DALSAR, Fahri: Bursa'da İpekçilik, A.G.E. 398 s.

V.9. Bursa Müzesinde Mahkeme Sicilleri

Vesika Tarihi : 1644
Dosya No : 261
Sayfa No : 141

BURSA MÜZANINDAN ALINAN İPEKLER AVRUPA'YA GÖNDERİLİYOR

"... Melek Kasımoğlu Emin Çelebi, Mizandan 600 Lüdre ipek alarak, vergisini eksiksiz ödeyip Frenkistan (Avrupa) tarafına gönderdi..."

Kaynak; DALSAR, Fahri; Bursa'da İpekçilik, A.G.E. 281 s.

V.10. Bursa Müzesinde Mahkeme Sicilleri

Vesika Tarihi : 1520
Dosya No : 34
Sayfa No : 2

İRAN'DAN GETİRDİĞİ İPEKLERİ BURSA'YA UĞRAMADAN RUMELİNE GEÇİRMEK İSTEMİŞ FAKAT YAKALANMIŞ

"...Eski zamanda acem (İran) diyarından gelen ipek Bursa'

ya veya İstanbul'a gelip, ipek mizanında tartılarak, devlete ait vergisi verilmeden başka memleketlere gitmezdi. Herhangi bir yolla Rumeli (Trakya) tarafına gittiği takdirde, sahibi bulununca iki kez vergi alınmalı diye emir çıkartılmışken, söz konusu kişi üç yük ipek getirip, Bursa ve İstanbul'a götürmeden Trabzon İskelesinden Rumeli tarafına kaçırmıştır..."

Kaynak: DALSAR, Fahri: Bursa'da İpekçilik. A.G.E. 195 s.

V.11. Bursa Müzesinde Mahkeme Sicilleri

Vesika Tarihi : 1559

Dosya No : 82

Sayfa No : 10

BURSA'DAN AVRUPAYA İPEK GÖNDERİLİYOR, YERİNE ÇUKA (ÇUHA) GETİRTİLİYOR.

".... Sultan ve Koza hanı tüccarlarından Şirvan'lı Hacı Kasımoğlu çelebi adındaki İran'lı Mahkemeye gelerek şöyle konuştu: Bursa'ya getirdiğim 200 Lüdre ipeği, Abdullah oğlu Ali adındaki adamıma 1000 altın vererek Frenkistan'da (Avrupada) Ankonya(x) isimli şehire yolladım. Bu ipekler orada çuha ile değiştirilecektir..."

(x) ANKONYA : İtalyanın Orta kısmında, Adriyatik sahilinde bir şehir.

Kaynak: DALSAR, Fahri: Bursa'da İpekçilik A.G.E. 171. s.

V.12: Bursa Mahkeme Sicilleri

Sene : 959 (1552)

Sicil : 67

Sayfa : 229

Bu vesikada Ankara'lı Tüccarın Bursa'ya getirdiği soflar için vermesi gereken gümrük hakkında, gümrük emininin mahkeme huzurunda yaptığı bir müracaatta, sof kumaşların sahibi, emini tasdik ederek, sofların Frengistan'a gideceğini itiraf ve kabul ediyor.

Kaynak: DALSAR, Fahri: 15 ve 16. Asırlarda Bursa'da Ankara Sofları, Ülkü (yeni seri), 3 cilt, 27.sayı 11/1942, 11 s.

V.13. Bursa Müzesinde Mahkeme Sicilleri

Vesika Tarihi : 1518

Dosya No : 28

Sayfa No : 6

SARAY İÇİN BURSA'DAN ALINAN KUMAŞLAR (Veresiye alınan kumaşlar)

"... Bursa şehrinde Hassa Harç Emini olan Mustafa Çelebinin vekili Hacı Hüseyin oğlu Mehmet Çelebi, mahkemeye gelerek şöyle konuştu: "yüce makamdan, yüce emir gelerek, içeriğinde çeşitli kumaşlar alınması emredilmiştir. Halen kumaş erbabı sahipleri, alacaklarından bir kısmının zor durumda oldukları için verilmesini istemektedirler" Bu nedenle adı geçen ipek emini Süleyman beyden 200.000 akçe aldım..."

Kaynak: DALSAR, Fahri: Bursada İpekçilik, A.G.E. 227 s.

V.14: Bursa Müzesinde Mahkeme Sicilleri

Vesika Tarihi : 1573

Dosya No : 127

Sayfa No : 265

İran Devlet Reisi Şah Tahmasep Bursa'dan Kumaş Aldırmak İçin Adam Gönderiyor.

Bursa Hekimi ve Hassa Harç Emini bilginiz olsun: Bundan önce Şah Tahmasep tarafından Emir Aka ve Hacı Kemalettin ile 6 yük ipek gönderilip, bu kimseler eliyle bazı kumaş ve soflar alınacağı bildirilmiştir. Ancak bu alışveriş sırasında bu kimseler ölmüş ve bunun üzerine gerekli işlemler yapılmıştır...

Kaynak: DALSAR, Fahri; Bursa'da İpekçilik A.G.E. 181 s.

V.15. Bursa Müzesinde Mahkeme Sicilleri

Vesika Tarihi : 1567

Dosya No : 110

Sayfa No :186

LEHİSTAN KRALININ İSTEDİĞİ İPEKLİ KUMAŞLAR

Bursa kadısı ve gümrük emininin bilgisi olsun ki; Leh Kralının elçisi, Yüce makamıma başvurarak, Kral adına çeşitli kumaşlar alınması için 4000 flori ile Ermeni Yanko adındaki gayrı müslim Bursa'ya gönderilmiş ve aldığı mallardan gümrük alınmaması için padişah emri istemiştir.

Bu nedenle buyurdum ki, adı geçen kralın 4000 florilik mallarından gümrük alınmasın.,Ancak gümrüksüz olduğu için bu

miktardan fazla mal almamasına dikkat ediniz.

Not: Bu tarihlerde Polanya ile Türkiye arasında ticari bir anlaşma yapılmış ve bütün kadılara, Polonyalı tüccarlara kolaylık göstermeleri bildirilmiştir.

Kaynak; DALSAR, Fahri: Bursa'da İpekçilik A.G.E, 190 s.

V.16: Bursa Müzesinde Mahkeme Sicilleri

Vesika Tarihi: 1567

Dosya No : 110

Sayfa No : 94

İBRİŞİMCİLER KÖTÜ İPEKLERİ İYİ İPEK ARASINA KATIYORLARMIŞ

Bursa Kadısına Hüküm:

Bursa kumaşçılarından bazı kimseler mahkemeye gelerek "ibrişim satan bazı kimseler, dirhemi bir akça olan ibrişim arasına 10 dirhemi bir akça olan ibrişimlerden karıştırıp kumaşın bozulmasına neden olmaktadırlar" diye şikayette bulunmuşlardır.

Kaynak: DALSAR, Fahri: Bursa'da İpekçilik, A.G.E. 396 s.

V.17: Bursa Müzesinde Mahkeme Sicilleri

Vesika Tarihi: 1584

Dosya No : 152

Sayfa No : 13

KAZZAZLAR İPEKLERİ NASIL BÜKECEK?

"...Bursa'da ibrişim büken sanatçıların büktükleri ibrişim, önceleri Leğende, teğel, frengi, kuşaklık ve çıra ile işlenen ibrişim (4,6 ve 8) kat olurdu. Ancak şu anda ibrişimler

yalın kat işlenmektedir. Bu durum da Müslüman sanatçılara zarar vermektedir.

Verilen emir gereğince burdan sonra ibrişimler eskiden olduğu gibi işlenmeli, fermana uymayanlar cezalandırılmalıdır..."

Kaynak: DALSAR, Fahri: Bursa'da İpekçilik A.G.E. 398 s.

V.18. Bursa Mahkeme Sicilleri

Sicil 253, S. 207

Vesika Tarihi : 1666

SIRMAKEŞ DÜKKANLARININ YENİDEN AÇILMASI HAKKINDA:

"Bursa kadısı, biliniz ki, daha önce emrim gereği kapatılan sırmakeş dükkanları ve sırma atelyeleri, bu sanayii çalışanlarının zor ve madur duruma düşmeleri nedeniyle ve sözü geçen tayfanın işsiz ve boş duruma düşmemesi için yine emrim gereği faaliyete geçmelerine izin verilmiştir.

Ancak sözü geçen kimseler çok sıkı denetlensin ki sahte tel işlemesinler."

Kaynak: Bursa Mahkeme Sicilleri: Uludağ 9.sayı, 1/1937, 158.s.

V.19. Bursa Müzesi Mahkeme Sicilleri

Vesika Tarihi : 1622

Dosya No: 236

Sayfa No: 26

KADİFECİLERİN İŞ BÜROSU TEŞKİLATI (EHLİ HİBRESİ)

"...Kalabalık bir kadifeci tayfası mahkemeye gelerek şöyle dedi, Eski günlerde sözü geçen tayfanın Sedbaşı denen yerde

belirli bir merkezi olurdu. Her cumartesi günü işçiler ve tezgah sahipleri burada toplanarak içlerinden birisine işçi lazım olursa, ehli hibre tarafından atanır ve acemi olanlara iş verilmezdi. Ancak bu günlerde işçi tayfası ehli hibreye baş eğmeyerek peşin olarak aldıkları ücretin karşılığı, dokumak zorunda olduğu kumaşı tamamlamadan bırakıp başka tezgaha ve ehliyetsiz ustaların tezgahlarına geçmektedirler. Böylece kumaşların kaliteleri bozulmaktadırlar.
Bu durumun önlenmesini rica ederiz..."

Kaynak: DALSAR, Fahri: Bursa'da İpekçilik, A.G.E. 316 s.

V.20. Bursa Müzesinde Mahkeme Siçilleri

Vesika Tarihi : 1564

Dosya No : -

Sayfa No : 151

1564 YILINDA İSTANBUL'DA İPEKLİ KUMAŞ DOKUYAN TEZGAHLARIN SAYISI (318)DEN (100)E İNDİRİLDİ.

"... Şimdiki halde adı geçen şehirde Seraser, Şahbenek ve Zerbaft kumaş ve kuşak işleyen tezgahlar çoğalıp, zaptolunmayıp, dokumalarda kullandıkları klabdan ve ibrişimleri kalitelerini düşürerek çeşitli hile ve düzene başvurdukları için padişah emriyle yoklanıp, 318 tezgah olduğu tesbit edilmiştir. Bu tezgah sahiplerinden varlıklı ve güvenilir olan üstadlardan 100 adet tezgahın çalışması kararlaştırılmış olup geri kalanların kaldırılması emredilmiştir..."

Kaynak: DALSAR, Fahri: Bursa'da İpekçilik A.G.E. 334 s.

V.21. İstanbul Hayatı Ahmet Refik

Vesika Tarihi: 1577

Dosya No : ...

Sayfa No : 162

İSTANBUL KADISINA ....

Daha önce İstanbul'da işlenen seraser atelyeleri kontrol edildiği zaman, padişahlık makamı mensuplarından birçok kimsenin atelyeleri olduğu belirlenmiştir. Seraser işleyen bu atelyelerde kullanılan gümüşler düşük ayarlı olup işlendikten sonra işe yaramadığı için ziyan olmaktatır. Gümüşe çok fazla ihtiyaç olduğundan seraser atelyelerinin sayısı 100 tane ile sınırlandırılacaktır.

Bu günlerde atelyeler kontrol edilince, padişahlık makamı mensuplarından 28 kişinin tezgahı, Esnafın da 180 tezgahı bulunduğu tesbit edilmiştir. Toplam 268 tezgah ta işlenen gümüş çok fazla olduğundan Padişahlık makamı mensuplarının tezgah sayılarının 1 e düşürülüp diğerlerinin kaldırılması emredilmiştir. Toplam tezgah sayısı 100 taneyi geçmeyecektir.

Alınan Kaynak: DALSAR, Fahri: Bursa'da İpekçilik, A.G.E. 333 s.

V.22. Bursa Müzesinde Mahkeme Sicilleri

Vesika Tarihi : 1586

Dosya No : 173

Sayfa No : 291

ŞARK SEFERİ SIRASINDA İPEK GELMEDİĞİNDEN BURSA'DA İPEKLİ DOKUMACILIK GERİLEMİŞTİR

"... İran'a sefer yapıldığından dolayı Bursa'ya ipek gelmez olmuş. İpek fiyatı arttığı gibi Doğudan gelen tüccarlarında sayısı azalmıştır. Tezgahların işledikleri kumaş miktarı dörtte bire düşmüştür.

Aşağıda, sadece müslüman dokumacıların seferden önceki ve seferden sonraki tezgah sayıları verilmiştir.

Elhaç Mahmut bin İsa: 46 tezgahtan 1 tezgahım kaldı diye haber vermiştir.

Mustafa Bin Abdüllatif: 40 tezgahım varken kaybolmuş (savaşa gitmiş olabilir)

Elhaç Ömer Bin Mehmet: 20 tezgahından biri kalıp kendi kaybolmuş

Veli Bin Mehmet: 4 tezgahı varken ölmüş

Elhaç Mehmet bin Süleyman: 60 tezgahı varken sanatı bırakmış ve hiç tezgahının kalmadığını bildirmiş.

İbrahim Bey bin Abdullah: 7 tezgahı varken hiçbiri kalmayıp kendisi kaybolmuş

Abdurrahman bin Halil: 35 tezgahından 5 tezgahı kaldığını bildirmiştir.

Ali bin Yunus: 4 tezgahı varken kaybolmuş

Elhaç bin Nasuh : 30 tezgahı varken ölmüş.

Elhaç bin Mehmet Abdi: 11 tezgahından biri kalmayıp kendisi kaybolmuş.

Çelebi bin Elhaç Mestan: 7 tezgahı varken ölmüş.

Derviş bin Nasuh: 10 tezgahı varken ölmüş

Hüsrev bin Abdullah: 15 tezgahı varken ölmüş.

Bostan Çelebi bin Mehmet: 15 tezgahından 5 tezgah kaldığını haber vermiş.

Elhaç Zeyni bin Hasan: 10 tezgahtan 2 tezgah kaldığını haber vermiş.

Bostan bin Elhaç Mustafa: 6 tezgahından biri kalmayıp sanatı bırakmış.

Elhaç Kemalettin bin Hace: 10 tezgahından biri kalmış.

Hasan Çelebi bin Razmazan: 30 tezgahtan 1 tezgah kalmış.

Mehmet bin Durmuş: 8 tezgahtan 3 ü kalmış.

Hüseyin bin Hasan: 20 tezgahtan 2 si kalmış

Elhaç Memi bin Haydar: 25 tezgahından 1 i kalmış.

Musa bin Elhaç Hamza : 5 tezgahından 2 si kalmış.

Elhaç Osman Bin Mehmet: 40 tezgahından hiçbirisi kalmayıp sanatı terketmiş.

Elhaç Osman bin resul: 15 tezgahından 2 si kalmış

Elhaç Mustafa bin Ahmet: 10 tezgahından kalmayıp sanatı terketmiş.

Buna göre tezgahların sadece dörtte biri kalmıştır. Burada görünen dokumacıların hepsi Türk'tür. O tarihte pek çok Hristiyan dokumacı da bulunmaktaydı.

Kaynak: DALSAR, Fahri: Bursa'da İpekçilik, A.G.E. 375 s.

V.23: Bursa Müzesinde Mahkeme Sicilleri

Vesika Tarihi: 1515

Dosya No : 810

Sayfa No : 258

TOKAT'LILAR KARDEŞLERİNİ TAFTACILIK ÖĞRENMEYE VERMİŞLER.

Tokat şehrinde Pazarlık mahallesinden Veli oğlu Rüstem ve Maksut isimli şahıslar mahkemede şöyle dediler:

"Bundan önce Kubad adındaki kardeşimiz, Bursa'da Habipoğlu mahallesinden, Delu oğlu Hacı Ramazan adındaki taftacı yanında, taftacılık sanatını öğrenmek için kendisini kiralamıştı. Kardeşimizi kiralayan Ramazan kardeşimizi bize teslim etti. Bu konuda kimseden davacı değiliz" dedi.

Kaynak: DALSAR, Fahri, Bursa'da İpekçilik, A.G.E. 319 s.

V.24: Bursa Müzesinde Mahkeme Sicilleri

Vesika tarihi : 1638

Dosya No : 361

Sayfa No : 57

KADİFECİLER USTA OLMAYAN DOKUMACILARDAN ŞİKAYET EDİYORLAR.(Eskiden bir usta nasıl yetişirdi)

".... Bursa'da bulunan kadifeci tayfasından Şeyh, kethüda, yiğitbaşıları ve 6 dokumacı tayfası ile birlikte mahkemeye gelerek şöyle demişlerdir: "Aramızdaki eski alışılmış

adete göre, her birimiz ustada dörder, beşer sene hizmet edip, sözü geçen sanatı üstün derecede öğrenmeden ayrılmazdık. İşlediğimiz kadifenin kötü olmaması için hepimiz yeteneğimizle tezgah açıp, kumaşı çok kötü ve bozuk işlemektedirler. Bu konuyu yasaklayan devlet emiri olmasına rağmen, yine de bazı açemi kimseler bunu dinlememektedirler. Bu durum sanata ve halka zarar verdiğinden gerekenin yapılması rica edilir..."

Kaynak: DALSAR, Fahri: Bursa'da İpekçilik, A.G.E. 338 s.

V.25: Bursa Mahkeme Sicilleri

A)- Sicil 199 A, 48 b, 6 Haziran 1456.

B)- Sicil 199 A, v.r.k. 154 a, 3 Temmuz 1477.

A."Beyazıd bin Hacı Şiran ..., buğday tenli, açık kaşlı, ela gözlü, orta boylu Engürüs asıllı kölesi Hoşkadem'i 80 kıta(x) Buşirli ... kemha dokumak üzere kitabete kesti.

Tanıklar:.....1"

B."Mehmed oğlu Ali dedi ki, Kölem olan buğdaytenli, açık kaşlı, ela gözlü, orta boylu Bosna asıllı Ayas'ı Atlas meşdudlarından 60 meşdud dokumak üzere kitabet kesmiştim. Bunların 4 ünü dokudu, üzerinde 56 meşdüd dokuma borcu kaldı." (x)

Kaynak: SAHİLLİOĞLU, Halil; 15.yüzyıl Sonunda Bursa'da dokumacı Köleler, T.T.K. Yayınları, XVII. Dizi, 8. sayı, 1975-76, Ankara 1983. 222 s.

(x) KITA: Kemha birimi, 1 kıta 1 elbiselik kumaş 80 kıta 80 elbiselik kumaş. Köle ancak bu miktarı dokursa azat olabilirdi.

V.26: Bursa Müzesinde Mahkeme Sicilleri

Vesika Tarihi : 1584

Dosya No : 152

Sayfa No : 85

KADİFE DOKUYAN İŞÇİLERE NE KADAR ÜCRET VERİLİR

Bursa'da kadife dokuyan işcilerden Hasan oğlu Mehmet ve başkaları mahkemede hazır olarak "sözü geçen işcilerin bilir kişilerden (ehli hibre) altı kişi huzurun da konuşarak "yaptığımız işlerin her bir çeşidine önceden bir fiyat verilip bunun kanunlaştırılmasını isteriz" demişlerdir.

Buna göre Çatma ve dolama cinsi kadifeler kaba iş olduğundan 1000 akça da 100 akça (%10) verilecek. Ağır altınlı kadifelerde ise 1000 dendanlı veya üç döşemelik olursa, her zirada 120 akça ücret almalı, ağır altınlı ve 900 dendanlı kadife için de her zira da 120 akça ücret verilmeli diye karar verildi.

Kaynak: DALSAR, Fahri; Bursa'da İpekçilik, A.G.E. 317 s.

V.27. Bursa Müzesinde Mahkeme Sicilleri

Vesika tarihi : 1560

Dosya No : 92

Sayfa No : 128

İPEKLİ KUMAŞLARIN ÇÖZGÜ TELLERİNİN UZUNLUĞU HAKKINDA

Bursa kumaşçılarından, Hamcılarından ve diğerlerinden birçok kişi mahkemede konuşarak "eskiden beri taftanın meşdudu

devvaresi (topu-bütünü) 120 zira iken şu anda 180 ziradır. 120 zira kumaş için kullanılan ipek miktarı şu anda 180 zira uzunlukta tafta için kullanılmaktadır. Bu nedenle kumaş seyrek olmaktadır.

Valenin de topu (bütünü) en çok 100 arşın iken şimdi 120-130 arşına çıkmıştır. Böylece kumaşlar bozuk olmaktadır." demişlerdir.

Kaynak: DALSAR, Fahri; Bursa'da İpekçilik, A.G.E. 94 s.

V.28: Bursa Müzesinde Mahkeme Sicilleri

V. Tarihi : 153

Dosya No : 37

Sayfa No : 25

KUMAŞI KALINLAŞTIRMAK İÇİN HAMUR SÜRMÜŞ

".... Bu günlerde Bursa'da arşıncı olan İskender oğlu Kurt, Sinan oğlu Muharrem'in yüzüne karşı " Adı geçen Muharrem diktirdiği altı parça kemhaya kanuna aykırı olarak hamur sürdü" deyince, bilirkişiden soruldu ve o da kumaşa hamur sürülmesinin yasak olduğunu söyledi...."

Kaynak: DALSAR, Fahri; Bursa'da İpekçilik, A.G.E. 324 s.

V.29: Bursa Müzesinde Mahkeme Sicilleri

Vesika Tarihi : 1552

Dosya No : 51

Sayfa No : 131

ALTINLI KUMAŞ DOKUNMASI YASAK EDİLMİŞTİR

1. Dimitri oğlu niko adındaki şahsın tezgahında, yasağa aykırı olarak altınlı kumaş işlediği için tezgahından kesilip getirilmiştir.

2. Totoros işcisi, Özgürü oğlu Dimitri adındaki şahıs yasağa aykırı olarak altınlı kumaş işlediğinden cezalandırılmış tır.

3. Bıyıklı oğlu Derviş'in tezgahında, yasağa aykırı işlenen kumaş bulunduğu tesbit edilmiştir.

Kaynak: DALSAR, Fahri: Bursa'da İpekçilik, A.G.E.331 s.

V.30. Bursa Müzesinde Mahkeme Sicilleri

Vesika Tarihi : 1552

Dosya No : 51

Sayfa No : 315

GİZLİ OLARAK ALTINLI KUMAŞ DOKUYAN DOKUMACI İŞ ÜZERİNDE YAKALANMIŞ.

....Fazullah Paşa Mahallesinde Hüsrev bin Abdullah isimli kimsenin dokuma atelyesinde, kanuna aykırı olarak Zerbaft kumaşı işlendiği tesbit edilmiştir. Aynı anda kumaş tezgahın üzerinden alınarak mahkemeye bildirilmiştir..."

Kaynak: DALSAR, Fahri: Bursa'da İpekçilik, A.G.E. 331. s.

V.31. Bursa Müzesinde Mahkeme Siçilleri

Vesika Tarihi : 1552

Dosya No : 51

Sayfa No : 207

DAMGASIZ ALTINLI KUMAŞLARI ORHANGAZİ'DE YAKALAMIŞLAR.

"....altınlı kumaş alıp satmak, özellikle damgalanmadan satmak yasak iken, Ahmet oğlu Ramazan adındaki şahıs Bursa'dan 15 adet (altınlı Kıta kumaş) ve 21 adet damgasız (pare altınlı kumaş) ve bir (Kâmil altınlı kumaş) almış ve Orhangazi de yakalanmıştır..."

Kaynak: DALSAR, Fahri; Bursa'da İpekçilik, A.G.E. 332 s.

V.32. Bursa Müzesi Mahkeme Sicilleri

Vesika Tarihi : 1552

Dosya No : 54

Sayfa No : 108

KİLİSEDE ALTINLI KUMAŞ TEZGAHI KURAN HRİSTİYAN METROPOLİT HABER VERİYOR

"... Hisar içinde, Filiboz mahallesinde bulunan eski hristiyan kilisesinde Kasımoğlu Rüstem isimli kişi hristiyan (zerbaft tezgahı) kurup, Hristiyan grubunun metropolitleri olan Rigozgoz isimli Hristiyanın istekleriyle kaldırılması..."

Kaynak: DALSAR, Fahri; Bursa'da İpekçilik, A.G.E. 332 s.

V.33: Bursa Müzesinde Mahkeme Sicilleri

Vesika Tarihi: 1553

Dosya No : 73

Sayfa No : 385

BURSA'DAKİ BÜTÜN DOKUMACILAR İŞLERİN DÜZENLENMESİNİ İSTİYORLAR

"Bursa'da bulunan sanat erbabı padişahlık makamına başvurarak, önceleri sanatımızın çok üstad bir reisi olurdu. Öğrenciler işlerini tamamladıklarında, yaptıkları işi reise göstererek onayını alırlar, eğer reis kabul etmezse başka iş yapamazlardı.

Bu günlerde belirli bir reis yoktur. Reisler başka işlerde çalışmaktadırlar." demişlerdir. Bunun üzerine buyurdum ki; Her sanata bir reis atanarak, öğrenciler ondan mezun olmadıkça, reisler başka işler yapmasınlar."

Aynı konuda dolapçılar tayfası da mahkemeye müracaat edip şöyle dediler: "Önceleri sanatımızda bir maharetli üstad kimse Reis olarak atanıp, yasalarımıza aykırı davrananları önler ve kovardı. Ancak bu günlerde böyle bir reisimiz olmadığı içim sanatımızın tümü karmaşık hale gelmiştir. Bu nedenle, Kendi seçtiğimiz kimsenin şeyh olmasını istiyoruz"

Kaynak: DALSAR, Fahri; Bursa'da İpekçilik, A.G.E.
337.s.

V.34: Bursa Müzesinde Mahkeme Sicilleri

Vesika Tarihi : 1615

Dosya No : 228

Sayfa No : 68

ÇATMA, ZERBAFT VE KUŞAK İŞLEYEN TÜRKLER VE HRİSTİYANLAR.

...Kemhacılardan Çatma, Zerbaft ve Kuşak işleyen dokuz Müslüman ve altı Hristiyan dokumacı ve diğerleri mahkemeye gelerek dediler ki: "Aramızda sonradan türeyen bazı bilgisiz ve acemiler ve sanattan haberi olmayanlar, işledikleri kaba ve kötü kumaşları değerinden fazlaya satmak istemişleddir. Böylece bize ve halka zarar vermektedirler. Bu gibi kimselerin sanattan çıkarılmaları konusunda sözleşip anlaştık.

Kaynak: DALSAR, Fahri: Bursa'da İpekçilik, A.G.E. 314 s.

Vesika 35: Bursa Müzesinde Mahkeme Sicilleri

Vesika Tarihi : 1602

Dosya No : 204

Sayfa No : 78

"....isimli kimse sim kadife işlemekteyken, Gügül-Çipez ipliği kullanması gerekirken, pembe pamuk ile dokuyup kumaşın sahte olmasına neden olmuştur. Elimdeki yüksek emir gereğince imalathanesine gidilerek gerekinin yapılmasını....."

Kaynak: DALSAR, Fahri; Bursa'da İpekçilik, A.G.E., 99 s.

V.36: Bursa Müzesinde Mahkeme Sicilleri

Vesika Tarihi: 1520

Dosya No : 34

Sayfa No : 2

ALTINLI ÇATMA KADİFENİN ÇÖZGÜ TELLERİ NE KADAR OLACAK

"...Kadifeci Ahmed oğlu Ali'nin, Çatma Altınlı kırmızı kadifesinin zemininde 5000 çözgü teli olması gerekirken, 260 telinin noksan olduğu tesbit edilmiştir..."

Kaynak: DALSAR, Fahri; Bursa'da İpekçilik A.G.E. 98 s.

V.37: Bursa Müzesinde Mahkeme Sicilleri

Vesika Tarihi: 1557

Dosya No : 93

Sayfa No : 105

1.ZİRA ALTINLI MUKAŞ 400 AKÇA.

"....Derviş işimli kemhacı şöyle dedi:
"Hasan isimli kimseye bundan önce 2 parça şahbenek çatma, zerbaft kumaş verdim. Herbirisi 11 er Zira dır. Bunları benim için satmasını istedim. Sözü geçen kişi parçaları 18 er altına satıp bana paramı vermedi....Çatma-i ala müzehhep kumaş 2000 akçaya...."

Kaynak: DALSAR, Fahri; Bursa'da İpekçilik, A.G.E. 234 s.

IV. BÖLÜM

HAZIRLANAN KUMAŞ TASARIMLARI AÇIKLAMALAR VE ÖNERİLER

4.1. KUMAŞ TASARIMLARI HAKKINDA GENEL BİLGİ

4.1.1. ORİJİNAL DESENLER

Kumaş tasarımı konusunda iki ayrı orijinal desen seçilmiştir. (Resim: 36) da görülen desen, 16.Yüzyılın sonlarına aittir ve karekteristik Türk kumaş motiflerinin pek çoğuna bu desende rastlamak mümkündür. Süsleme sanatları gibi konularda, bir Yüzyıldan diğerine geçerken, kesin değişimler gözlenemez. Çünkü, bunlar Yüzyılların sağladığı bir birikim sonucu, toplum hayatının birer parçası olmuşlardır. Böyle kesin bir değişim için, büyük toplumzal ve kültürel değişimlerin olması gerekir ki, bu biçimde bir değişim, ancak zorla ya da ticari amaçlarla gerçekleşibilir.

15.ve 16. Yüzyıllarda Türk süsleme sanatlarında kullanılan motifler 17. Yüzyılın başlarında da başarıyla yorumlanmıştır. Ancak, ticaret yollarıyla ülkeye giren yabancı kumaşlar, dış etkilere kolayca açılabilen kumaş sanatında etkili olmuştur. 17. Yüzyılda çok miktarda Avrupa kumaşı Osmanlı piyasasında büyük rağbet görmüştü. Doğal olarak, Türk dokumacıları da bu rağbetten yararlanmak amacıyla taklit desenli kumaşlar dokumak zorunda kalmışlardır.

(Resim: 36) de görülen orijinal desenle [illegible] dokunmuş kumaştan yapılan kaftan, müze kayıtlarında I. Ahmet'in çocukluk kaftanı olarak geçer. Kaftan, 16.Yüzyıl sonuna tarihlendirilmiştir. Bu desen, kırmızı zemin üzerindeki dikey dalgalı dal sistemi , sağa ve sola diyagonal olarak çıkan hançer yaprakları ve aralarında bulunan çiçek motiflerinden oluşan, zengin bir kompozisyon içerir. Çok iyi cins kemhadan yapılmış bu kaftanın deseni dikey dalgalı dal üslûbunun tüm özelliklerini taşıdığı gibi, klasik dönemde başlatılan gözlemci üslûptaki Natüralist çiçek süslemesi için de iyi bir örnek oluşturur. Hançer yaprakları arasındaki nergis, lâle ve gül motifleri doğadaki renk ve kompozisyona uygun olarak, klaptan, beyaz, mavi ve kırmızı ipekle dokunmuştur.

(Resim: 37) de görülen orijinal kemha kumaş deseni , bir bohçadan alınmıştır. Zemini, mora yakın kırmızı olup, süslemesi oymalı yaprak, kıvrık dallar, küçük çiçekler ve oymalı nar motiflerinden oluşmuştur. Yaprak ve dallar sarı ipeklidir. Buradaki nar motifleri, klasik nar motifinden çok farklı olarak sadeleştirilmiştir. 16. Yüzyıl desenlerinde görülen Natüralist detaylar bu desende görülmez.

17. Yüzyılın ortalarından itibaren saray kumaşlarını süsleyen desenler belirgin bir şekilde sadeleşmiş, büyük fakat detaysız motifli kumaşlar dokunur olmuştur.

17. Yüzyılda görülen gerçek bozulum, kumaşların desenlerinden

çok, dokuma tekniklerinde, hammaddelerde ve boyalarda ortaya çıkmıştır. Doğal olarak, bu şekilde dokunan kumaşlar gevşek ve kötü boyalı olacaklarından, işlenen desenin bundan etkilenmemesi de olanaksızdır.

4.1.2 - 17. YÜZYIL KUMAŞ DESENLERİNDEN KAYNAKLANAN YORUM DESENLER

17. Yüzyıl kumaş desenlerinin başlıca özelliği , oval madalyon şemasının sıkça kullanılmış olmasıdır. (Resim:38) de görülen desen de de bu şemadan yararlanılmıştır. Oval madalyon sistemi esas alınarak oluşturulacak desenler özellikle döşemelik kumaşlarda rahatlıkla uygulanabilirler. Motiflerin boyutları ise, kullanım alanına göre değişebilir.

(Resim: 39) da görülen desen ise, 16 ve 17. Yüzyıllarda görülen, dikey dalgalı dal üslûbundan yola çıkılarak tasarlanmıştır. Parlak sim ipliğinden oluşturulmuş çubuklar üzerine sarılan yaprak ve dallar fantazi kadın giysi kumaşı olarak uygulanabilir.

4.2. DESENLERİN ÇALIŞMA AŞAMASI

4.2.1 - ORİJİNAL DESENLER

Orijinal desenlerin fotoğrafları çekilerek, aynı boyda kopyaları alınmış ve aslına uygun olarak raportlanarak, boyanmıştır.

4.2.2 - YORUM DESENLER

Orijinal desenlerden alınan motiflerden önce serbest tasarım yapılmış, daha sonra da raportlanarak, boyanmıştır.

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğunun kurulduğu topraklar, geniş ve işlek bir ticaret yolu olan ipek yolu üzerinde bulunmaktaydı. Bu avantajı 17. Yüzyıla kadar çok iyi bir şekilde kullanan Osmanlı İmparatorluğu, kendi gelişmesi ve büyümesi için gerekli olan maddi kaynağın önemli bir kısmını bu yoldan temin etmişti. Daha Bizans döneminden beri Anadolu topraklarında var olan ipekli kumaş dokumacılığı, Türk'lerin bu topraklara yerleşmesiyle birlikte gelişmiş ve hem desen zenginliği, hem de teknik olarak özgün bir Türk dokuma sanatı ortaya çıkmıştır. Bunun en önemli nedeni, Anadoludan geçen ticaret yolundan çok büyük bir kolaylıkla ipek sağlanabilmiş olmasıydı.

Ancak, 17. Yüzyıl ortalarından itibaren, dünya ekonomik dengelerinin ve ticaret yollarının değişmesi ve Osmanlı İmparatorluğunun bu gelişmelerin dışında kalması, her alanda olduğu gibi, dokumacılık sanatında da önemli gerilemelere neden olmuştur.

Dokumacılık sanatında görülen söz konusu bozulmalar ilk anda halk, esnaf ve devlet tarafından fark edilmiş ve bu durumla mücadele etmeye çalışılmıştır. Özellikle, lonca sisteminin egemen olduğu bir çalışma tarzında bu gerilemeyi çok çabuk teşhis etmek mümkündür. Çünkü, her şeyin kendine göre bir şekli ve bir standartı vardır. Herkes tarafından bilinen bu standart ölçülerdeki en ufak bir değişiklik, başta esnaf olmak üzere bir çok kimsenin dikkatini çekebiliyordu. Esnaf arasında çıkan tartışmalar ve bunların mahkemelere yan-

sıması sürekli olarak bu türden değişiklikler nedeniyle olmuştur. Geleneksel kurallara bağlı kalınarak geliştirilen dokumacılık sanatında zamanla bu geleneklere aykırı düşen durumlar ortaya çıkmıştır. Eğer, mahkeme kayıtlarına bakılarak bir karar verilecek olursa, sanattaki bozulmanın nedeni olarak yalnızca dokuma çalışanları gösterilebilir. Ancak, bu bir neden değil, nedenlerin görünen bir sonucu olabilir.

Devlet bu sorunla mücadele ederken, eski değerlere sadık kalma yolunu seçmiş ve her şeyin "eskiden olduğu gibi olması" görüşünü hakim kılmaya çalışmıştır. Ancak, değişen dünya koşulları ve bu durumun getirdiği sosyo-ekonomik değişimler göz önüne alınmamıştır. Batı ülkelerinden bol miktarda ipekli kumaş ithal eden devlet, Türk dokumacılık sanatını adeta bir tür "geleneksellik kıskacı" içine alarak, bu alandaki rekabeti olanaksız hale getirmiştir. Böylece, kendini yenileme ve dışa açılma ve dolayısıyla rekabet imkanı bulamayan dokumacılık sanatı, ucuz Avrupa kumaşları karşısında tutunamayarak giderek bozulup, yok olmuştur.

Kumaşların bozulmasında başlıca etkenlerden biri de hammadde sıkıntısına düşülmüş olmasıdır. Çünkü, Türk dokumacılık sanatının ayakta durabilmesi için gereken ana hammaddelerden birisi olan ipek sürekli olarak Doğu ülkelerinden getirtilmekteydi. Ancak, çok uzun süren İran savaşlarının Türk dokumacılığı üzerinde bu yönden de olumsuz etkileri görülmüştür. Türk dokumacılık esnafı, bu sorunla başa çıkabilmek için hammadde ve çözgü teli sayısında indirime ..

gitmek durumunda kalmıştır. Örneğin, 16. Yüzyılda 4200 çözgü telinden yapılan kadife kumaştaki bu sayı, 17. Yüzyılın ortalarına doğru 2400 tele kadar düşmüş ve bu kadife iyi cins sayılmıştır. Bunun yanısıra, ipek ipliklerinin arasına kötü cins ipek ve pamuklar katılmış, sahte boyalar kullanılmış, kumaşların eninden ve boyundan eksiltmeler yapılmıştır. Doğal olarak, bütün bu olumsuz gelişmelerde Osmanlı İmparatorluğunun büyük bir ekonomik dar boğaza girmiş olmasının da payı vardır. İhrac edecek önemli bir malı bulunmayan, öte yandan çok miktarda ithalat yapmak durumunda kalan devlet, bu durum karşısında sürekli olarak parasının değerini düşürmek zorunda kalmıştır. Ayrıca, saray mensubu kimselerin aşırı kâr hırsına kapılarak esnaf teşkilatlarına sızmaları ve bunları ele geçirmeye çalışmaları dokumacılık sanatındaki gerilemenin başlıca nedenlerini oluşturmuştur. Çünkü, dokuma atelyesi açacak bir kişinin uzun yıllar bu sanat içinde çalışması, pişmesi gerekmekteydi. Sermaye sahibi bir ustanın atelye (ustalık) sahibi olması içinse, diğer atelyelerden birinin ya kapanması, ya ustasının ölmesi ya da ustanın herhangi bir nedenden ötürü işini bırakması gerikiyordu. Oysa, 17.Yüzyıldan itibaren, sanattan anlamayan sermaye sahipleri ve saray mensupları çok kâr getiren bu sanat dalına el atmış ve sonuçta geleneksel değerlerle üretim yapmakta olan dokumacılık sanatını fazla kazanç arzusuyla temelinden sarsmışlardır.

KAYNAKÇA

ALTAY, Fikret; Kaftanlar, Topkapı Sarayı Müzesi 3, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, I. Cilt.

Anadolu Uygarlıkları, Görsel Anadolu Tarih Ansiklopedisi, Görsel Yayınları.

AVCIOĞLU, Doğan ; Türkiye'nin Düzeni, Bilgi Yayınevi, Ankara 1971.

CEM, İsmail; Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, Cem Yayınevi, Kültür Dizisi, İstanbul 1973.

ÇAĞMAN, Filiz; Anadolu Selçuklu Sanatı, Avrupa Konseyi 18. Sanat Sergisi Kataloğu, Anadolu Medeniyetleri III, Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul, 22 Mayıs-30 Ekim 1983, Kültür Bakanlığı Yayınları.

ÇAĞATAY, Neşet; Bir Türk Kurumu Olan Ahilik, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

ÇORUM, Bengi; Eski Bursa Kumaşları, Bursa Tekstil Sanayii İşverenler Sendikası Dergisi, 10. Sayı.

DALSAR, Fahri; 15 ve 16. Asırlarda Bursa'da Ankara Sofları Ülkü (yeni seri), III cilt, 27. Sayı II/1942.

DALSAR, Fahri; Bursa'da İpekçilik, İstanbul Universitesi Yayınları, İstanbul 1960.

DİYARBEKİRLİ, Nejat-Oktay Aslanapa; Türk Tarihi, Ankara 1977.

GÜRSU, Nevber; Türk Dokumacılık Sanatı, Redhouse Yayınevi, İstanbul 1988.

İNALCIK, Halil; Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere: Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü, O.D.T.Ü Gelişme Dergisi, 1979-1980 Özel Sayı.

İNALCIK, Halil; XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar, T.T.K Belleten XXIV Cilt, 93 Sayı.

Kanunname-i İhtisabı Bursa (1502 Tarihli Bursa Belediye Kanunu), Türkiye Standardizasyon ve Türk Standartları Enstütüsü, Türkiye Tiçaret Odaları Birliği Matbaası, Ankara 1964.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat; Osmanlılarda Narh Müessesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri, Enderun Yayınları, İstanbul 1983.

MANTRAN, Robert; 17. yuzyılın İkinci Yarısında İstanbul,

ÖZ, Tahsin ; Türk Kumaş ve Kadifeleri, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1946.

ÖZBEL, Kenan; Eski Türk Kumaşları, El Sanatları III, Kılavuz Kitaplar IX, C.H.P Halk Evleri Bürosu.

ÖZEN, Mine Esiner; Türkçede Kumaş Adları, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, Tarih Dergisi, 33. Sayı, 3/1980,

ÖZTÜRK, İsmail; Yayınlanmış Narh Defterleri Işığında 16. Yüzyıl Osmanlı Kumaş Sanatı ve Standardizasyon, IX. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi,

SAHİLLİOĞLU, Halil; 17.yüzyıl Ortalarında Sırmakeşlik ve Altın Gümüş İşlemeli Kumaşlarımız, Belgelerle Türk Karihi, 16.Sayı, 1/1969.

SAHİLLİOĞLU, Halil; 15. Asır Sonlarında Bursa'da Dokumacı Köleler, Atatürk Konferansları VIII, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 7.Dizi, 8.Sayı.

SÜSLÜ, Özden; İstanbul Üniversitesi Kitaplığı Müzesindeki 16. Yüzyıla Ait Osmanlı Minyatürlerindeki Kumaş Desenleri Üzerine Bir Deneme, Sanat Tarihi Yıllığı V, 1972-73, İstanbul 1973.

TİETZE, Dr. Andreas; 450 Sene Evvelki Enternasyonal Tekstil Borsası, Türk Tekstil Mecmuası, Bursa, Sayı 5, Yıl 1947.

UĞURLU, Aydın; Osmanlı Yönetiminde Anadolu Dokuma Sanatı, İlgi, Yıl 2I, No 5I.

ULUDAĞ, Osman Şevki; Bursa Kadifeleri, Belleten I.Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3-4.Sayı, 7-8/1937.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapıkulu Ocakları, I Cilt, Ankara 1984.

YAĞAN, Şahin Yüksel; Türk El Dokumacılığı, İş Bankası Yayınları, 1978 Ankara.

YATMAN, Nurettin; Türk Kumaşları, Ankara Halkevi Neşriyatı, No.27, Ankara 1941.

YERASİMOS, Stefanos; Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, Bizanstan Tanzimata, Gözlem Yayınları, Çeviren: Babür Kuzucu, İstanbul 1974.

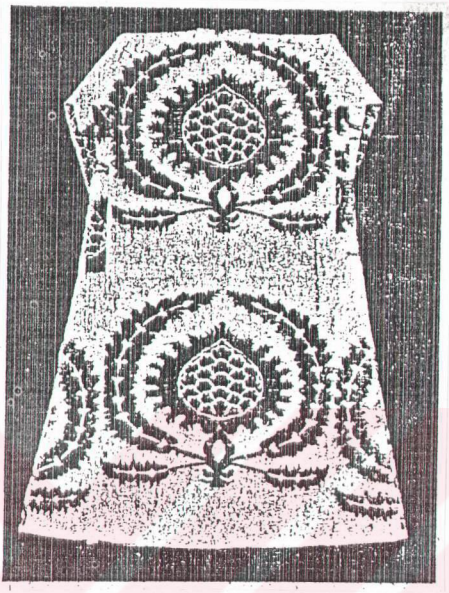
- F O T O Ğ R A F L A R -

Resim I: Altın telli ipek kumaş
Selçuk dönemi I3.yy
Lyon Musee des Tissue.

Resim 2. Altın telli ipek kumaş
Selçuk dönemi, I3.yy
Staaliche Museum, Berlin.

Resim 3: Kutnu kaftan
15.yy
Topkapı Sarayı
Müzesi, İstanbul.

Resim 4: Çatma kumaş
15.yy ikinci y rısı
Washington Textile
Museum.

Resim 5:
Kemha kaftan I6.yy ortası
Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul.

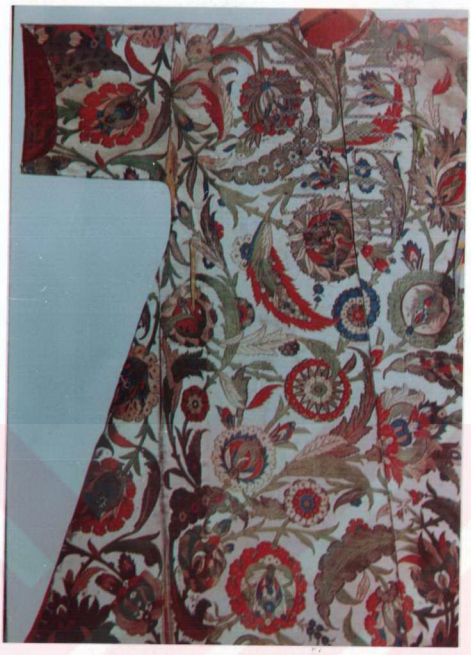
Resim 6:
Kemha kumaş, I6.yy ikinci yarısı, Victoria and Albert Museum.

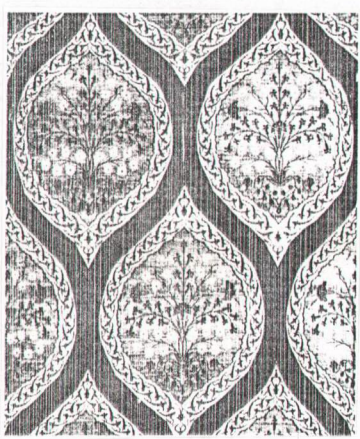
Resim 7: Kemha kumaş
16.yy ikinci yarısı
Topkapı Sarayı Müzesi
İstanbul.

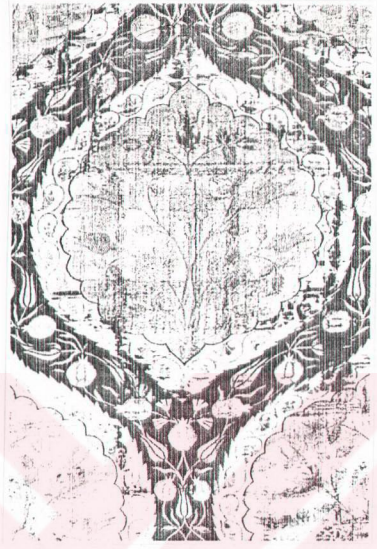
Resim 8: Kemha kumaş, 16.yy ikinci yarısı
Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul.

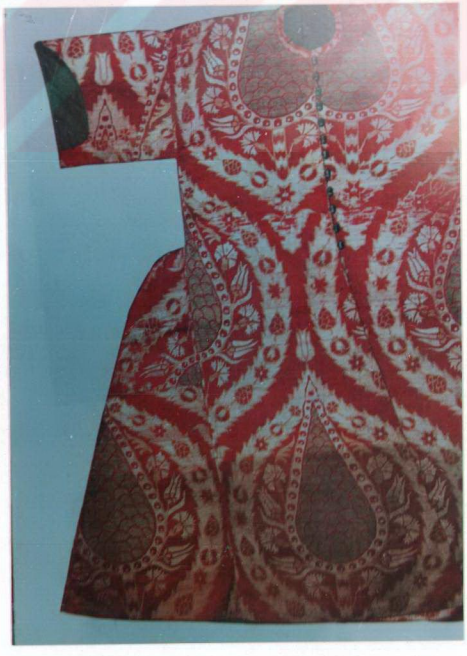
Resim 9:
Gülistani kemha kaftan. 16.yy İkinci yarısı, Topkapı Sarayı Müzesi.

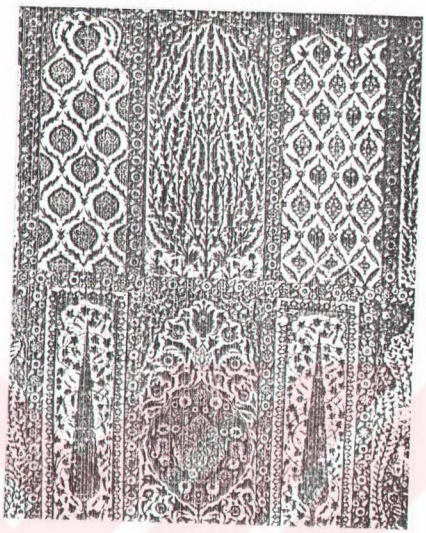
Resim IO:
Kemha kumaş, 16.yy ikinci yarısı, Washington Textile Museum.

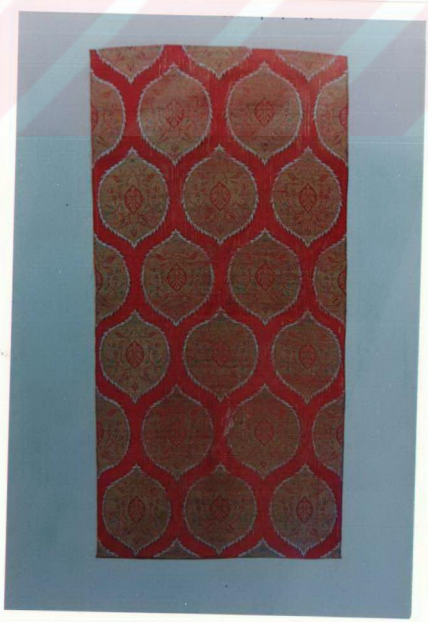
Resim II:
Kemha kumaş, I6.yy İkinci yarısı, Washington Textile Museum.

Resim I2:
kemha çocuk kaftanı, I7.yy ilk yarısı, Topkapı Sarayı Müzesi.

Resim 13:
Sultan Ahmet Camii
çini panolari, 1617.

Resim 14:
Kemha kumaş 17.yy ilk
yarısı, Washington
Textile Museum.

Resim 15:
Kemha kumaş, 17.yy
ilk yarısı, Washingto
Textile Museum.

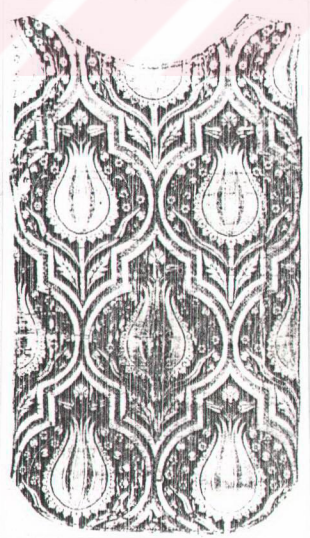

Resim 16:
Kemha kumaş, 17.yy ilk
yarısı, Topkapı Sarayı
Müzesi, İstanbul.

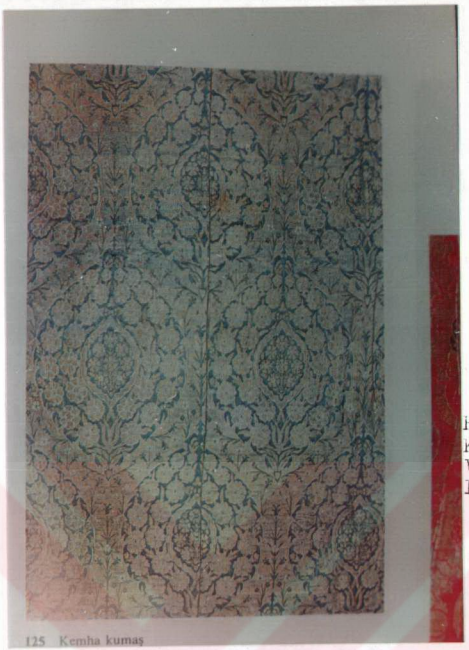

192 Çatma yastık yüzü
17. yy ilk yarısı, 130 x 67 cm.
TSM 13/1467

Resim I7:
Çatma yastık yüzü,
I7.yy ilk yarısı,
Topkapı Sarayı Müzesi,
İstanbul.

Resim I8:
Kemha kumaş, I7.yy ilk yarısı, İpermüveszeti Müzesi, Budapeşte.

125 Kemha kumaş

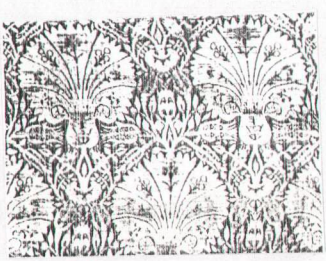
Resim 19:
Kemha kumaş, 17.yy ilk yarısı
Victoria and Albert Museum,
Londra.

Resim 20:
Kemha çocuk kaftanı,
16.yy sonu, Topkapı
Sarayı Müzesi, İstanbul.

Resim 21:
Ham ipek kaftan, 17.yy ortası
Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul.

Resim 22:
Kemha kumaş, 17.yy ortası,
Berlin Schloss Müzesi.

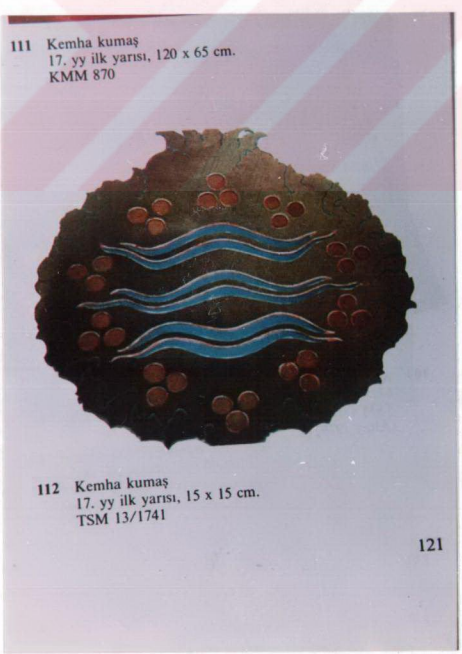

Resim 23:
Seraser kaftan, I8.yy başı,
Topkapı Sarayı Müzesi,
İstanbul.

Resim 24:
Kemha çocuk kaftanı,
I6.yy sonu, Topkapı
Sarayı Müzesi, İstanbul,

Resim 25:
Çatma kumaş, 15.yy ikinci yarısı, Washington Textile Museum.

111 Kemha kumaş
17. yy ilk yarısı, 120 x 65 cm.
KMM 870

112 Kemha kumaş
17. yy ilk yarısı, 15 x 15 cm.
TSM 13/1741

121

Resim 26:
Kemha kumaş, 17.yy ikinci yarısı, Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul.

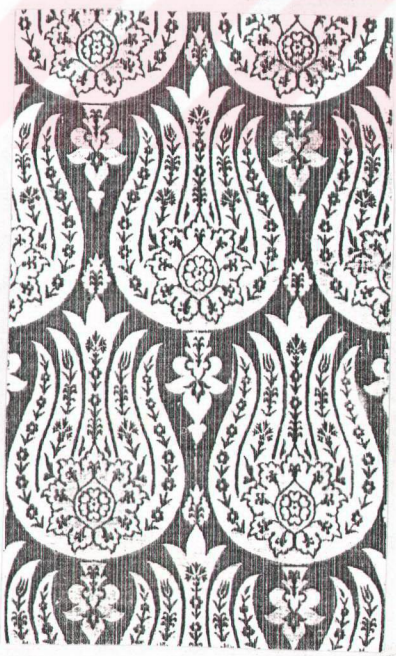
Resim 27:
Kemha kumaş, I7.yy ilk yarısı, Victoria and Albert Museum, Londra.

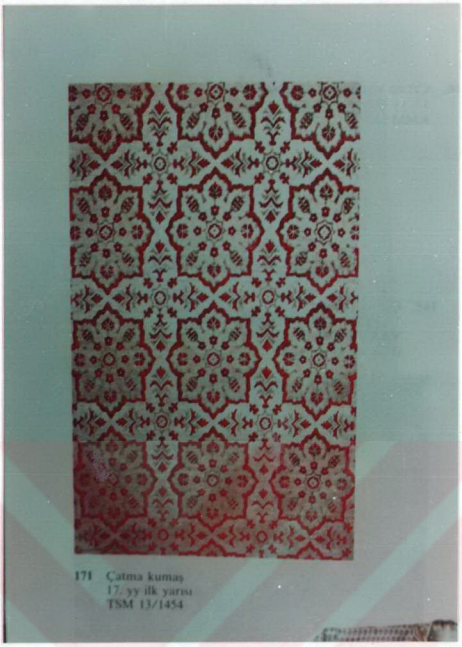
Resim 28:
Çatma kumaş, I7.yy ilk yarısı, Konya Mevlana Müzesi.

Resim 29;
Çatma kumaş, I7.yy ilk yarısı, Victoria and Albert Museum, Londra.

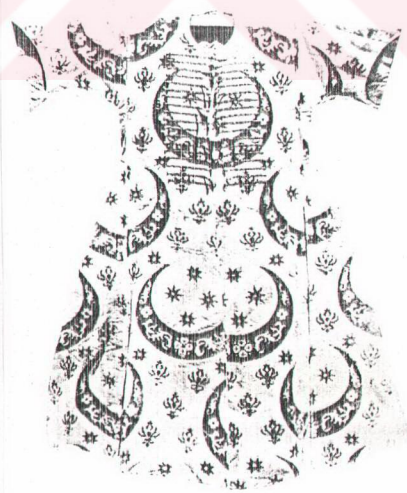

Resim 30:
Çatma kumaş, I7.yy ilk yarısı, Benaki Müzesi Atina.

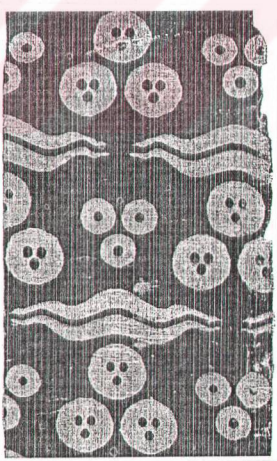
Resim 31:
Çatma kumaş, 17.yy ilk yarısı, Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul.

Resim 32:
Çatma kaftan, 16.yy sonu, Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul.

Resim 33:
Kemha kaftan, I6.yy ortası, Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul.

Resim 34:
Çatma kumaş, I5.yy ikinci yarısı, Washington Textile Museum.

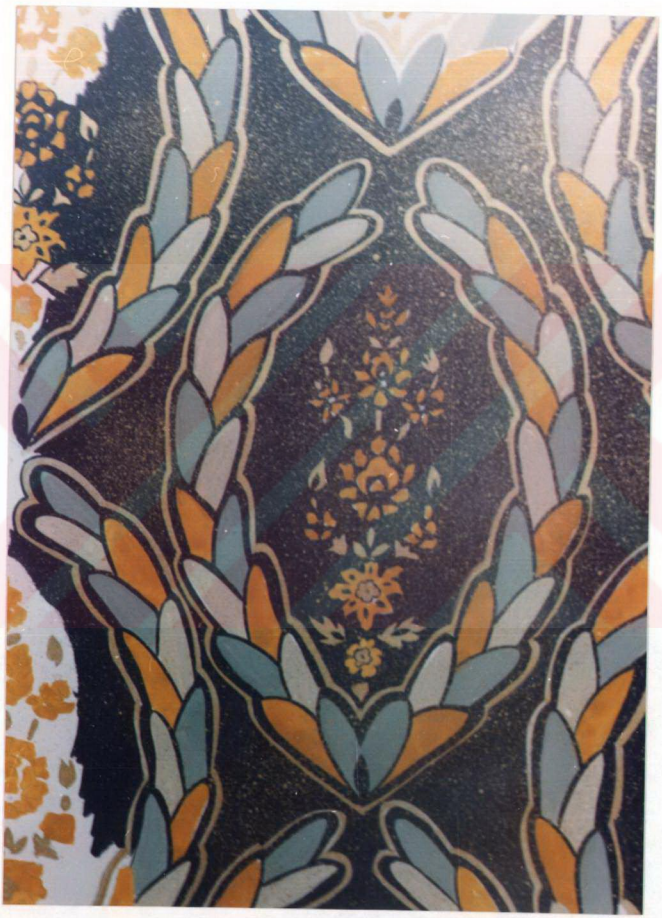
Resim 35:
Kemha kumaş, 17.yy ilk yarısı, Victoria And Albert Museum, Londra.

Resim 36 : I6. yüzyıl Sonu Kemha
Kumaş Deseni.

Resim 37 : 17. Yüzyıl Kemha Kumaş Deseni.

Resim 38: Yorum Desen.

Resim 39 :Yorum Desen.

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi